

TIZENEGYEDIK ÉVFOLYAM

LÁTHATÁR

KISEBBSÉGI KULTÚRSZEMLE

A KÜLFÖLDI MAGYAROK ÉS KÖZÉPEURÓPAI NÉPEK SZELLEMI ÉLETÉNEK FIGYELŐJE

SZERKESZTI: CSUKA ZOLTÁN

Magyarok termelik a cukornádat a brazíliai Boldogasszonyfalván. Képünkön egy cukornádprészt mutatunk be. A cukornád erjesztett levéből készül a brazil „pinga” (Dalinka)

TARTALOM:

Kordás Ferenc: Hazatelepítési gondok — Kemény Gábor: A duna-európai népi egység kora (A magyar nemzetiségpolitika előjátéka Pázmánytól Rákócziig) — Sebestyén Endre: A csehek Magyar-Amerikában — Négy világtáj krónikája — Könyvszemle — Ör hely Sajtószemle — Gazdasági Láthatár

XI. ÉV

1943 AUGUSZTUS

10
8. SZÁM

ÁRA 1.30 PENGŐ

„ÉS AMINT AKARJÁTOK, HOGY AZ EMBEREK VELETEK
CSELEKEDJENEK, TI IS AKKÉPEN CSELEKEDJETEK AZOKKAL“

LUKÁCS EVANGÉLIUMA, 6. R. 31. VERSE

A *Láthatár* kisebbségtudományi munkaközösségének tagjai: Akos István dr., Bertalan István dr., Bisztray Gyula dr., Czettler Jenő dr., Csanády György, Csuka János, Csuka Zoltán, Elekes Dezső dr., Faluhelyi Ferenc dr., Flachbarth Ernő dr., Fekete Lajos, Gál István dr., Gáldi László dr., Gramantik Margit dr., Imre Kálmán dr., Joó Tibor dr., Kemény Gábor, Kozocsa Sándor dr., Makkai Sándor dr., Mester Miklós dr., Mindszenti Béla dr., Moravék Endre dr., vitéz Nagy Iván dr., Nánay Béla, Marék Antal dr., Padányi Gulyás Jenő, Pataky Mária dr., Pongrácz Kálmán dr., Prokopy Imre dr., Pusztai-Popovits József, Rónai András dr., Schubert Tódor, Sípos Sándor dr., Stitz János dr., Sziklay László dr., Sziklay Ferenc, Szvatkó Pál dr., vitéz Técsői Móríz Kálmán dr., Vájlok Sándor dr., Varga Imre, Vass László, Vinczehidy Ernő dr. és Zathureczky Gyula.

LÁTHATÁR

kisebbségi kultúrszemle, a közép-európai népek és a külföldi magyar szórványok szellemi életének figyelője. Megjelenik havonta. Felelős szerkesztő: Csuka Zoltán. — Kiadja a Studium Könyvkiadó Rt. Felelős kiadó: Imre Kálmán dr. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, VII., Baross-tér 15. Telefon: 426—921. Szerkesztőségi hivatalos órák d. e. 9—1-ig. Előfizetési ár jogi személyeknek és egyesületeknek évi 24 pengő, egyébként 12 pengő. Egyes szám ára 1.30 pengő.

Szerkeszti: CSUKA ZOLT

Szerkesztőbizottság:

Bédi Imre, Csuka Zoltán, Fekete Lajos, Majtényi I. Géza, vitéz Nagy Iván, Rónai András

A pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet önálló rovatainak főszerkesztője:

Faluhelyi Ferenc dr.

egyetemi ny. r. tanár, az intézet igazgatója

Megjelent

Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927-1933

Bevezetést írt és szerkesztette: Bisztray Gyula és Csuka Zoltán

A visszatért területek első irodalomtörténeti dokumentumgyűjteménye. —
A több mint 25 ives, gazdagon illusztrált mű ára 24 pengő.

Megrendelhető a LÁTHATÁR KIADÓHIVATALÁBAN Budapest, VIII., Baross-tér 15. szám.

Hazatelepítési gondok

Kétségtelenül megállapítható, hogy az ország művelői közvéleménye előtt rokonszenves gondolat a világba-szétszórt magyarság hazatelepítése. Mindnyájunk lelkében él a vágy szeretnénk a keletünkre ölelni a külföldi magyarok nagy tömegeit, hogy ők is bekapcsolódjanak az új ezredév alapvetésének egyetemes lendületébe. Ez a vágy azonban a megfelelő tájkozgatás hiánya miatt a legtöbb magyarban a ködös bizonytalanságban olvad fel.

A nagyközönség csak annyit tud, hogy több mint két millió magyar él ma is a jelenlegi országhatárokon kívül s ezek nagy része vágyakozó szívvel tekint felénk, mérföldeken és óceánokon keresztül s arról ábrándozik, vajjon az ő hazatelepítésükből mikor lesz valóság? De a külföldre szakadt — különöse: a két Amerikába vándorolt — magyarok százezres tömegeinek az elhelyezkedéséről, területi megosztásáról, szétszórt településéről, a nagy ipari városokba özönlött magyarság százféle problémájáról, állampolgárságuk elévüléséről, az új magyar állampolgárság megszerzésének rendkívüli bürokratikus nehézségeiről, a külföldi magyar vagyonértékek kedvező hazai beváltásáról, a második és a harmadik nemzedék gyors beolvadásáról és elmúléséről, a kétfajta és a kétfajta életformáról s általában a hazatelepítés és visszavándorlás ezerszálú kérdéseiről: a nagy magyar közvélemény vajmi keveset tud, mert eddig még nem folytatunk ebben az irányban megfelelő felvilágosító propagandát.

Bármennyire leköt is bennünket a háború, mégis az a véleményünk, hogy a világba-szétszórt magyarok hazatelepítésének az ügyét állandóan napirenden kell tartanunk s egy minden tekintetben megfontolt, okos és magyar jellemnek megfelelő, méltányos propagandával elő kell készítenünk a lelkeket, hogy mire eljön a gyakorlati megvalósítás ideje, minden készen legyen: a szervezet éppen úgy, mint a befogadó lélek.

A hazai magyar közvélemény megfelelő előkészítése nélkül a hazatelepítés lebonyolítása elképzelhetetlen, illetőleg, nem lenne benne köszönet. Az amerikai magyar ugyanis anyagi áldozatot hozna azért, hogy vagyonát némileg átmentse s új életkezdést teremtsen itthon magának. Az anyagi szempontokon azonban jóval messzebbmenőleg mást is vár: őt befogadó, szeretettel magához ölelő, vele megértőleg együtt-dolgozó, testvéri közösségben élő magyar lelkek segítségét várja tőlünk, különösen az első években, amíg gyökereit ereszthet a hazai talajban. Tehát éppen azt várja tőlünk, amit a külföld nem adhat meg, bármilyen jól menjen is a dolga ott valakinek.

Nem olyan egyszerű tehát a kérdés, mint ahogy sokan gondolják: hazahozzuk és letelepítjük őket az óhazában, kenyert adunk nekik, gyermekeik továbbtaníttatását vállaljuk s lassan majd csak beletörődnek az új helyzetbe! Ez a felfogás helytelen, mert hiszen ismerünk olyan jómódú amerikai magyar családokat is, akik néhány évvel ezelőtt egyelőre hazautaztak, visszavándoroltak, itthon 40—50 hold kintű magyar földet vettek, még sem tudtak tovább itt maradni 5—6 hónapnál, akkor itt hagyták mindent és visszamentek Amerikába.

Miért?...

Azért mert a külföldi magyar elsősorban magyar testvéri lelkekre, a faji- és nemzeti közösségben élő nép megőrző szeretetére vágyik s ezt várja az óhazától, nemcsak az anyagi előhaladást. Természetesen, ez nem azt jelenti, hogy a magunk részéről lebecsüljük az anyagi szempontokat, sőt, éppen ellenkezőleg, erősen kihangsúlyozzuk azt, hogy a hazatelepítés egyik legfontosabb problémája éppen az lesz, hogy a külföldi magyar vagyonértékek hazai átváltása mennyiben fog sikerülni, azaz, hogyan találjuk meg a módját annak, hogy a több évtizedes munkával szerzett amerikai vagyont hazaszármaztassuk.

De nem ez az egyetlen szempont, mely bennünket irányít. A külföldi magyar vagyon hazatelepítése kétségtelenül nagy értékgarapodást jelent az országnak; számunkra azoi-

ban ennél sokkal fontosabb a magyar emberanyag hazaméltosítása. A Kárpátmedencét a ránk következő 25 év alatt úgy be kell népesítenünk, hogy legalább húsz millió tagja legyen ennek a nemzetnek, máskülönben a körülöttünk forrongó szapora és eleven dinamikájú népek fölszívják bennünket. Vannak, akik ezt a veszélyt még túlságosan távolinak tartják, az igazság azonban az, hogy minden külföldi magyarra éppen olyan szükségünk van, mint a betevő falat kenyérrel!

Vannak, akik a hazatelepítést különböző megfontolások alapján szeretnék elodáztatni. Ilyenek a következők:

1. Szegény ország és kis nép vagyunk, ezer belső problémáinkkal vívódva, így nem áldozhatunk milliókat a külföldi magyarokra;

2. Nem tudnánk őket hova telepíteni; nincs hely a számkra, sem állami, sem egyházi birtok, mert hiszen a magánbirtokokhoz nem nyulhatunk hozzá;

3. A kisajátított zsidó nagybirtokok sem jöhetnek számításba, mert azok a belföldi igénylők szükségleteit sem fedezik;

4. A gyáripari termelésben és a magánvállalatoknál sem tudnánk őket elhelyezni, mert nem ismerik a hazai gépeket, munkamódszert s talán még a nyelvet sem beszélik folyékonyan, nem is szólva arról, hogy a háború után bizonyos nehézségek állnak elő az emberfeleslegek béke-munkára való átállításánál;

5. Társadalmi szerkezetünk és az emberekkel való bánásmódunk annyira szokatlan lenne nekik, hogy itt lelki törest szenvednének és örökké visszavágyakoznának az elhagyott külföldi környezetbe. Ez különösen a már külföldön született újabb nemzedékekre vonatkozik.

Nem akarunk itt most részletesen válaszolni ezekre az elvetésekre, amelyek mögött könnyen észrevehető a magánérdekek szála, csak annyit jegyzünk meg, hogy az ellenkezők igazán vannak, hogy győzedelmesséadjunk fölöttük, mert ha előre kilátástalannak látjuk az ügyet, akkor hozzá sem érdemes fogunk.

Két eshetőség áll fenn ezzel kapcsolatban s a hazai magyarság hivatott vezetőitől függ, hogy melyiket választjuk:

a) A világba-szétszórt magyarság egy bizonyos részét, legalább egyötödét, még akkor is hazatelepítjük, ha ez nagy anyagi áldozatokkal jár is, mert ezzel magyar vagyonértékeket és magyar emberálmányt mentünk vissza a szorongatott, de az újjáéledés feszülő jeleit mutató Magyarországra. Lehet, hogy a hazatelepítettek között lesznek majd olyanok is, — különösen a fiatalabb nemzedék tagjai közül — akik nehezen tudják majd megszokni a magyar életformát, de néhány év után őket is átforgalmazja majd ez a föld, mint eddig még mindenkit, aki itt letelepedett.

b) A második eshetőség az, hogy a külföldi magyarok hazatelepítéséből nem lesz semmi. Nem értjük meg az idők szavát s megmaradunk a régi, egyéni módszer mellett: jöjjön haza, aki tud s ahogyan tud, mi szívesen fogadjuk, de aztán magára hagyjuk, barcoljon ő is, mint mi barcolunk. Ebben az esetben tehát feladjuk a nagytömegű, államiag megszervezett és keresztülvitt kollektív hazatelepítés eszméjét s lehetetlenül nézzük, hogy a szemünk láttára hogyan csúsznak ki a hatásunk alól az újabb nemzedékek, de továbbra is prédikáljuk nekik a varázsigét: Maradjatok magyarok, minden körülmények között, mert ez a legszentebb emberi hitvallás! De arra nem is gondolunk, hogy ezt csak itthon, a magyar társadalomban, a magyar életszerkezetben lehet megvalósítani s nem az idegen fajok és népek szorító, olvasztó tégelyében!

Szerintem háromféle típusú hazatelepítést kellene megszerveznünk:

1. Az egyéni visszavándorlás megkönnyítését a külföldi magyarok számára: útlevél, állampolgárság, hajójegy, vagyonszámitás és beváltás, hazai elhelyezkedés, iskoláztatás stb. elintézése. Ebben az esetben minden költséget a visszavándorló fizetne.

II. *Kedvezményes hazatelepítési akció* azok számára, akik jelentősebb anyagi eszközökkel nem rendelkeznek, de külföldön mindig derék, becsületes magyarok voltak s kb. 10—15 ezer pengőnyi vagyron maradványából új létalapot tudnának maguknak teremteni.

III. *Ingyenes, vagy csaknem ingyenes, nagytömegű, kollektív hazatelepítési akció* a külföldi magyar földművesek, gyári munkások, bányászok, iparosok, kereskedők, magánosok számára, akik talán még 5—10 ezer pengőnyi vagyonnal sem rendelkeznek, de fiatalok, munkabírók s szeretnének idehaza elhelyezkedni. Ezek vágyakoznak legjobban vissza, mert ezeket nem köti az amerikai vagyron.

Természetesen a külföldi magyarok jó nagyrésze még a legalaposabb propaganda hatására sem jönne haza, még akkor sem, ha itthon magasabbrendű anyagi- és szellemi életmódot tudna is kiharcolni magának, mert egész egyszerűen: nem akar, megszokta már az Ujvilágot, gyermekeit, üzleti érdekeit stb. száz százzal odakötik s így nem jöhet. Az ilyenek lehetnek ugyanekkor igen kiváló magyarok, áldozhatnak magyar célokra, de a nemzeti öntudatot csak az első nemze-

dék tarthatja meg, a másodikban már elhalványul, a harmadik már alig tud róla, míg a negyedik már teljesen beolvadt a befogadó nemzetiségbe. Sajnos, meg kell vallanunk, mi magyarok sokkal könnyebben beolvadunk az idegen fajokba és kultúrákba, mint pl. a németek, japánok, vagy spanyolok. Nem tartozik egy ilyen rövid cikk keretébe, hogy ennek az okait kutassuk, csak megemlítjük, hogy ha azt akarjuk, hogy népünk és fajtánk évszázadokon át is megőrizze népi és faji sajátosságait, akkor ezt öntudatosítani kell benne, azaz méltóvá kell lennünk arra a nemes hívtásra, amit magyar misszióknak lehetne neveznünk, mely minden magyart összefog, bárhol éljen is a Föld kerekén; mert ekkor csak lakóhelye és munkatevélyete lesz a külföldi magyarnak a külföld s nem lassan vérévé váló újhazája.

De addig még el kell érkeznünk a legnagyobb erényhez: az áldozatkészséghez.

Áldozathozatal nélkül semmi sem oldható meg ezen a világon!

Kordás Ferenc

A dunaeurópai népi egység kora

A magyar nemzetiségpolitika előjátéka Pázmánytól Rákócziig

Részlet Kemény Gábor „Miért gyűlölködnek” című sajtó alatt álló művéből

Elgondolásában újszerű és rendkívül időszerű nemzetiség-történeti munka jelenik meg a közeljövőben Kemény Gábor tollából. Az író a dunamedencei népi és nemzetiségi ellentétek mélyebb okait kutatva, elhatározta, hogy felveti a nagy időszerű kérdést: *mi az oka a dunai népek életében időnként elemi erővel feltörő politikai gyűlölködésnek, mely tisztító és romboló erővel ismételtelen megszakította a Kárpátmedencében élő népek békés együttműködését s napjainkban is jelentős mértékben befolyásolja e táj lakóinak egymáshoz való viszonyát.* Az író széles szellem-történeti alapon előbb az ösztönérzés általános okait kutatja a világirodalom, művészet és tudomány vonatkozásaiban az emberi művelődés kezdetétől a legújabb időkig. Ebben a sajátosan érdekes bevezető tanulmányban a tények és adatok gondos vizsgálatának világnál rájőbbben arra, hogy a gyűlölet mennyire jelentős és elhatározó szerepet játszott még a szellem életében is. Ez a felismerés vezeti a továbbiakban az ősi ösztönérzés vizsgálóinak és uszítóinak tudományosan hívős, de izgalmasan korszerű szembeállítására. Ebben a párhuzamban elvonul az olvasó előtt a gyűlölet kiküszöbölésén fáradozó tudósok, bölcselők és közírók s a világyűlölködést ösztönző és mesterségesen erjesztő politikai érdekekemberek és kalandorok galériája. Johannes Scherr, Paolo Mantegazza, Max Scheler, Angell Norman, Alexander Pfänder stb. kis táborával szemben az uszítók félelmetes rangsora, akik évezredek óta okozták az emberi világ egyre mélyebb romlását és erkölcsi hullását. A földrészt lelki válságának mélypontján, a Ma Európájának sorsdöntő fordulóján elhatározza, hogy kielemezze a magyarság és a vele együttélő s szomszédos népek történeti fejlődéséből a gyűlölködés epizódjait és korszakait, hogy a felelősség kérdését felvetve, rámutasson arra: *gyűlölködés okozta e táj mindenkori megpróbáltatását s gyűlölettel mentes tisztult eszmeiség és harcok erkölcsi tudat nélkül nincs kibontakozás a Dunavölgyén.* Ebből a részből — melyet a szerző a dunamedencei dráma történetének mond — bemutatjuk az alábbi részletet.

A reformáció szellemi kivirágzásának földje a XVII. századi Erdély, az ellenreformáció a korabeli Hungaria Superior, a Felvidék lett. Pázmány 1609-ben még arról ír gráci rendtársának, hogy el akarja hagyni az országot, mert reménytelennek látja a katolikus térhódítás ügyét, de Kassán már 1603-ban megindul a visszahatás, melyet Rudolf, s még inkább Mátyás főherceg

parancsára az idegen zsoldosvezérek tapintatlanságával kezdeményez Belgiojosi eszásári főkapitány. Igaz, a pázmányi szellemi hadjárat a zsoldosvezér fegyveres erőszakával semmilyen kapcsolatba nem hozható, Belgiojosi még vallonjaival és ágyúival, a háromnyelvű független kassai polgárság megalázásával veszi vissza 1604 január 8-án a székesegyházat a protestánsoktól. Pázmány évtizeddel később a szellem jogán biztosítja azt az egyháznak. Egy közelmúltban Kassán kiadott szlovák történeti tanulmány hangsúlyozza, (1) hogy az 1604. évi kassai események történeti jelentőségük voltak az ellenreformáció megindulása szempontjából. A szlovák egyházi szerző leírásából kifutik, hogy az erélyes kezdeményezés kizárólag idegenek részéről történt s a külföldi zsoldosokkal szemben a város magyar, német és szlovák lakossága a lehetőség határáig védekezett. A kísérlet a Bocskay-időszak elmúltával akkor válik eredményessé, midőn a behívott jezsuiták gimnáziumából tiszta szellemi fegyverekkel indul meg az ellenreformáció eszméiramlata. Sokkal jelentősebb ennél, hogy Harcár kanonok is elismeri, a XVI. század végén Kassán, mint a többi felsőmagyarországi városban esszményi békeesség uralkodott a magyar, német és szlovák polgári elem között, amit szemléltetően bizonyít az a körülmény, hogy — a korabeli arányszámnak megfelelően — három magyar, három német és egy szlovák protestáns lelkész működött ekkor Kassán. A XVII. század elejéről származó német ítleírás (Ungarischer oder Dacianischer Simplificissimus) pedig így jellemzi a három nyelv és faj testvéri kapcsolatát: „Ezt a három nyelvet egymástól tanulják el már a gyermekek minden különösebb nehézség nélkül.”

Pázmány Pétert, a magyar ellenreformáció szellemi vezérét egyház- és művelődéstörténeti, valamint általános politikai szempontól értékeli a kutatók. Bennünket közelebből a kultúrpolitikai érdekel, különös tekintettel Pázmány és a nemzetiségek kapcsolatára. Működése olyan korszakra esik, amikor szerle Európában a legvéresebb vallásháborúk dúlnak. Ezek nyomán a keresztényi hit alapvető tanításai: türelmesség, felebaráti szeretet és erkölcsi áhitat eltorzulnak, elhomályosodnak a tömegek lelkében. Ebben az európai ziláltságban a jog és törvény tiszteltével tört új utat Bellarmin szellemi tanítványa, akiről jogbölcséleti tanulmányában méltán írja Timon (2) „Az ellenreformáció keresztülvitelénél sem volt hajlandó soha erőszakos eszközöket igénybe venni, mert az volt legbensőbb meggyőződése, hogy csak

azok az intézmények számíthatnak maradandóságra, amelyek a jog és igazság pilléreire nyugszanak.

Pázmány és a nemzetiségek kapcsolatának vizsgálatát csak a legújabb időben vetették fel mindkét oldalon. Külön tanulmányt lehetne írni arról, hogy a tények és adatok összegezésében — a politikai indíttól függetlenül — milyen jelentős egyezéseket mutat a magyar és csehszlovák kutatás. Jelen vizsgálatunkban kizárólag ezekre a politikán feletti tényekre hivatkozunk, melyek mint korábban az erdélyi példa, újra cáfolhatatlanul bizonyítják az örök magyar szellem megértését és segítő támogatását a nemzetiségi törekvések iránt.

A nagy nevelő által vallott szellemi küldetés, akkor táru teljességében a késői szemlélő elé, ha életrajzán és alkotásain keresztül szemléljük azt. Ősi nemesi fajtából származott, mely századokkal előbb Biharban állapodott meg. Családjára a „sok hadak között megaprosodott” Pázmány nemzetiségre mindig büszkén tekintett; fajmagyarságát ismételtlen hangoztatta s nem feledte, hogy ahhoz a kisbirtokos nemességhez tartozik, mely közelebb áll a néphez, min a főurakhoz. A kor nagy egyetemén, Kolozsvárt, Bécsben, Krakkóban és Rómában tanult, a század elején Grácban már böleleletet és teológiát tanít. A közelmúltban Vájlak Sándor⁽⁶⁾ kimutata, hogy mint jezsuita novicius a századvégen hosszabb időt töltött Brünnben, ahol barátságot kötött több szlovák teológussal és naponként egy órát szentelt a cseh nyelv tanulásának. Bizonyára ezek az előtanulmányok vezették annak felismeréséhez, hogy a szlovák reformáció a králici Biblia és a cseh irodalmi nyelv elfogadásával teljesen elsorvasztotta a szlovák népnyelvet s ezért a későbbi ellenreformátor különös gondot fordított arra, hogy szlovák munkatársai ezen az elnémitott népi nyelven írjanak s a nagyszombati nyomda kiadványai szintén ezen a nyelven jelenjenek meg. Ez a nyelvi forradalom, mely végeredményben a bernoláki nyelvújításban kristályosodik ki, csak másfél százados fejlődéssel érkezett az ismert fejleményekhez. De Pázmány döntő kezdeményezése vitathatatlan, neki köszönhető, hogy ez a nyelvi megújodási folyamat végre elindult és az ellenreformáció kibontakozásával párhuzamosan öntudatosodott. Az „ezeréves rabság” hetedik évszázadában a magyar Pázmány Péternek kellett felemelnie szavát és erélyes útmutatást adni a szlovák népnek, hogy elcsehesedett egyházi nyelvétől, mely a teljes elnemzetlenedéssel fenyegette, elszakadjon s a maga műveltségének alapjait saját nyelvén lerakhassa. Amint az első románnyelvű kiadvány, úgy az első, népi nyelvhez visszatérő „közönséges szlovák nyelven” íródó könyvek is magyar nyomdában, magyar ösztönzésre és magyar anyagi támogatással jelennek meg. Az 1625-ben nyomtatott Esztergomi Agenda már a középszlovák nyelvjárást használja, a Kalauz 1634. évi kiadása pedig a címlap szerint is „közönséges szlovák nyelven”, azaz népi nyelven szól a hívekhez. A szándék, mely a nagyszombati nyomda összes szlováknyelvű kiadványában megfigyelhető, nyilvánvaló. Pázmány népi nyelven beszélő szlovák katolikus papságot és népi nyelven olvasó értelmiségi réteget kíván nevelni a cseh hatás alatt álló protestáns irodalmi nyelvvel és rétegekkel szemben. Ellenfelei megvádolták, hogy vallási türelmetlenségében erélyes eszközök használatától sem riadt vissza. Levelezéséből tudjuk, hogy már térítő munkássága kezdetén tiltakozott minden fajta erőszakos megoldás ellen. 1601-ben, mint kassai jezsuita leveleket intéz a rend generálisához⁽⁷⁾ s a jelentésekben kifejezetten szellemi mozgalmat sürget. 1608-ban a turóci prépostság kövele az országgyűlésen s a bécsi béke alapján tiltakozik a jezsuiták kiűzetése, mint a vallásszabadság elvét súlyosan sértő törekvés ellen.⁽⁸⁾ Ugyanez évben emlékiratot terjeszt Mátyás főherceg elé a vallásszabadság ügyében s ebben az érvek és ellenérvek szemléletes szembeállításával annak a véleményének ad kifejezést, hogy a protestánsokat is joggal megilleti a vallási szabadság, mert különben alávetik magukat a töröknek,

mintsem lemondának erről. Megdőlnek tehát azok az érvek is, melyeket egy időben szlovák protestáns oldalról hangoztatott Pázmány erőszakos térítő módszereiről. Ebben az emlékiratban ugyanis példákat sorol fel arról, hogy az erőszakos katolizálás milyen veszedelmes az egyházra nézve s kijelenti, hogy „a böles belátású hatalmas királyok is adtak szabadságot a protestánsoknak”.

Az a körülmény, hogy életének nagy részét nemzetiségi területen töltötte, kihatott társadalmi szemléletére. Vágsellyei és radosnyai éveiben megismerkedett a szlovák néppel s azok kedvező tapasztalatok, melyeket itt merített, a nagyszombati korszak számos intézkedésében visszatükröződnek. Az egyetem alapításakor, melyet a nemes magyar nemzet méltóságának kifejezőjéül szán, kijelenti, hogy „a katolikus vallás növelésének és a legdrágább haza felemelésének tiszta és őszinte szándéka” vezérli.⁽⁹⁾ Ebben a korban nyilván nem beszélhetünk kialakult nemzeti tudatról. A vallási szempont áll az előtérben, de kétségtelen, hogy a „legdrágább haza” fogalmán a békén együttélő népek közös oltalmazóját, az egykor újra egységes keresztény Hungáriát értette. Ebben az értelemben szólhatunk Pázmány nemzeti érzületéről, mely Bethien Gáborral és I. Rákóczi Györggyel folytatott levelezésének tanúsága szerint olykor még a mindennek fölött álló egyházi érdeket is megelőzte nála.

Nemzetiségi intézkedéseit összegezve, a korábbi évek kisebb engedményei után a század tízes éveitől kezdve egész sor elvi és gyakorlati határozatot hoz. Már 1611-ben kieszközli Rómától, hogy a magyar teológusok mellett szlovák és horvát nemzetiségű papnövendékek is tanulhassanak az örök városban. Később a pozsonyi jezsuita gimnáziumban elrendeli a magyar és német mellett a szlovák nyelv tanítását, majd 1623-ban a későbbi Pázmáneum alapításakor rászokodik ahhoz, hogy az új papnevelő intézetben megfelelő számú szlovák teológust is vegyenek fel. 1620 és 1635 között szervezi maga köré azt a két nyelvű magyar és szlovák papi-munkatársi gárdát, mellyel nemcsak a szlovák ellenreformáció, de a nyelvi megújódás mozgalmát is elindította. Egyik kutatónk⁽⁷⁾ közli a munkatársak névsorát. A tiszta szlovák, de magyarul is tudó gárdán kívül (tagjai: Miernik, Hadik, Lanik, Robik, Smrtnik) szlovákul beszélő és író magyar kultúrunkásokat is találunk környezetében, mint Szirmai Pétert, Beniczki Tamást, Szőrényi Lászlót, Szöllösi Benedeket, Dubnicza Istvánt, Liczei Jánost, Mácsai Istvánt, Soós Györgyöt, Ábrahámfi Jánost és Thamássy Miklóst.⁽⁸⁾ Néhányan közülök a magyar, illetve a szlovák irodalomtörténet lapjain is előfordulnak, mint az említett Soós György kanonok, aki szlovák hívei számára énekeskönyvet szerkeszt s azt lefordíttatja szlovákra, amit a szlovák fordító köszön meg magyar kartársának az Ajánlásban: „Fogadd e szent művet, ameddig csak egy is fennmarad ezekből az énekekből, a te neved hirdeti és dicsőíti Pannoniában.”⁽⁹⁾ Thamássy Miklóst Tormási néven a szlovák hitvitázók között említik. 1691-ben kiadott poszthumusz vitairata a kor irodalmi viszonyaihoz mérten tiszta szlovák népnyelven készült s ezen a nyelven ír az új század elején Alexander Mátyay szlovák prózaista, Mácsay István rokona is. A nagyszombati nyomdában az egyetem Budára történt átköltözéséig (1878) kerek száz szlováknyelvű egyházi munka: fordítás, ima- és énekeskönyv, szentbeszéd s világi, tudományos és szépirodalmi kiadvány jelent meg örök dicsőségére a Pázmány kezdeményezte kultúrpolitikának. Az egyetemi nyomda, kivált a XVII. század folyamán fejtett ki széleskörű tevékenységet, ellensúlyozva az 1632-ben alapított trencsényi evangélikus nyomda munkáját. De nemcsak szlovák, hanem német, horvát, román s természetesen latinnyelvű könyveket is nyomtattak itt. Sőt, a századvégen megindult a cirillbetűs rutén könyvkiadás is. Kolonics még győri püspök korában értesíti a munkácsi püspökséget, hogy kérésükre a nyomdát cirillbetűvel is felszerelte. 1698-ban itt jelenik meg De Camells

munkási görögkatolikus püspök utasítására a latjaból fordított első ruszinnyelvű Katekizmus s egy évvel később a népoktatás céljait szolgáló első rutén Abécé. Ez a nyomda tehát rendkívüli szerepet játszott a nemzetiségek lassan bontakozó szellemi életének erjesztésében s ennek az áldozatos kultúr szolgáltnak kiépítője szintén Pázmány volt. Arra a tényre vonatkozólag, mennyire rokonszenvezett a szlováksággal, az 1632. évi egyházi alapítólevélben ékes bizonyítékot találunk. Ebben szöszertint a következőket írja: „Mi a szláv nemzet iránt érzelt atyai szeretettől indítatva és a jámbor nép áldozatkészségét látva, odaadjuk, néki ajándékozunk a nagyszombati Ferencsek templomát.“ Az alapítólevélben kijelenti, hogy a Ferenczrendieket később kárpótolni fogja s ha ez a templom is szűknek bizonyulna a szlovák hívők számára, úgy hajlandó nékik új templomot építtetni. Ezzel szemben kötelezi a templomot átvevő szlovák papi embereket, hogy mindig anyanyelvükön énekeljenek s a szentbeszédet is szlovákul tartassanak.⁽¹⁰⁾ Erről az ajándékozásról a nagyszombati városi tanácshoz intézett átiratában is olvassunk, Pázmány hivatalosan sürgeti határozatának tudomásul vételét és kéri, hogy ezt a legrövidebb időn belül Pozsonyban is fogadtassák el. Mindenképen védelmezte tehát a szlovák nép egyházi és világi érdekeit s a korabeli magyar-szlovák szellemi együttműködés elmélyítése érdekeiben elrendeli a háromnyelvű, magyar-szlovák-latin szótár összeállítását, mely azonban csak halála után jelent meg, állítólag 1648-ban; Sztipszky szerint ekkor már második kiadásban. Ez a szótár sajnálatosan egészen elhallódott, olyannyira, hogy napjainkban már egyetlen példányt sem találunk. Megjelenését azonban valószínűnek tartjuk.

A nagyszombati egyetem alapítását — mint az elmondottakból kitűnik — többirányú és mélyreható szellemi előkészítő munka előzte meg. Százados kultúrigény valósult meg Pázmány alkotásában az állandó egyetemben, mely valóban dacolt a történelmi viharokkal és a magyar műveltség erőssége lett. Egyetemeink azelőtt is voltak. Nagy Lajos Pécselt (1367), Zsigmond Óbudán (1388), Mátyás Pozsonyban (1470), János Zsigmond Gyulafehérvárt (1551), Bátor Kristóf Kolozsvárt (1581), végül Bethlen Gábor Nagynyedem (1622), alapítottak egyetemeket, illetőleg egyetemi jellegű főiskolákat. Ezek az egyetem alapítások nem bizonyultak tartósnak. Belső és külpolitikai változások következtében a nagyenyedi főiskola kivételével, egyikük sem működött egy emberöltőnél hosszabb ideig. Bethlen Gábor iskoláját pedig 1704-ben Rabutin zsoldosai kifosztják, romba döntik, hallgatóit és tanárait lemészárolják. Három évtizeddel később Pázmány életművének, munkássága betetőzésének szánja az egyetemet, melynek alapítása a század legkimagaslóbb szellemi fegyverténye lett. Amikor 1635 május 6-án Dobronoki Györgyöt, a nagyszombati jezsuita kollégium rektorát és Forró György jezsuita pátert Pozsonyba kéri, már végleges tervvel érkezik az emlékezetes találkozára. Az alapító oklevélben egyhelyütt azt írja, olyan egyetemet óhajt, „amelyben a harcias nemzet lelkülete megszelídüljön s az egyház és az állam igazgatására alkalmassá váljon“. Pázmány előtt tehát nemcsak iskolaalapítási cél lebeg. Magasabb távlatokban gondolkodik, olyan szellemi tüzhelyet kíván létrehívni, mely társadalomszervező és átalakító erővel rendelkezne. Ebben a munkatervben pedig a pázmányi elképzelés értelmében Magyarország népei is benne foglaltatnak, hogy a szellemi együttműködés révén magasra emeljék a közműveltség ezidőtájt pislákoló mécsét. Jól mondotta II. Ferdinánd megerősítő oklevelében, valóban „egész Magyarországra nézve szerzett igen nagy érdemeket“ a magyar peremterület északi szegélyén létrehívott egyetemével, mely rövid időn belül a magyarországi népek értelmiségi gyújtópontja lett. Pázmányt kezdetül fogva szociális célkitűzések is vezették. Már korábban két nevelőintézetet alapít a városban a katolikus művelődés és hitbéli felkészültség terjesztésére, az egyiket szegény deákok, a má-

sikat nemesi fiatalok számára. Az első állandó magyar egyetem 1635-től három évszázadon át figyelembe veszi ezt a nemzetpolitikai előírást, mely kiváltképp a nagyszombati korszakban nagyfontosságú; az Egyetem ugyanis ezidőtájt a társadalmi felemelkedés egyetlen lehetőségét jelenti az alsóbb néposztályok tanulmányozó fiai részére. Láttuk, hogy a bécsi papnevelde alapítólevelében támogatja a szlovák, horvát és hazai német tanulók felvételét, Nagyszombatban, a ferenczrendi templomot a Natio Slavonica rendelkezésére bocsátja s az egyetem első anyakönyvei bizonyítják, hogy az érsek nemcsak a magyarság, hanem Magyarország részére emelt szellemi bástyát az északnyugati kisvárosban, helyesen állapítja meg Kornis⁽¹¹⁾ „Pázmány egyeteme régi középkori értelemben studium generale volt, azaz egyetemes, nemzetközi főiskola, amelybe bármely nemzetiségű tanuló beiratkozhatott“. S ezt a tanszabadságot jellemzi már az első egyetemi év nemzetiségi megoszlása: 194 tanulóból 70 idegenajkú s ezek között 43 (23 százalék) szlovák, 16 (8.4 százalék) horvát, 7 német, 2 lengyel, 1 román és 1 dalmát szerepel. Három évvel később, az 1638–39. egyetemi évben bizonyos csökkenés mutatkozik a tanulók lélekszámában, aminek okát az erdélyi és hódoltság mozgolódásban látjuk. Az egyetemnek ekkor 68 hallgatója van, ezek közül 36 magyar, 23 szlovák (34 százalék), 4 horvát, 2 német, 1 morva, 1 lengyel és 1 sziléziai. A nemzetiségi arányszám továbbra is kedvező marad, ami azonban korántsem jelenti, hogy az egyetemen cseh-szlovák, vagy szláv-román együttműködés alakulhatott volna ki, amint azt a nagyszombati „csehszlovák“ jubiláris ünnepségek egyes szónokai hangoztatják. Az eféle anakronizmusok legfenyesebb bizonyítéka, hogy cseh hallgatója ebben a korban egyáltalán nem volt az egyetemnek s a nagy térbeli távolság miatt alig egy-két erdélyi magyar és román iratkozott be. Mai értelemben vett politikumot csak a faji gyűlölködés hívei vélnek felfedezni az Alma Mater XVII. századi diákjai között, akik „a közös magyar történelmi hagyományok tisztelésében és értékelésében nőttek fel“. Az egyetemnek azonban nemcsak a történelmi megújulási törekvéseken, 1645-ben I. Rákóczi György hadai, majd a császáriak váltogatták egymást. 1656-ban dögvész pusztította a vidéket, 1663-ban Érsekújvár eleste után szerteszéd az ifjúság, de két évvel később ismét megindul a tanítás. 1683-ban Thököly hadai vonulnak be Nagyszombatba. 1704 és 1708 között Beresényi kurucok ülnek a városban. Ezek a megpróbáltatások bizonyos időbeli kieséseket jelentettek ugyan, de az egyetem az erőhullámzások közepette is folytatta termékenyítő munkáját. Milyen tudományos tekintélye lehetett már az első időben, bizonyítja, hogy I. Rákóczi György fejeztetés terhe mellett tiltja a pezsuliták és iskolájuk zaklatását. Thököly és Beresényi kurucok szintén tiszteletben tartják az egyetem jogait s a nagy hírű főiskola e válságos években is folytatja előadásait. Érdekes kortörténelmi bizonyítéka az egyetemi tanítási szellem pártatlanságának, hogy amikor a város rövid időre Thököly kezére jut s egy magyar küldöttség panaszt tesz a fejedelemségnek, hogy az egyetemen igen kevés a magyar szó, nemcsak a késmárki gróf tartózkodik a főiskola belügyeibe való avatkozástól, de az egyetemi hatóságok sem változtatnak korábbi előírásaikon. Az iskola a politikamentes szellem fellegvára lett s ezt kurucok és császáriak egyaránt értéklik benne. A már említett 1935. évi nagyszombati jubiláris ünnepségeken mégsem átalították egyes szónokok a történelmi tények célzatos meghamisításával kijelenteni, hogy már a század második felében bizonyos erőszakos magyarosítási törekvések mutatkoztak a főiskolán. Ristaković szerb egyetemi tanár a következő kijelentést teszi a politikai tüntetésű fajuló ellenünnepségen: „Mint ahogy elmagyartalanítottuk a régi Magyarország területéből az utódállamok területére eső magyar nemzetiséget, akként kell elmagyartalanítanunk a magyar állami területét is.“⁽¹²⁾ A szellem és a gyűlölet kirívó ellentéte ez Pázmány

egyetemének háromszázados jubileuma alkalmából. Magyar oldalon a történeti tények sorozata igazolja, hogy a nagyszombati egyetemen testvéri közösségben éltek a különböző nemzetiségű ifjak a politika felett álló örökérvényű tudomány tűzhelyénél. Egyetemen testvéri közösségben éltek a különböző nemzetiségű elnyomatás", s mint említett illusztris szónok ajánlja, ezt azzal kell megtorolni, hogy az idegen uralom alá került magyar kisebbségek „elnemzetlenítése" után, a magyar történelmet is ajánlatos elmagyartalanítani. A bekövetkezett fejlődés száználmas és halul végződött kísérletként számolta fel az ilyen természetű törekvéseket, de történeti tanulságuk nem érdektelen, ha a kérdés a magyar emberiség és az idegen gyűlölködők párhuzamában vizsgáljuk.

A század utolsó harmadában az ellenreformáció eszmei hadjáratát, mely a pázmányi előírások értelmében nemzetiségre való tekintet nélkül részesítette a korabeli műveltség áldásaiban a peremterületek népeit, más és véres hadjáratok váltották fel. Egyes történetíróink hajlandók e kort teljesen a török elleni, úgynevezett első „felszabadító" háborúk szemszögéből nézni s ebből a felszínes nézőpontból ítélnek a korszak társadalmi mozgalmait, köztük a kérészeletű, Thökölyről elnevezett kuruc felkelést. A nemzetiségi állapotok kutatóját a török-magyar, illetve török-habsburgi csatározásokon kívül, melyek lefolyása amúgy is általánosan ismeretes, azok a változások érdeklék, amelyek e korban a magyar nyelvtérületen, kivált pedig ennek peremlein lezajlottak. Ez az érdeklődés vezet bennünket is, amikor felvesszük a vasvári békétől a századvégig történt eseményeket.

A nemzet legjobbjait az ország végzetes romlásán érzett szánalom és keserűség hatja át. Belátják a két malomkö között fejlődő politikai állapot tarthatatlanságát s csekély erővel arra törekcsenek, hogy valamiképp megállíthassák a további pusztulást s megmenthessék a számtalan sebtől vérző nemzetet. Zrínyi Miklós, költő nemcsak a Török áfium ellen való orvosságot, de Siralmas panaszát is megírja s ha előbbiben megrázó figyelmeztetést intéz a nemzethez, melyet egyaránt óv a török veszélytől s a „német" támogatástól, utóbbi éles vádirat Montecuccoli hadvezetése ellen, mely Zrínyi látnoki szemében már nemcsak a török, hanem a magyar nép megnyomorítására is irányult. A század második fele egyébként a zsoldos hadak félszázados szüntelen rablóhadjáratainak kora, Wesselényi Ferenc, az ország nádora keserűen panaszkodik, hogy nemcsak a török és német, de oláhok és rácok is dúlják a végeket s a szökött jobbágyok égetnek, rabolnak, pusztítanak mindenfelé. Az elégedetlenség zsarátnokai perzseli a lelkeket, de egységes állásfoglalásra halvány remény sem mutatkozik, hiszen az öncélú magyar politika híveinek a törökbarát és császárpárti körök nyilvánvaló ellentétén kívül azzal a szenvedélyes előítéllettel is számolniuk kell, melyet a katolikus és protestáns magyarok éreznek egymás iránt. Soha mélyebbre nem zuhant az ország, mint Zrínyi halálától a Wesselényi összeesküvés bukásáig tartó esztendőkből s azon túl Thököly Imre felleptéig.

Azok a zavaros és tétova politikai tárgyalások, melyekről a történelem Wesselényi-féle összeesküvés címén emlékezik meg, több okból is ellentmondanak az elnevezésnek. Ez az összeesküvés korántsem volt határozott és végleges politikai állásfoglalás az uralkodóház ellen, legkevesebb köze pedig éppen a nádorhoz van, aki 1667 tavaszán, egy évvel a Zrínyi Péterrel kötött s az elvi összefogást elhatároló szövetségével aláírása után meghal, anélkül, hogy valamit is tenne az országos érdekű mozgalom előbbrevitele érdekében. Az 1666 április 5-én kelt szövetséglevelél pedig szemléltetesen mutatja, hogy a fogalom mennyire erőltetett és túlzott. Nincs ebben egyetlen szó, sem utalás nyílt ellenszövegűlére, vagy hármimű felkelésre. Magyarország nádora, s Dal-

mácia, Horvátország és Szlavonia bánja egyszerűen arra szövetkeztek, „mi úton lehetne az ország törvényei és alkotmányja szerint, valamint királyaink okleveleinek feltétele alapján orvoslást találni". Igaz, hogy a stubnyai találkozóan állítólag jelen volt Vinyedy István, a kor híres prókátora, a Nádasdyak bizalmi embere is, de maga Nádasdy Ferenc, aki egyébként végig ingtag és kétszínű szerepet játszik, még tartózkodott a tárgyalások felvételétől. Jellemző a mozgalomra másfelől az is, hogy a Zrínyiek és Nádasdyak annakidején élesen elleneztek Wesselényi nádorságát, Zrínyi Péter és Nádasdy Ferenc között pedig hatalmi féltékenységen kívül korábban személyi ellentétek is voltak. A vezetők közötti bizalmatlanság a Bécsben kötött egymásközi megállapodással enyhült valamelyest, de végleg nem oszlott el soha s ennek a lélektani tényezőnek jelentős szerepe volt a nádor özvegyének árulásában és Nádasdy titkos jelentéseiben, melyekkel az udvar felé akarta fedezni magát. A hármuk által jegyzett bécsi oklevél ugyan egy lépéssel megközelíti az elvi szempont körülírását, megemlékezve arról, hogy az ország, mely két évszázadon át külső támogatás nélkül Európa védőpajzsa volt, nemcsak „a nyilvánvaló ellenségtől, hanem per indirectum, akitől oltalmat kellett volna vennie" is sokat szenvedett. De ennél tovább nem megy s az óvatosságot Wesselényi csupán azt köti ki, hogy egymást el nem árulják s ha valamelyikük bajba keverednék, közösen megvédik. Mivel 1667 tavaszán a besztercebányai országgyűlésen sem történt lényeges határozat, a mozgalom a nádor halálakor nem mondható többnek bizalmas családi megállapodásról, mely a nemzeti ügyért kifelé semilyen kockázatot nem vállalt. Mindezt azért tartottuk szükségesnek előrebocsátani, hogy az ellenállás voltaképeni szervezőjének, a horvát származású Zrínyi Péternek és sógorának, a szintén horvát Frangepán Ferencnek későbbi nemzeti ügybuzalmát kellőképpen megvilágítsuk.

Zrínyi Péter bátyja szellemi és politikai hagyatékának öröke, de egyben kivitelezője is kívánt lenni. (Az én vitéz öcsém mind magyar, mind horvát — írja róla a költő époszában.) Amiként 1656-ban horvátra fordítja s helyi környezetbe ülteti a Szigeti Veszedelemet, épügy tovább szötte a költő politikai irataiból áradó felfogást, a „két pogány közt egy hazáért" elvet s aként folytatta a nádor halála utáni tárgyalásokat, amint ez az adott körülmények lehetővé tették. A fentieknek ugyan látszólag ellentmondó követküldése Portához, de ha figyelembe vesszük, hogy ő az első a kor vezető magyarországi politikusaik közül, aki felismeri a török-habsburgi erőviszonyok veszélyes eltolódását az uralkodóház javára s különben is csak diplomáciai támogatást kért a török, mint a francia udvartól beláthatjuk, hogy a változott helyzetben is méltó folytatója lett a zrínyimiklósi eszménynek, mely mindenkor az erősebb és veszedelmesebb ellen igyekezett megóvni a magyarságot. A két horvát származású főúr állott a mozgalom eszmei, de katonai kormányrúdjánál is. Zrínyi Péter kibékíti vejét, I. Rákóczi Ferencet a protestánsokkal s ezzel biztosítja a Tiszavidék csatlakozását. Frangepán Horvátországot és Szlavóniát szervezi a mozgalom érdekében, melynek végső célja nem a nyílt felkelés, hanem az erők felmutatásával az ország kívánalmainak I. Lipót által való elismertetése volt. Mint ismeretes, az állhatatlan Wesselényimé idő előtt elárulta a Zrínyi-Frangepán-Nádasdy szövetséget. Bécs törbe csalta a botorul hívó vezetőket és I. Rákóczi Ferenc néhány hetes tiszamelléki felkelését Stahremberg Rüdiger ügyi csakhamar elfojtották. De történelmi igazság s a magyarellenes propaganda hasztalan igyekszik meghamisítani a cáfolhatatlan tény: a horvát nép két legelőkelőbb fia önkéntesen vállalkozott a magyar Rákócziakkal és Nádasdyakkal, a köznemesi Bónis Ferencel és társaival, hogy megsegítsék az elnyomott magyarságot, mely testvéri hazát biztosított századokon át mindannyioknak. Lipót madridi követéhez, Pötting grófhöz intézett

levelében méltatlankodik a horvát urak részvétele miatt, s célszerűen Nádasdyt tartja „a magyar mozgalom kitünő, titkos mozgatójának”. Bár kétezer „nisét mondat mindhármukért a képmutató császár, nem törli le a gyalázatot, melyet a magyarság és az azért életüket áldozó nemzetiségek ellen elkövetett. Joggal mondhatjuk, hogy a Wesselényi-összeesküvés drámai befejező része méltó igazolása lett annak a területi szellemnek, mely magyart és másajkút e korban, szellemi és erkölcsi összefogásra szólított a bécsi központosság lelketlen és erkölcstelen önkényuralma ellen.

A szerencsétlen „összeesküvésnek” van azonban még egy igen jellemző nemzetiségi vonatkozása. Mialatt Bécsben Zrínyiék ügyét tárgyalják, a pozsonyi bizottság előtt a kisebb lázadókat, Bónist és társait vallatták. Ez a bizottság a tárgyalási anyaghoz kapcsolja Drabik Miklós Felvidékre költözött cseh-morva pap ügyét is, aki az összeesküvés idején „Lux in tenebris” címmel politikai röpiratot adott ki a „gyűlölt” Habsburg-ház ellen⁽¹³⁾ s ebben az uralkodóház tagjait bírálva az elnyomott népek közeli szabadulásáról írt jóslatokat. Ha nem is tételezzük fel, hogy a népi szabadsággért rajongó cseh pap közvetlen kapcsolatban lehetett az összeesküvőkkel — ami egyébként igen kézenfekvő lenne — bizonyosra vehető, hogy valamit hallhatott a készülő mozgalomról és sietett a közös elnyomó elleni harcban rokonszenvét nyilvánítani magyar és horvát nemzetársai felé.

A Wesselényi-mozgalom bukása után sokan menekültek Erdélybe s ott továbbszótták a török szövetség politikai szálait. A bujdosók között találjuk a fiatal Thököly Imrét, aki csakhamar elnyeri a Porta rokonszenvét. 1675-ben a francia ügyvivő közvetítésével már szövetségi viszonyra lép az erdélyi udvarral s a fogarasi szerződésben francia anyagi és lengyel legyveres támogatásról is szó esik. Thököly a szerződés értelmében Teleki Mihály fővezér táborába siet, aki Eperjes sikertelen ostroma után visszavonult, mire a helyét elfoglaló késmárki gróf szinte kardcsapás nélkül foglalja el az északmagyarországi városokat. 1680 januárjában a szoboszlói gyűlés fővezéréül választja. 1681-ben Lipót belátva, hogy az új felkelés valósággal tömöríti Thököly vezetése alatt a nemzetiségeket, országgyűlést hirdet a vitás ügyek békés megtárgyalására. Az országgyűlésen — amint az előre látható volt — az udvar és Thököly követői nem egyeztek meg s a további hadműveletek során Thökölynek sikerült elérnie, hogy nemcsak Teleki, hanem Apaffy Mihály is mögéje szorult a Portánál, ahol 1682 januárjában már Magyarország fejedelmévé való kinevezését kéri követői. Az előző évi balsikert az erdélyiek számlájára könyveli a török. Thökölyről pedig nemcsak a varsói francia követ írja XIV. Lajosnak, hogy Erdélytől függetlenül kell érintkezni vele, de hasonló jelentést tesznek a Teleki Mihály fővezérlete alatt harcoló szövetséges havaseltvi és moldvai oláh csapatostek kapitányai is, akik valósággal előkészítik a későbbi fejedelem állandó szíves kapcsolatát a vajdaságokkal. Ezek a szíves és barátságos mondható kapcsolatok akkor is változatlanul fennálltak, amikor a kilencvenes évek elején elhalványodott Thököly szerencsésillaga s 1692 október 18-án már a száműzött küldi Magyarországra és Erdélybe pátenseit, melyekben hangsúlyozza „Hogy édes hazánk, nemzetünk szabadságának restitúcióját, nagy oppressiója alól való felszabadulását téhetségünk szerént munkálkodni még sem szüntünk meg”.⁽¹⁴⁾ Thököly ügye voltaképpen az 1683. évi bécsi hadjárat idején dől el, amikor Kara Mustafa nagyvezír végzetes vereséget szenvedett a császárváros alatt. Thököly nem volt hajlandó támogatni a bécsi vállalkozást. A nagyvezírral, váradi és budai basákkal, XI. Inocével és Szobjeszki János lengyel királlyal folytatott levelezése, illetve követjárásai arról tudósítanak, hogy Thököly, aki török segítséggel igyekezett meg-

hódítani a maga hűségére az alföldi, dunántúli és északmagyarországi területeket, nem akart segítközet nyújtani a félhold végleges győzelméhez. 1683 őszének kapkodó, túlfűlött hangulatú tanácskozásai igazolják, hogy Thököly Imre semmiképpen nem fogható fel „török” zsoldosvezérnek. Független elképzelésű nagy magyar politikus volt, aki a hanyatló török uralom utolsó nagy erőfeszítésével kívánta feltámasztani a magyar nemzeti királyságot. De ezen a nagy célkitűzésen túl mindvégig elevenen élt benne a keresztény érdekek tudatos védelme. „Levelesládája” bizonyítja, hogy számos császári, német és magyar urat mentett meg a konstantinápolyi Hétoronytól. Bizott benne, hogy elérkezik egyszer az alkalmas pillanat, amikor Béccsel eredményes tárgyalásokba bocsájtíkozhatik. Itt azonban olyan gyűlölettel viseltettek személye iránt, hogy ezen az elfogult előítéleten őszinte kísérletei is hajótörést szenvedtek. Szobjeszki, aki a „megkínzott magyar nemzet” ügyében közbenjár Lipótnál s ajánlja Thököly meghallgatását, dolgvégezeten távozik. A pápától Bécs felmentése után nem remélhetett diplomáciai közbenjárást, mi több béketalogatózásait, az e hónapokban írt levelek Caraffa kezére jutnak, ki jó pénzért siet a Portának megküldeni azokat. Thököly a tályai kiáltványban érzi a közvetlen veszedelmet és felszólítja híveit minden erőik felvonultatására. Ekkor írja hozzá Homonnai Zsigmond „Istenért és hazájához való szeretetéért a török mézes-színes hitegetéseknek ne higyen, hogy tőle ígért szabadság helyett keserveséget ne érezzen”⁽¹⁵⁾. Az aggódo hazafinak igaza lett. Az új török nagyvezír, Kara Ibrahim és az államtanács vezetői meg voltak győződve Thököly és a magyarok árulásáról. Szerencsétlenségére ekkor érkezik híre az 1684 augusztus hó közepén kötött francia-habsburgi régensburgi fegyverszünetnek. A szultán belátja, hogy a Thököly által beígért francia támogatásra többé nem számíthat s amikor a fejedelem a párkányi vereség után sem csatlakozik az Eszék felé visszavonuló hadhoz, elhatározza, hogy véglegesen elejti. Ez annyit jelentett, hogy Ibrahim basa érintkezésbe lépett Béccsel, természetesen Caraffa útján, aki 10.000 tallért ajánlott a szerdárnak, ha Thököly fejét beküldi. Végül is a ke'emesebb megoldás mellett döntöttek. Thököly 1685 októberében Achmed váradi basához érkezik, aki a szerdár tilkos parancsa értelmében kíséretével együtt vasra vereti. Ez a néhányhetes fogság kettétöri a török-magyar politikai közeledést. Thököly Imre elveszti az ország előtt tekintélyét s ez időtől valóban nem több nagy száműzöttnél. Buda felszabadítása évében kénytelen hunyadi birtokán meghúzódni s bár 1690-ben Törösvárnál még egyszer győzelmet arat, ez egyben utolsó történelmi fellépése is. A csata után ugyanis Thököly „Isten kegyelméből a fényes portától kinevezett erdélyi fejedelem, Magyarország részeinek ura és a székelyek comeze” (ahogy pátenseiben magát nevezi) Gyulafehérvárott országgyűlést hirdet, melyen a rendek fejedelmüké választják. Mint Erdély fejedelme még egyszer megkísérli a Lipóttal való tárgyalást. A török fogságból kiváltott Doria császári ezredessel levelet küld hozzá, melyben — ha megerősítést kapna fejedelemségében — ígéri, hogy a mellé beosztott török segédesapatokat leöletí és csatlakozik a császárhoz. Bécs elvette ajánlatát. Bádeni Lajos egy hónappal később kiveri Erdélyből a hazátlaná vált kuruckirályt.

Közismert tény, hogy Thököly Imre, aki mozgalmát a népi tömegekkel való együttműködésre építette, változatlanul szíves kapcsolatokat tartott a táborban harcoló nemzetiségek vezetőivel s általában Magyarország nemzetiségeivel. Škultéty^(15/a), egy röpiratban említi, hogy a késmárki grótot bizalmas híve: „tót király”-nak emlegették, nyilván, mert maga is beszélt a nyelvet s mert udvarának a hadi szerencse szerint változó székhelyén: Kassán, Patakon, Tokajban, Lőcsén, Munkácsban vagy Szerencsen sűrűn felhangzott a szlovák szó. A későbbi fejedelem szerette és becsülte hűséges szlovák kurucit, akik ragaszkodásukat és

rokonszenvüket a száműzetés éveiben is megőrizték Kisírszában vesztglő uruk iránt. Arra vonatkozólag, miképen bánt a korabeli magyar földesúr szlovák jobbágyaival, igen értékes egykorú adatot találunk a Wesselényiek kezén levő murányi uradalom feljegyzéseiben.⁽¹⁶⁾ Az uradalom prefektusa, Hottmár János, maga is kisbirtokos, evangélikus nemesi család sarja, a korabeli jobbágyvédelem egyik apostola és lelkes szervezője lett. Ismeretes, hogy 1689-ben Bajomi János által általános összehírást eszközöl Gömörben, hogy a jobbágyszolgáltatások igazságos rendjét megállapítsa. Annál érdekesebb ez az adat, mert egykorú feljegyzés szerint Hottmár uradalmi intéző emberöltővel előbb megoldja ezt a Wesselényi-birtokon, amit a Rákóczi-uradalmak csak a Bajomi összehírást követnek. De a két reformátor intézkedései között igen lényeges különbség, hogy Hottmár kihangsúlyozza a nemzetiségi jobbágyok védelmét is. Egy rendelkezésben megállapítja, hogy a pelsőckörnyéki szlovák helységek népessége a beszéllésolások és a zavaros közállapotok miatt egyre rosszabb anyagi helyzetbe kerül, vagyoni állapota romlik, állatállománya egyre kevesebb, míg a közelben lévő Bánya, Abód és Szuhogy falvak magyar jobbágyai időközben igen megerősödtek. Ezért utasítja a szendrői tiszttartót, hogy ezentúl úgy ossza el a terheket, hogy a szlovák népesség lábba kaphasson, de azért a magyarság is megtartsa előbbeni helyzetét. Az 1657-ből kelt rendelkezés, melyet a Csáky-levéltár mindmáig megőrzött s amelyei Hottmár János a pelsőckörnyéki szlovákságnak saját nyelvén adott tudomására, így hangzik: „Es mivelhogy az a bánya, abódi és szuhogyi magyarság Istennek áldásából jól megbarmosodott, míg valamennyire fölveszik magukat, oly proportiot követvén az jószág adminisztrációjában, hogy midőn az egyrendbeli szegénység értékében épül, az másrendbeli ne foggyon. Tudván, hogy eő nagyságok egyaránt fájlalják a szegény ember inségét.” — Így volt ez 1657-ben, abban a korszakban, melyről Štefan Janšák propagandairata⁽¹⁷⁾, — melyre később visszatérünk, — mint a felvidéki magyar feudálizmus egyik legsötétebb, rabszolgatartó korszakáról emlékezik meg, kijelentve, hogy a táj jobbágyosági közállapota kizárólag középkori előírásokon alapult s a magyar parasztság mindenütt a szlovák jobbágyosság rovására gazdagodott. Eltekintve a nyilvánvaló ellentétől, hogyha valóban olyan rabszolgatartó földesúri rend lett volna a XVII. század második felében ezen a területen, úgy nehezen képzelhető el a magyar paraszti elem gyarapodása is, rá kell mutatnunk arra, hogy nemcsak említett Hottmár és Bajomi intézkedtek az igazságos tehermegosztás irányában, de 1662-ben a murányi udvarbíró, tehát „hatalmi szerv” összeállítja előbbivel a jobbágyvédelmi rendeletek gyűjteményét, melyből megtudjuk, hogy az udvarbíró köteles a szegénység jogait védelmezni. Ha a paraszti jószág az úr szolgálatában elpusztul, köteles kieszközölni annak részére másik állatot, meg kell védenie a parasztot a kőborló katonáktól, a robotmunkát úgy kell megszabnia, hogy az mind a földesúr, mind a jobbágy számára alkalmas legyen, szigorúan kell őrködni azon, hogy az uradalmi tisztek semminemű szolgáltatást el ne fogadjanak a jobbágytól s ilyenre azt ne kényszerítsék s végül az ispánok és bírák intézkedéseit minden alkalommal felül kell vizsgálnia, illetve figyelemmel kísérnie.^(17/a) E népvédelmi intézkedések következtében a murányi uradalomban a század végéig megkésztetődött a szlovák és rutén jobbágyok jószága. Megállapítható továbbá egy 1570. évi feljegyzésből (Nonam et decimam de hiemalibus et vernalibus solvunt Hungari, sed Valachi non), hogy míg a helybeli magyarok, akik általában földműveléssel foglalkoztak, itt is megfizették a kőborlót, míg a havasi pásztorkodást űző *vlachok* (eredetileg rutén, majd magyarra, románra, szlovákra, sőt némettel keveredett pásztorelem) mentesültek ettől, ami a juhászat felvirágzásával járt. Felsőreolt körülmények igazolják, hogy a nemzetiségi parasztság a század második felében a magyar földesurak és szo-

ciális tudatú intézők jóvoltából kivételes védelemben részesül s ezt Thököly Imre rövid uralma alatt mindig tiszteletben tartotta.

Érdekes megállapításokat tehetünk ha a „német” császár ellen küzdő Thököly és az északmagyarországi városok német polgárságának kapcsolatait vesszük szemügyre. A fejedelem különösen szerette a székesvárosokat, Lőcsét és Késmárkot. 1682 szeptemberében oltalomlevelet ad Késmárknak, két évvel később mindkettőt biztosítja pártfogásáról közben 1683 február 21-én bőkezűen megajándékozta Késmárk polgárait. Még végrendeletében is megemlékezik a városról s a nagy inségben lévő fejedelem 100 tallért juttat Késmárk szegényeinek. Caraffa 1687. évi eperjesi rémuralma és a vértörvényszék által halálra ítélt polgárok névsora nyilvánvalóan igazolja, hogy Eperjes németajkú polgárai (Keczer Gábor, Schönleben György, Fleischhacker György, Feldmayer Simon, Weber Dániel stb.) azért szenvedtek mártíromságot, mert egykor kedvelt hívei voltak a fejedelemnek. A későbbi kutatás ugyanis megállapította⁽¹⁸⁾, hogy az állítólagos vád, miszerint az eperjesi polgárok Munkácsra keresztül összeköttetésben voltak Thökölyvel és vele felkelésre szövetkeztek volna, megdőlt. A Caraffa által említett terhelő munkácsi leveleket máig sem látta senki. Eperjes német polgárai kizárólag Thököly iránti rokonszenvük miatt osztoztak a magyar elítéltek sorsában.

Mint említettük, a fejedelem és a vajdaságok viszonya mindig szíves és barátságos volt, amiből nyugodtan következtethetünk a fejedelem seregében harcoló oláh kurucok ragaszkodására. Az összegyűjtött levelekből megállapítható, hogy Thököly mindkét vajdával baráti kapcsolatot tartott fenn. 1692 március 17-én Drinápolyból írja Petrőczy Istvánnak, hogy a havasalföldi vajda szabad átjárást engedélyezett hívei számára és hasonlóan viselkedik a moldovai fejedelem is, aki „török fermán nélkül is jóakarója ügyeinek”.⁽¹⁹⁾ Az év május 20-án levelet intéz a moldovai vajdához, melyben világosan utal a kettőjük közötti szíves viszonyra és politikai érdekközösségre. „Kedvesen olvastuk Kegyelmed recognitóját az fényes portán lett dolgaiban való szíves fáradozásunkról — írja. Annál is kedvesebben levelében leírt asszuratióját, kinek is az mint Kegyelmed ezután is megfelelni igyekezik: úgy várhatja maga s maradéki iránt az mi atyafiságos assistentiánkot is.”⁽²⁰⁾ Ebből az időből két Zrínyi Ilona nevében írt levél is fennmaradt, melyekben a fejedelemasszony a havasalföldi, illetve a moldovai vajdájának jelzi, hogy hosszas bécsi kényszeridőzése után a vajdaságokon keresztül urához utazik s reméli, hogy azzal a testvéri érzellemmel fogadják, mely régóta ismeretes ura és a vajdák között.⁽²¹⁾ Mint előbbi leveléből is kitűnik, Thököly jóban-rosszban támogatta az oláh fejedelmeket a porta előtt, akikre alkalomadtán, mint leendő szövetségesekre számított. Politikai elképzelésében jelentős szerepet játszott ez a barátság, mert hitt abban, hogy Erdély és a vajdaságok együttes erővel s a török főhatalom támogatásával kivívhatják függetlenségüket. Az erőviszonyok hirtelen változása, a sorozatos török vereségek, illetve a győzelmes „felszabadító” háborúk keresztülhúzták számítását s a Thököly-féle délkelet-európai terv, mely említett szövetségre épült volna, meghiusult. De így is említésreméltó a zátonyra futó politikai törekvés, mert kétségtelenül bizonyítja, hogy a XVII. század végén a magyar ellenállási mozgalom kezdeményezője nemcsak nem viseltetett ellenszennvel vagy előítéllettel a Kárpátokon túli román fejedelemségekkel szemben, de jóbarátot, sőt szövetségest vélt felfedezni bennük a kisépeket fenyegető közös veszedelem elhárítására.

Az a jóindulat és megértő emberiség, mely a mindenkori politikai valóságérzékkel párosulva közvetlen és baráti kapcsolatokat teremtett a fejedelem magyarjai és a nemzetiségek között, a dunai medencében jelentkező új nemzetiségi tömb, a szerbség iránt is megnyitvánult, bár ezt a történelmi körülmé-

nyek szembeállították a törökbarát magyar ellenzéki politikával. A szerbek délmagyarországi tömeges jelentkezését szívesen vették egybe Csernovics Arzén pátriárcha bebocsátást kérő meneküléssel. A valóságban a délmagyarországi szerbségnek ezt megelőzően is jelentős honi szerepe volt, amit a következőkben röviden összefoglalunk. Már Nagy Lajos idején a mai Torontál és Arad megyékben több szerblakta község volt. Zsigmond huszita háborúiban szerb zsoldosokból alakított csapatok is küzdöttek s 1421-ben a Brankovics Györggyel kötött megállapodás alapján több ezernyi szerb népesség települ a temesi grófságba, akiknek számát Buchmann erős túlzással 80.000-ben állapítja meg.⁽²²⁾ Ez a szerződés két szempontból érdekes és jellemző a korabeli magyar állampolitikára. Az egyik: Brankovics György ennek a megállapodásnak értelmében magyar főúrrá, zászlósúrrá és udvari tanácsossá emelkedik s Szerbiát magyar fennhatóság alatt szabadon kormányozhatja; a második: Zsigmond kötelezi magát, hogy megvédelmezi őket a törökkel szemben s ez utódokra is érvényes, ha a szerb fejedelem leszármazottai és a vele beköltözött bojárok utódai hűséget tanúsítanak az ország iránt. Jellemző, hogy már ebben az első szerződésben a jogok és védelem teljes biztosítása mellett egyedül és kizárólag államhűséget kíván a magyarság a beköltözőktől s ezt az erkölcsi álláspontját mindmáig fenntartotta. Amikor II. Mohamed 1459-ben elárastja hadaival Szerbiát, megindul a menekülők hulláma Magyarországra felé. Mátyás a Temestől délre fekvő területre telepíti őket. Egyik vezetőjük, Birini Pál később jelentős szerepet játszott a Délvidéken s az akkor bevándorolt Gregorics János szerb despota után a Maros és Körös közötti, Borosjenő környékén húzódó szerb települést hosszú időn keresztül Janopolnak nevezték, bár egyesek szerint az elnevezés Hunyadi János emlékeztetere történt. Már ebben a csoportban számos ügyes kereskedő volt, akik bekapcsolódtak az ország gazdasági életébe s Mátyástól — aki 1481-ben felmenti a szerbséget a tized alól — több ízben kiváltságokban részesültek. A XV. század nyolcvanas éveinek elején az egyre fokozódó törökdélülés következtében hirtelen magasra szökött az újabb menekülők száma. Egyedül Kinizsi Pál közel 30.000 szerbet telepített egy alkalommal a mai Temesvár vidékére. Ebben a tömegben jelentős mértékben volt képviselve a polgáriassalabb elem is, aminek beszédes bizonyítéka Versec szerb telepések által történt alapítása a századvégen.

A szerb bevándorlás változatos elevenséggel zajlott a Jagello-kor végéig. II. Ulászló és II. Lajos alatt állítólag újabb százezer szerb bevándorlóval gazdagodott az ország népessége s ez a gyarapodás mindenképpen szerencsésnek mondható. A menekülők jó kereskedők, szorgalmas földművesek, kiváló végvári harcosok voltak. Ha összegezzük az 1526 előtti szerb bevándorlást, közel 300.000 lélekre kell becsülnünk azok számát, akik török hódoltsági területről magyar fennhatóság alá menekültek. Történészeink általában megelégednek azzal az általánosítással, hogy a magyarországi török hódoltság elsöpörte a délmagyarországi és alföldi szerb telepéseket, illetve szórványokat s így ennek a korai bevándorlásnak nincs szerepe a magyarországi szerbség későbbi történetében. Röviden annyit jelentene ez, hogy a XIV—XVI. századi szerb telepések és menekülők nyomtalanul felszívódtak, illetve elsorvadtak a hódoltság következtében. Arról nem kell bővebben szólnunk, hogy a XVI. sz. táján magyar „beolvasztó kísérlet”-ről aligha beszélhetünk. A hódoltság végén a felszabaduló városokban, így magán Budán is találtak rác lakosságot, mely a magyarok közvetlen közelében és a török uralmi befolyás mellett sem vesztette el faji sajátosságait. A szerb kereskedő legritkább esetben cserélte fel az ortodoxiát Mohamed tanával. Nyelvét és szokásait pedig töröklennül megtartotta. Bizonyos, hogy a török megszállás döntően hozzájárult a délvidéki szerb telephálózat megsemmisüléséhez, mégsem fo-

gadhajtuk el azt az általános véleményt, hogy a hódoltság koráig betelepült szerbek ennek tartama alatt teljesen kipusztultak volna. Amikor 1538-ban a nagyváradi békében Temesvidék átmenetileg Zápolya-uralom alá került, nyilvánvaló lesz, hogy a szerb népesség nagyrésze ennek a délvidéki területnek nyugati peremterületén húzódott meg. Izabella 1542-ben „rác” tartományt létesített s annak élére a szerb származású Peirovics Pétert a kis János Zsigmond gyámját állítja. Györfly^(23/a) is elismeri, hogy a délbihari első hajdútelepeken a XVI. század folyamán délszláv és magyar vándornépesség verődött össze s ez a vegyes népség — írja — képezte a hajdúság magvát. Mindezt figyelembe véve, úgy véljük, hogy a XVI. század utolsó harmadáig végzetes pusztulás nem érte a bevándorlottakat. Egykorú török adójegyzékek tanúsítják, hogy a korábbi szerb telepések ezidőtájt még megvannak. De 1560 és 1600 között a török valósággal kiperzselte a virágzó telepéseket, magyart és szerbet egyformán rabszóra fűzött s a munkabíró férfiakat a déli tartományokba hurcolta. Nagykikindán, mely 1558-ban még teljesen szerb, 1582-ben már csak 22 „rác” pásztort találunk.

A századvégen — nyilván az adózás emelése érdekében — megváltozik a török hódoltsági rendszer. Szórványos esetektől eltekintve, nem hurcolják el többé a megmaradt népességet, sőt nyelvi és vallási szabadságukat is meghagyják s csak a kivett adók pontos behajtásával törődnek. A defterderek jegyzékei igazolják, hogy a török most már magától igyekszik az irtóhadjáratok hibáinak orvoslására. A felülült és földdel egyenlővé tett egykori telepések helyére balkáni rabszolgakaravánok hozzák az új munkaeszközöket, a török földesurak rájárat. Ez a hatalmi telepítés szélesebbkörű volt és tartósabbnak bizonyult az előbbinél. Torontáltól a XVII. század elején már szélteben Rasciának, Rácöldnek mondják. A Temesközéből kiirtott magyar falvak helyén gyorsan szaporodó szerb és román telepesközségek alakulnak. Ez a hódoltsági beszivárgás előbb kényszerű, majd önkéntes csapatával a magyarországi szerb település második fázisát képezi s mint ilyen nem hasonlítható össze sem a Mohács előtti, sem a Buda felszabadítása utáni bevándorlással. Míg az első kiváltságokon és kétoldalú megegyezésen alapuló peremtelepítés volt, a másik előjogok és kedvezmények nélküli helétársors: földbe vajú viskókkal, elképzelhetetlenül kezdetleges életmóddal. Előbbi a magyar uralkodók és szerb telepések szabad megállapodására épült, utóbbinak egyetlen indítéka a hódoltsági török politika önkénye és pénzsóvársága. Anélkül, hogy tovább időznénk a magyar és török telepítések szembevetéséll ellentétéll, rátérünk a XVII. sz. második felében bekövetkezett harmadik szerb vándormozgalomra. Ennek az áramlásnak előfutárai Buda visszafoglalása évében jelentkeznek a Szerémségben. Két évvel később több ezres csoport érkezik, majd 1690-ben a menekülők zöme átlépi a Szávát, hogy menedéket találjon magyar területen. Thim⁽²³⁾ korabeli feljegyzések és szerb történetírók nézeteinek egybevetésével iparkodik megállapítani a harmadik bevándorlással érkezők lélekszámát. Miles jezsuita 1703 december 3-án Kollonics XV. Kelemen pápához intézett levelét említi, mely szerint átlag 60.000 szerb jött Magyarországra Buda visszavétele és a lipóti kiváltságlevél közötti időben. Jaksics Wladimir 27.000 családról, közel 100.000 emberről szól, a regényes Sztojácskovic már csaknem félmillióra teszi a beköltözők számát. Az ellentmondó adatokból Kollonicsé sem látszik megbízhatónak. 1686 és 1690, illetve 1691 között véleményünk szerint átlag 37.000 család, körülbelül 180.000 szerb menekült jött Magyarországra. Ezek zömét Csernovics Arzén ipeki pátriárcha vezeti. A beköltözők a szerb nép legműveltebb rétegeiből valók: főpapok, szerzetesek, polgárok, kereskedők, kézművesek. Ezekben a harcos vándorokban már nemcsak anyagi kíváncalmak élnek, a szellemi művelődés kétségtelen előjelei is megmutatkoznak náluk. Ezért lesz a délmagyarországi szerbség több mint egy századon ke-

resztül, sőt azontúl egész 1848-ig az egész szerb társadalmi és szellemi fejlődés irányítója, a délkelet-európai kereskedelem újjászervezője s az Ujvidékről kisugárzó szerb irodalmi művelődés elindítója.

A harmadik bevándorlást egyébként tervszerű előkészítés jellemzi. A szerbek — Gyakovics Izsák borosjenői püspök követjárásával — jól előre biztosították magukat az udvarnál, ha felkelésük netalán balsikerrel járna. Bécs pontosan értesül a Száván túli eseményekről s amikor a vert had szekerei a déli magyar határ felé vonulnak, Gyakovics Izsák már átadta Lipótnak a szerb bevándorlók jegyzékét, melyben nagyrészt egyházpárti természetű kívánalmak szerepelnek. Mit kértek a beköltözők? Mindenekelőtt teljes vallásszabadságot, tehát az ortodoxia szabad használatát, továbbá érsekválasztó jogot, óhitű naptár- és betűhasználatot, azaz a cyrillika engedélyezését, a papság és kolostorok korábbi jogainak és javainak biztosítását. Lipót 1690 augusztus 21-én kiadott déplomájában eleget tesz a kérelemnek, elismeri a mindenkor szerb patriarhát az összes görögkeleletek fejének, biztosítja az ortodoxia korábbi jogait, naptárt, egyház javakat, független érsekválasztást s ami a legfontosabb: mindenfajta adózástól felmenti a beköltözőket. Egyetlen kívánsága, hogy a szerbek továbbra is harcoljanak a török ellen, császári hadvezérek oldalán. Még három jelentős intézkedést eszközöl a telepítés hónapjaiban. 1690 december 11-én a császári pátenst kivonja az új alattvalókat az ország törvényhatóságainak jogrendje alól és kivételes királyi pártfogásba helyezi őket. A következő év márciusában már vajdát is választhatnak s amikor 1694 tavaszán megkezdődik végleges letelepítésük a peremvidéken, a Duna és Tisza mentén, az új nemzetiség valóságos ország az országban jogállást élvez s külön testet alkot a magyar állam legyengült szervezetében. Az egyházi önkormányzatot a soron következő uralkodók: I. József 1707-ben, III. Károly 1713-ban, Mária Terézia 1743-ban megerősítették s amikor 1702-ben az erdélyi határszélről Titelig kihajászták a Maros és Tisza jobbpartja mentén a tiszai—marosi szerb határőrvidéket, ez a kivételes jogokkal rendelkező sáv, mely egyedül az udvari haditanács és a bécsi hadikamara fennhatósága alá tartozott, többé semmilyen kapcsolatban nem volt a magyar törvényhatóságokkal és társadalommal.

Elhhez hasonló jogokkal sem azelőtt, sem azután nemzetiség nem rendelkezett minálunk, de másutt sem. Ezek a jogok ugyanis át lépték a nemzetiségeknek adható legnagyobb kiváltságok s valósággal külön szerb államot hívtak életre a legyengült és szétzilált magyar állam hátában. Mert, hogy ezt a szerb kivételes területet nem a visszahúzódó és a dunai térben szerepet többé nem játszó törökség, hanem az elnyomatása és kizsákmányolása ellen küzdő magyarság ellen szervezték, az kétségtelen. Bécs kezdetől fogva ennek a beteg és értelmetlen politikának alapján tárgyalt a szerbekkel s valósággal bekéjük oltotta a magyarságtól való idegenkedést, a szerb—magyar ellentétet, hogy abból a magyar függetlenségi mozgalmak idején ellenőket termeljen. Mai kifejezéssel élve I. Lipót arra törekedett, hogy valóságos kis nemzetiségi útközállamot teremtsen délvideki területen, melynek hadiszolgálatot teljesítő szerb határőrei alkalmas időpontban rendelkezésre álljanak az örök lázadó ellen. Ezek a határőrök kiváló anyagi védettségre emelkedtek. Buchmannál olvassuk, ⁽²⁴⁾ hogy úgynevezett katonai hűbérben részesültek, fejékként (családonként) 16—18 hold elsörendű földet, szabad erdőhasználatot és telket kaptak, papjaiknak két, tanítóiknak egy külön szabad telkük volt. A XIX. század közepétől a mérsékelt szerb köztörök egybehangzóan megállapítják, hogy mindazok a szabadalmak, amelyeket a XVII. és XVIII. sz. folyamán az uralkodóháztól nyert a magyarországi szerbség, csak arra voltak alkalmasak, hogy korábbi természetes polgári jogállásukat a magyar államban elhomályosítsák s a népet a különféle képen

értelmezhető privilégiumok korlátai közé szorítsák. Megkapó módon ad kifejezést a császári kiváltságokkal szembenálló szerb történelmi és közjogi felfogásnak Popović Milos ⁽²⁵⁾, a beigrádi Vidov Dan szerkesztője 1865-ben megjelent könyvében, melyben szerb szempontból taglalja a korabeli nemzetiségi kérdést. „Ezen privilégiumok magyar földön lakó testvéreink közpolgári jogát megsemmisítették azon hazában, hol legrégebb időktől fogva szerbek léteztek. Valamint a mankó csak annak hasznos, ki lábai természetes használatától meg van fosztva, úgy a privilégiumok is csak akkor indokoltak, midőn azon jogokkal nem bírnak, melyek bennünket, mint emberzet és polgárokat megilletnek... Kinek privilégiuma van, joga nincs, hanem ezzel kegyelem adatott neki... A szerb nemzetnek pedig nem is volt szüksége a koldus kenyérhajra és egyéb ajándékokra, nem kellett neki a kegyelmek és kiváltságok, midőn egy részről mindent saját erejével nyerhetett, másrészt pedig a kezénel lévő joggal is élhetett volna. Hisz a szerbek mindenben és mindenekben sokkal előbb élvezték Magyarországon a teljes jogokat és a tökéletes polgári egyenlőséget.” Így ír a habsburgi kiváltságokról az élesszemű beigrádi publicista két évvel a kiadvány előtt, melytől óvja a magyarságot, mert az osztrák politika és az uralkodóház századok óta nem tesz egyebet, mint egymás ellen kijátssza a dunavölgyi népeket, a legalantasabb értelmezésű „divide et impera” elv alapján. „Ékép tehát a szerb privilégiumok — írja — magyarországi nemzetiségünkre nevezve a legnagyobb szerencsétlenségként tekintendők. Ezen szerencsétlenség nem fájlalható eléggé s már csak azért sem, mert a legundokabb következményeket idéztek elő. És az úgynevezett privilégiumok hirtették el a magyar és szerb nemzet közéletébe a méreg magvát, mely állandóan és következetességgel, borzasztó eszközökkel tápláltatott és keserű pusztító és ragályos gyümölcse érelettetett. A magyaroknak, mint a királyságban uralkodó elemnek, természetesen nem lehetett közönnnyel venni, vajjon szándéka-e a magyar királynak egy nemzetet a magyar korona irányában minden viszonyon kívül hagyni. A bécsi udvari politikát nagyban jellemzi, hogy sietett az országot eldarabolni, hogy az eldarabolt részeket kénye-kedve szűrt korlátlanul uralkodhassék... s nem kevésbé nevezetes az is, hogy sietett az államban államot alkotni, hogy annál biztosabb sikerrel és erősb hatalommal győztesse le a mindkettőt (szerb és magyar) által óhajtott szabadságot. Ki sem kételkedendik már most abban — zárja történelmi jelentőségű fejtegetését Popović Milos — hogy a szándék nem volt egyéb, mint egy csapással a szerbeket és a magyarokat is elejteni... előbb az egyik oldalra mérni a csapást, hogy azután az erősebb rész elyengüljön.”

Lássuk, hogyan függnek össze ezek a „kedvezmények” a korabeli magyar eseményekkel. Ismertettük Thököly 1690 évi erdélyi hadjáratát, melynek eredményeként szeptember derekán Gyulafehérvárot beiktatták a fejedelemségbe. Igaz, hogy 40 nappal később Bádeni Lajos a bozzai szoroson át kiveri Erdélyből, ez a fejedelmi választó országgyűlés sokáig emlékezetes marad Bécsben s Thökölytől még akkor is tartották, amikor 1692-ben már Drinápolyban eszi a száműzetés kenyereit. A magyar—török összefogás ellen kívánta felépíteni Bécs ezt a szerb védőfalat, mely korántsem bizonyult tartósnak, hiszen a tiszai—marosi határőrvidéket, amikor a magyar rendek megmentik Mária Terézia trónját, 1741-ben megszüntetik. Jó tanulság ez a szerbség részére, mert belátlják, hogy Bécs csupán eszközként s támadó éllel kívánja felhasználni őket a dunai tér más nemzetivel szemben. Ezzel magyarázható, hogy már a XVII. század utolsó éveiben a szerb—magyar viszonyt határozott javulás jellemzi s csak a bécsi nemzetiségpolitika újabb századvégi kísérlete ver őket a két egymásra utalt dunai nép közé. Az ellentétek mégis inkább látványosak, mint ténylegesek vol-

Thököly levelezése is elegendő alapot ad ennek feltételezésére. 1691. szeptember 24-én a délvidéki török hadak vezérének, Halil pasának ugyan azt írja, hogy a karassói víz mellett rács ellenség nagyon s német is van köztük, de Petrőczy uram, Thököly tanácsosa és udvari titoknok már arról érteszt 1692 január 8-án, hogy bizonyos Tona nevű rács kapitány — akihez egyébként egy fogolyserével kapcsolatban intézi levelét, — előbb a török császár szolgálatján volt 20^é emberével. A levél, mely érdekes világot vet a délvidéki szerb zsoldosvezérek ingatag érdekpolitikájára, említi, hogy ha vissza akar térni török zsoldra, úgy Thököly és a szultán hitlevelet adnak, melyben jólétét és legmagasabb fizetését szavatolják, valamint „mind magának s mind népének kvártélyát biztosítják” (26). Aligha lehetett következetesen török-, illetve magyarellenes zsoldos katonák magatartása, ha eféle cáfolhatatlan történelmi adatok tanúsítják, hogy a szultán kegyét s olykor Thököly fogó aranyait sem vetették meg. A XVII. század szerb zsoldos katonáiról egyébként más egykorú irat is fennmaradt, mely fenti megállapításunkat igazolja. M. Misković közli^(26/a), hogy 1649-ben Serbán Konstantin havaselyi herceg szerb puskásai — száma több százan — közös elhatározásból hálaíratot intéztek intéztek Rákóczi Györgyhez, „Erdély és a magyar részek királyához”, melyben megköszönik, hogy megbocsájtotta korábbi elpártolásukat és esküvel fogadják: készek vérüket ontani a fejedelmért s aki ezután elpártolna közülök, azt családostól kiirtják. A különös szövegezésű szerb okiratot magyarul ellenjegyezte „Fióta János, rácsoknak főkapitánya”.

Zavaros állapotban érte Erdélyt a Rákóczi „mozgolódás” híre. Nemcsak az országban, külföldön is sejtették, hogy az általános elégedetlenség rövidesen fegyveres ellenállásban robban ki. William Paget konstantinápolyi angol követ 1702 tavaszán Erdélyben átutazva, kijelenti Bécsben Lipót előtt, hogy a protestánsok és görögkeletiek elnyomása veszélyes következményekkel járhat. Ekkor már megindult a Lengyelországba menekült Rákóczi és az elnyomott tömegek közötti bizalmas üzenetváltás. A kisemmitelt és lefojtott népi rétegek, a feloszlott és szerteszéledt végvári katonaság, a neoquistica commissio által érdekeikben sértett rendek, szlovákok, ruthének, románok (utóbbiak a karloviaci bécsének a vallási türelmességre vonatkozó pontja megszegéseért is gyűlölték a császárt) mind Zrinyi Lóna fiában, a száműzött kuruckirály mostohafiában látták a felszabadító hadvezért. Így lett a jobbagyfelkelésnek induit poriazaadásból népi és nemzetiségi összefogás, majd nemzeti szabadságharc. Dunamedence letiport népeinek első közös önvédelmi küzdelme az idegen és elnyomó erőszak ellen.

Ismeretesek azok a körülmények, melyek az ország első és leggazdagabb fölkesurát nyílt ellenállásra készítették. Bennünket közelebbről azok a vonatkozások érdekelnek, melyekből kétségtelenül kitűnik, hogy ez a szabadságharc nemcsak a magyar nép és közép rétegek, hanem a dunatíji nemzetiségeknek is közös ügye volt, melynek sikerétől a maguk sorsának jobbrafordulását várták.

Ujabbán egyes elfogult kutatók, akiket alig palástolt rokonszenv fűz a habsburgi államszemlélethez s megint mások, akik a rendi feudálizmus utolsó fellobbanásának mondják Rákóczi Ferenc fellépését, bámulatosan megegyeznek abban, hogy a nagy kuruc szabadságharc indítékai közé szándékkal olyan elemeket keverjenek, melyek a korabeli tényezők sorában nem szerepeltek s amelyek valóban csakis arra alkalmasak, hogy a népi nemzetiségi küzdelem hitelét lerontsák, eredményeit kétségbe vonják, erkölcsi alapját megingassák. E célzatos történelmi szemszövegéből Rákóczi alakja a tétovázó s az ellenállásba belekényszerített önkényúr típusa lesz, aki miután nem tudta el-

cserélni hazai birtokait az ausztriai, illetőleg németországi igényelt latifundiumokkal, a maga védeimében fogott fegyvert, egyrészt mert francia kapcsolatainak felfedése után, más lehetőség nem volt a visszatérésre, másrészt mert saját jobbagyjai láza doztak ellene s ha nem feikelővezérként jön az országba, e jobbagylázadás következtében veszté el uralmát. Végül felhántorgatják, hogy maga is „csöselékként” kezelte a zászlai alá tömörülő pórnépet, hivatkoznak arra, hogy a feikelés, mely eleinte parasztlázadás jellegű volt, később egészen rendi szervezetűvé válik, fejére olvassák az udvarában tárgyaló holland követ állítólagos nyilatkozatát, hogy ólomgombokkal is lehet szabadságharcot vívni, de nem lehet éheztetni a katonát, amíg vezetői drágaköves mentékben járnak, stb. Lássuk, volt-e alapjuk a felsorolt vádaknak s ha nem, mi a meztelen igazság a XX. század első harmadában szándékosan felelevenített Rákóczi-pörben, mert az utóbbi félszázad nyilatkozatai és kutatásai mérlegén nemcsak a diadalmas és száműzött, hanem a népe, helyesebben népei felemeléseért küzdő szabadsághúst és a „feudalista” Rákóczit is szembeállítják egymással.

Előrebocsátjuk, hogy a felsorolt ellenérvekre a magyar szakirodalom bőséges és teljes cáfolatot nyújt. Tárgyunk természete és vizsgálatunk módja azonban megkívánja, hogy a kérdést ki zárólag nemzetiség-történeti oldaláról tekintve, erről a nézőpont-ról mondjunk véleményi: a kuruc szabadságharcról.

Márkinál (27) olvassuk, hogy a háború előtti összes kisbirtokok terjedelme csak 600.000 holddal volt nagyobb, mint Rákóczi Ferenc birtokállománya, melyhez Magyarországon és Erdélyben 146 falu 1.898.785 holdja tartozott. Ehhez járult még váraiban és udvarházaiban felhalmozott arany- és ezüstkészlete, ékkövei és egyéb drágasága. A vagyoni leltárhoz valóban kevés hozzáfűznivalónk lenne, néhány bányáról és kisebb külföldi, helyesebben ausztriai ingóságáról beszélhetnénk. Rákóczi Ferenc tehát joggal mondható a korabeli Magyarország leggazdagabb s a habsburgi állam egyik leggazdagabb földesurának. Száműzetése második évében pedig már anyagi nehézségekkel küzd a köréje tömörült kis csapat s a rodostói időszakban Mikes és mások tanúsága szerint sok mindenben inséget láttak a száműzöttek. A felsorolás tehát szerfelett tanulságos, az ország első földesura ennyit áldozott a lipóti abszolútizmus elleni harcra. Vajmi keveset vihetett ugyanis magával, hiszen már 1700-ban így panaszkodik: „Nincs Uram lakik a prófonházakban s mindenütt üres a magazinum”^(27/a). 1710-ben 12 millió forint értékű fedezetlen, „kongó” pénz (libertás) van forgalomban a kuruc országrészben s az utolsó hónapokban Bercsényi arról elmélkedik, hogy olyan gazdasági tervezetet készítsen, mely kiküszöbölne a pénzvalutát és „naturálgazdaságot” vezetne be a megmaradt területen⁽²⁸⁾. Nem közhely és alaptalan szóvirág, történelmi igazság és örök erkölcsi tartalom, Rákóczi mindenét odaadta jogosnak vélt küzdelme hadi céljaira. Ami pedig a korábbi birtokcserét illeti, a fejedelmek tulajdonított kísérlet nyilvánvalóan téves elképzelésen alapszik. Kollonics gondolhatta hasonlóra, még inkább a fejedelemasszony családja, a Hessen-Rheinfelsek.

Bizonyos, hogy a bécsújhelyi fogságból lengyel földre menekülő Rákóczinak nem sok választása lehetett a visszatérésre. Francia kapcsolatai miatt, melyeknek értéktelensége később megmutatkozott, az európai politikát fűző Habsburgok veszedelmes ellenségnek számított s hogy Lipót miként bánt ellenfeleivel, arra a Wesselényi „összeesküvés” óta nem egy példával szolgált a császári önkény.

Valóban felkelővezérként jött az országba, a XVII. század folyamán sorozatosan leverte, de minduntalan újratámadó népi

kurucábró harcaiból. Tehát nem minőségi megkülönböztetést teszünk, inkább mennyiségit, bár kétségtelenül minőségi árnyalatok voltak hűség és kitartás tekintetében a fejedelem népei között. Ebben az értelemben szólnunk a ruszinokról, majd a szlovák és román kurucokról, a szepesi németek szerepéről és Rákócziak a betelepült szerbekhez intézett békaajánlatáról.

Emlékirataiban meghatározott sorokat szentel a ruszin néppel való találkozásának, mely nép a Lengyelországból érkező nagyurat a szabadsághősöknek kijáró olthatatlan szeretettel fogadta. „Mihelyi híre terjedt jöttömnek a munkácsi hercegségben — írja — alig lehet elképzelni, milyen igyekezettel és örömmel tödült hozzám a nép. Ezek az emberek gyermekestől, feleségestől jöttek és messziről meglátván engem, térdre ereszkedtek és orosz módra keresztet vetettek. Buzgóságukban és ragaszkodásukban nemcsak hogy élelemmel láttak el, hanem hazaküldvén asszonyaikat és gyermekeiket, maguk beállottak seregembe, kinyilatkoztatták, hogy velem akarnak élni-halni s többé el nem hagytak.” Ez a hűséges jobbagynép a Rákóczi-birtokhoz tartozó munkácsi és szentmiklósi uradalom jószágairól jött elébe s kiáltványa kabocsaajtásakor előbbi uradalom 128, utóbbi 33 ruszinlakta községe már fegyverrel szolgálta őt, hogy mindvégig kitartson mellette. Ez a 161 ruszin falu volt a szervezkedés magva, magasan lángoló tűzta tüze, mely a szűzmáriás lobogó alá szóltította a peremterületek népét. Hodinka⁽²⁰⁾ egykorú hadijegyzékek alapján összeállította az első ruszin önkéntesek számát. Kimutatása alapján a munkácsi uradalomból 389-en, a szentmiklósiából 44-en csatlakoztak azonnal mozgalmához s e 433 ruszin katona közül 1704 tavaszán már 17 tisztségviselő volt, akik között egy seregbeli főhadnagyot, két palotás hadnagyot, két hajduhadnagyot, 3 vicehadnagyot, 3 strázsamestert, 3 pajotás-zászlótartót, 1 hajduzászlótartót és 2 hajdutzenest találunk. E két uradalomból való ruszin tisztek és legénység pontos névsorát ismerjük említett kimutatás alapján. Egyik-másikukról a jegyzékek külön is megemlékeznek katonai szolgálataik vagy teljesítményeik kapcsán. Így megtudjuk, hogy a kajdani Soltész László seregbeli főhadnagy 27 hajduval szolgálta a fejedelmet, a kölcsei Hamaros Dankó hadnagy volt Rákóczi kombósi seregében, a podheringi Nalevajkó György a huszti vámon volt „Urunk hadnagya” s a szolymai Janovics Jurkó palotás hadnagyról feljegyzik a jegyzék összeállítója „elbocsáttatott, hogy új hadat fogaggyon”. Erről a toborzásról bővebbet nem tudunk. Biztosra vehető azonban, hogy a nyolcadik század zsellérfiából lett palotás hadnagy sikerrel teljesítette feladatát, mert az 1705. évi összeírások már 11 seregben említik ruszin kurucokat. Nem indokolatlan tehát a „gens mea fidelissima” elnevezés. A ruszin nép fegyverforgató fiainak vérért s teljes anyagi erejét ajánlotta fel Rákóczi győzelme érdekében. Az 1711. évi úrbéri jegyzékek, majd az 1715., 1720. és 1728. évi összeírások tanúsítják, hogy e nép, — nemcsak a munkácsi és szentmiklósi uradalmak lakói, hanem a zempléni, ungi és máramarosi ruszinok általában, — annyira leszegényedett, hogy alig maradt valamije. A jobbagyok nagyrészt Szabolcsba és Ugoicsába menekültek. Egyes falvak, mint Hátmeg, Drágabártfalva, Kerepec, Martince, Kiszolyva stb. csaknem teljesen elnéptelenedtek. „Az általános pusztulást összesítve — írja Hodinka — ezt abból láthatjuk, hogy az uradalmak ruthén falvainak 1170 telke közül csak 334 állott művelés alatt, ellenben 844 pusztta volt, azaz csaknem minden egyes művelés alatt álló telekre két üres telek esett, vagyis e ruszin falvakban csak minden harmadik telek volt megművelve.” A nép másik főfoglalkozása az állattenyésztés is teljesen elsorvadt. A ruthén falvak sertésállománya felére, juhállománya kéthötödére, ló- és szarvasmarhaállománya egyharmadára zuhant. Az egykorú telkes gazdák lerongyolódtak, a szegényebb sorsúak pedig minden nélkül maradtak, a legsúlyosabb kiszolgáltatottságban. Az uradalmak pedig 1721-ben Schönborn mainzi érsek és a Schönborn-család birtokába kerültek azon kö-

csönösszeg fejében, melyet az érsek adott a pászori III. Károlynak gáláns szórakozásaira. A népesség csak 1715 táján verődik újra össze, de a zaklatások miatt sokan ismét elköltöznek vagy kibujdokolnak Lengyelországba. Bereghen 1715-ben 2314, de 1720-ban már csak 2206 háztartás van s a század derekáiig számuk egyre csökken. S mondjuk el e nép soha el nem múló dicséretére, hogy ennyi szenvedés, megpróbáltatás és inség után sem lett hűtlen fejedelméhez. 1738 őszén több héten át tartó vizsgálatot folytatnak a kassai kamarától kirendelt császári tisztek, mert híre járt, hogy Sárosban és Zemplénben hírekkel terjesztenek a vándorok a fejedelem visszatéréséről⁽²¹⁾. Rákóczi ekkor már három éve halott, a vizsgálatot azonban lefolytatták. Állítólag kiderült, hogy Rákóczi József titkos üzenetét hozták a vándorok, melyben a fejedelem fia a régi nagy idők visszatéréseá ígéri. Sokkal jellemzőbb ennél, hogy amikor 1738 júliusában a munkácsi uradalom papjai felszólítják a népet, imádkozzék az osztrák—porosz—török háború alkalmából a császárárt, a krajnai jobbagyok nyíltan kijelentik, hogy a sókereskedést eltiltó, az áruforgalomért súlyos harmincadot szedő és keservesen adóztató császárhoz semmi közük. Inkább imádkoznak régi urukért, Rákócziért, hogy szerencsésen visszatérjen hozzájuk. Ilyen volt e nép legendába illő hűsége vezére és felemelője iránt.

A szabadságharc szervezkedésének főbb gócpontjai a trencséni csatáig (1706.) az északnyugati nemzetiségi vármegyék, Árva, Liptó, Turóc voltak. Külön kötetet töltenek meg azoknak a történelmi emlékeknek felsorolása, melyek az itt, valamint Gömörben és Szepesben élő szlovákságot a kurucharcokkal összekötötték. Népdalok és táncok, néprajzi emlékek és irodalmi-történelmi hagyomány őrzik a szlovák Rákóczi-idők emlékét. Ez utóbbit két jellemző körülmény tükrében óhajtuk megvilágítani.

Az evangélikus szlovák épüty a vallásszabadság védőjét látta a fejedelemben, mint az óhitű és az unitó ellen küzdő ruszin vagy román jobbagyi tömegek. Ez a vallási bizalom a katolikus Rákóczi iránt époly jellemző, mint a katolikus szlovák nép reménykedése, hogy a fejedelem megsegíti őket. A katolikus fejedelem zászlaját is protestáns férfú, Krman Dániel zsolnai főesperes áldja meg liturgikus cseh nyelven, de az összetartozás tisztult hitével. Ez a nagytudású szlovák pap, aki tanulmányt ír a szlovák eredetéről (De Slavorum origine dissertatio), tehát már a szláv közösség körébe tartozónak véli magát, egyik leghűségesebb híve volt a fejedelemnek. Már lelkész korában labanc fogságba kerül s csak nagynehezen tud 1704-ben külföldre menekülni Rákóczi dicsérete miatt. Amikor a kuruczmozgalom kibontakozik a nyugati Felvidéken, a rózsahegyzi zsinat a zsolnai parókiával tiszteli meg s mint ennek szuperintendense áldja meg a kurucz zászlókat, majd 1709-ben Rákóczi követeként XII. Károly svéd királynál jár, annak katonai támogatását kérve. Tizennyolc évvel a szatmári békekötés után 1739-ben ismét elfogták a császáriak s viselt dolgaiért, az egykori „láztásért” újra bebörtönözték. Ott is halt meg a következő évben, Pozsonyban. Krman Dániel példája a magyar-szlovák népi és szellemi összefogás örök ösztönzője lett s ez a példa annál becsesebb, mert Rákóczi zászlainak megáldója és a fejedelem követe egyben öntudatos szlovák író, akit szellemi magatartása egyáltalán nem akadályozott abban, hogy erkölcsi rendeltetésének szolgáljon. A Rákóczi-világ egyébként meghihlette a szlovák irodalmat is. Samo Tomášik a Kurucokban felidézti a Rákóczi-korszakot s bár célzatosan bánik tárgyával, helyel-közzel rámutat a közös történelmi hagyományra.

A kuruczfelkelés rövid idő alatt az északkeleti vármegyékből Ugoicsán, Szatmáron és Szabolcsra keresztül Biharmegyébe is eljutott. E megyék óhitű jobbagynépe örömmel csatlakozott az

adózást eltűrő és vallásszabadságot ígérő mozgalomhoz. Nagyszeghy Gábor vezetésével nagyobb román csoport csatlakozott a kurucokhoz, majd Pintye Gligor a Bihar szegénylegények kapitánya is felesküdt Rákóczi zászlajára. Ekkor hangzott fel Erdélyben az első román kurucok nótája:⁽²²⁾

*Mai Rákóczi, Bercsényi!
Unde-i merge, acolo am fil.
(Hej Rákóczi, Bercsényi,
Hová mentek, ott leszünk!)*

A román kurucok vezérei közül többnek fennmaradt neve a történelem lapjain. Különösen kitűnt személyi bátorságával Draguj kuruckapitány, aki az arad megyei csatározásokban egy század labancot fogott Borosjenő alatt. Jancsó felsorolásában kiemeli Balla Vaszily kuruchadnagy és Papp Péter zászlótartó, valamint a maroszekei Fekete Vaszily és a Barcaságban működő Kimpian Bukur portyakapitányok neveit. Igen figyelemreméltó, hogy a román kurucok segédhadai a szatmári békekötésig kitarítottak Rákóczi mellett.

A szepesi németek közül is többen harcoltak kuruc oldalon: Kray Jakab jegyző és Czelder Orbán késmárki polgárok életükkel fizettek a duna-európai népi egység, a fejedelem iránti hűségért. Még jelentősebb volt az a segítség, amit ez a polgáriusult réteg fegyverkovácsok, asztalosok, ácsok, esztergályosok, ötvösök s nemkevésbé nyomdászok révén adott a mozgalomnak. A császári katonai megszállás alatt álló szászok érdektelenséget tanúsítottak a kurucforradalommal szemben. A szászok ez években amúgy is az 1703. decemberében a szepesi piactéren politikai okok és bűnpártolás miatt kivégzett királybíró, Sachs János tragikumának hatása alatt állott s óvkodott bármiféle politikumtól. A szepesi németek azonban maguk ügyének tekintették a késmárki gróf mostohafiának szabadságharcát.

Rákóczi és a szerbek viszonyára, mely az adatok hiányossága miatt hosszú időn át igen kedvezőtlennek látszott, érdekes fényt vetett Márki Rákóczi-könyvének vonatkozó fejezete, még inkább J. Radonić néhány ehhez fűződő megállapítása⁽²³⁾. A szerb kulturpolitikus szerint, bár köztudomású, hogy Rákóczi 1703 augusztus 9-én a szerbekhez intézett proklamációja, valamint 1704 szeptember 6-án a gyöngyösi táborból Csernovicshoz intézett levele — annak ellenére, hogy ebben a legteljesebb szabadságot és kiváltságokat biztosította számukra⁽²⁴⁾ — hatástalan maradt, mégis igen jelentős egykorú adalékok igazolják, hogy a szerb-magyar ellentétben ebben a korszakban nem népi, hanem érdekpolitikai szálakat kell keresnünk, melyek a vékony szerb vezetőréteg és a bécsi udvar között húzódnak. A szerb-habsburgi kapcsolatok ezidőtájt korántsem kielégítőek. 1690 és 1702 között ismételtelen megtörtént, hogy a szerb zsoldos seregek sem megfelelő élelmet, sem zsoldot nem kaptak, mint 1692-ben, 93- és 96-ban. A századvégén pedig már nyomasztó súllyal nehezedik a népre az unizáló törekvés, mely abban is megnyilvánul, hogy I. Lipót 1703 március 8-án eltávolítja Csernovicsot a pátriárcha círnél használatától. De súlyosabb okai is voltak a hazai szerbség nehezítésének. Brankovics György, a történelem által „ál-Brankovics”-nak keresztelt és Bécs által elejtett politikai báb az udvar fogságában van s a hangzatos vicevajdai tisztséget Monasterly János, komáromi földesúr a császár s nem a szerb nép szabad akaratából viseli. A „hivatalból” kirendelt vajda és Tökölyi János, marosvidéki határőr-főkapitány

szerb csapatfőnökeiben nem idegen a magyar szó s bár Rákóczi ellen harcolnak, a szerb származású vezérek soraiban ilyen neveket találunk: Jeney Laczko, Rozlay Antal, Nagy Miska, Galambos Sándor, stb. A szerb értelmiségi körök — akárcsak a nép — nem fogadták szívesen Monasterly címzetes vajdaságot. Szívük és politikai szándékuk szerint Brankovics Györgyhoz vonzódtak, akít a XVIII. század első évtizedében a távoli Egerbe száműzött Bécs, nehogy kapcsolatot teremthessen Rákóczi-val. Teljesen hamis és történelmietlen tehát kizárólag a zsoldos csapatok haditevékenységével mérni a korabeli szerb-magyar viszonyt, hiszen Brankovics hívei előbb Szentendrén mozgolódnak, ahová Bercsényi 1704 november 22-én hosszú magyarnyelvű levelet ír, figyelmeztetve őket a közös feladatra, majd Egerben, ahol 1705-ben a szerb városi polgárság csatlakozik Rákóczihoz. Még jelentősebb, hogy a száműzött Brankovics, — mint ez krónikájából is kiténik — élénk érdeklődéssel kísérte Rákóczi mozgalmát. Feljegyzéseiben céloz a közös érdekekre és közli Rákóczi-nak a szerbekhez intézett proklamációját. Mindebből joggal következtethetünk arra, hogy a Rákóczi-szabadságharc győzelme esetén Brankovics Györgynek nagy történelmi alkalmat nyílt volna a közös szerb-magyar érdekek összeegyeztetésére. De Brankovics a szatmári diktátum évében, Egerben meghal s a dunai kisépek védelmezőjének, II. Rákóczi Ferencnek távoznia kell az országból.

IRODALOM. 1. Dr. A. Harčar: Historicky vyznam protireformacie v Košiciach z roku 1604, Bp. 1942 17—32 l. 2. Timon Ákos: Pázmány Péter a jog és igazság védelmében, Bp. 1922, 10 l. 3. Vájlak Sándor: Pázmány Péter nemzetiségi politikája (A kassai m. kir. szlovák tantársz. nyelvű gimnázium évkönyve az 1939/40. iskolai évről.) 940, 4—9 l. 4. Timon i. m. 5. Szirmai Erika: Pázmány Péter politikai pályája, Bp. 1912 7—8 l. 6. Szentpétery Imre: A bölcsészettudományi kar története 1635—1935, Bp. 1935, 5 l. 7. Sztripszky Miodor: Pázmány Péter és a szlovák irodalom (Uj Magyar Museum II. köt. I. füz., 1943) 21 l. 8. Sztripszky i. m. 21 l. 9. Vájlak i. m. 8 l. 10. A Pázmány Péter Tudományegyetem jubileumi emlékkönyve (Korniss Gyula Pázmány személyisége című tanulmánya) 135 l. 11. Korcsák u. o. 12. Jubileumi emlékkönyv 397 l. 13. Szalay-Baróti: A magyar nemzet története III. köt. 356 l. 14. Thököly Imre fejedelem 1691—1692. évi leveleskönyve, Bpest 1896, 356 l. 15. Dávid M.: Thököly viszonya a portához, Kolozsvár, 1906 26—46 l. 15a. Škultéty József: Még egyszer a volt Felső-Magyarországról, Turč. Sv. Martin, 1931 19 l. 16. Ila Bálint: A gömöri jobbágság a XVII—XVIII. században az urbérrendezésig 39—48 l. 17. Stefan Janšák: Slovensko v dobe uhorského feudalizmu. Hospodárske pomery od r. 1914 do r. 1848, Bratislava 1932 298 l. 17a. Ila i. m. 48—49 l. 18. Grexa Gyula: Caraffa és az eperjesi vértörvényesség, Rozsnyó, 1913 (A munkácsi levelek c. fejezet.) 23—29 l. 19. Thököly Imre fejedelem 1691—1692. évi leveleskönyve, Bp. 1896 167—171 l. 20. U. o. 249—50 l. 21. U. o. 248 l. 22. Buchmann Károly: A délmagyarországi telepítések története, Bp. 1936 7 l. 23. Thim József: A szerbek története 1848-ig, 95 l. 24. Buchmann i. m. 10 l. 25. Popović Miodor: A nemzetiségi kérdés Magyarországon szerbszempontról, Szabadka, 1865, 70—74 l. 26. Thököly Imre leveleskönyve 93 és 126—127 l. 27. Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc Bp. 1909, II. köt. 290—291 l. 27a. U. o. 250 l. 29. U. o. 129—132 l. 30. Hodinka Antal: II. Rákóczi Ferenc fejedelem és a „gens fidelissima”, Pécs 1937, 5—30 és 35 l. 31. Hodinka i. m. 48—55 l. Jancsó Benedek: A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota, Bp. 1896 I. köt. 657 l. 33. J. Radonić ismertetése Márki Rákóczi könyvéről, Srpski Lotopisi 1909 253 köt. 73—76 l. 34. II. Rákóczi Ferenc 1704 szeptember 6-án Csernovics patriárchához intézett levelében többek között a következőket írja: „... omnia ea privilegia et libertates clementer restitutori in iisque conservaturi et manutenturi, ut nunc, ita et futurum”.

A csehek Magyar-Amerikában

Ami a propagandára való készséget és az arra való felkészültséget illeti, cseh barátaink minden elismerést megérdemelnek. Kár, hogy ehhez a két kiváló tulajdonsághoz nem járul harmadikként minden fenntartás nélküli igazságszeretet, mert ha ez a három együtt meg lenne bennük, valójában iskolapéldája lehetnének annak, hogy kell a propaganda terén eredményesen tevékenykedni.

Bennünk magyarokban az igazságszeretet határozottan megvan, viszont a propagandakészség és az arravaló felkészültség határozottan satnya és emiatt óriási veszteségeket kellett elszenvednünk a múltban. A jövőre nézvést pedig elengedhetetlen követelményként áll előttünk az, hogy ezt a készséget és felkészültséget megszerezzük és minél magasabb fokra kifejlesszük.

Visszaemlékezem arra, hogy az a propagandaanyag, ami Magyarországból az első világháborút követő összeomlás után kijött Amerikába, rendkívül szegényes, egyenesen primitív volt. Hogy e téren nagy haladás történt, azt nem lehet meg nem látni. Majdnem el merném mondani, hogy a haladás hétmérföldes csizmákban tört előre. Mindazonáltal távol vagyunk attól, hogy a készség és a felkészültség tekintetében megelégedettek lehetnénk magunkkal.

Gróf Apponyi Albertnak alkalmá volt arra, hogy szemtől-szembe láthassa azt a propaganda tevékenységet, amit a csehek Amerikában jó időre visszamenőleg kifejtettek és a saját magán kárán kellett tapasztalnia azt, hogy milyen arányokat öltött Amerikában a magyar-ellenes propaganda, s azt is, hogy ez a magyar-ellenes propaganda ott milyen erőre és befolyásra tett szert.

Második amerikai látogatása alkalmával, még 1911-ben, meghívást kapott gróf Apponyi arra, hogy egy Chicagóban rendezendő Washington-ünnepségen előadást tartson Washingtonról, a „haza atyjáról“. Az ünnepség második előadójának nem kisebb embert, mint Roosevelt Tivadart kérték fel. Mielőtt Apponyi megérkezett volna Chicagóba, az ünnepség vezetőségétől levelet kapott, amelyben a hozzá intézett meghívást udvarias formákban visszavonták. Felutazott ugyan Chicagóba és tartott ott több előadást, de a Washington-ünnepségen nem vehetett részt. Jól később írt emlékirataiban megírja, hogy a Chicagóban élő csehek és cseh irányítás alatt álló szlovákok voltak azok, akik az ünnepségen való szereplését lehetetlenné tették. Az akkor Chicagóban élő csehek és szlovákok számát négyszázezerre teszi, s megírja, hogy vezetőik tiltakozásukat jelentették be az ünnepség rendezői előtt, s ez a tiltakozásuk, tekintettel arra a politikai súlyra, amellyel, mint választópolgárok rendelkeztek, eredményes is volt. Megjegyzi Apponyi, hogy „az ellenséges légkörben, amely engem Chicagóban körülvevett, csak utólag ismertem fel egyik tünetét annak, milyen hatalmas volt már akkor is a szláv elemek által kifejtett, s az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlására és Magyarország feldarabolására irányuló tevékenység. Nyilván táborukban már akkor készülődtek arra a konfliktusra, amely majd valóra váltja álmaikat. Hiszen abban az időben a forradalmi érzelmű cseh és szlovák vezetők már foglalkoztak azokkal a gondolatokkal amelyek aztán 1918 május 30-án a híres *Pittsburgi Egyezményben* öltöttek testet“. E figyelemreméltó és a propaganda jelentőségére élesen rávilágító szavak után a következő intelmet szegezi le: „Az úgynevezett propagandamunkában nem szabad hibákat elkövetni. Annak részleteiben és módszerében nem a magunk ízlése és temperamentuma szerint kell eljárni, hanem az idegen népek lélektanához kell alkalmazkodni, amit honfitársaink gyakran elmulasztanak és ennek folytán olykor több kárt okoznak, mintsem hasznot.“

Azok, akiknek volt alkalmuk megismerkedni azzal az apostoli tevékenységgel, amelyet gróf Apponyi Albert, három amerikai

útja alkalmával a magyar igazság érdekében ott, a tengerentúlon kifejtett, tudják, hogy az ő személyében a legszerencsésebben egyesültek mindazok a tulajdonságok, amelyek a legnemesebb értelemben vett propagandistának fegyveres felkészültségét jelentik. Rendkívül sajnálatos körülménynek ítélem azt, hogy a nagyközönség részére csaknem teljesen hozzáférhetetlen az a nagyszerű irodalmi anyag, ami gróf Apponyi nagyszerű nemzetvédő munkásságát, annak külföld előtti jelentőségében szemléltetővé tehetné. Ennek komoly tanulmányozása minden magát művelőnek tekintő magyar számára elengedhetetlen követelményként áll előttem.

Hivatkozni kívánok azonban itt egy másik nagy magyar honfiúra is, aki éppen ebben a vonatkozásban, szintén nagyon megszívlelendő szavakkal szól hozzánk. Gróf Teleki Pál egyik írásában olvasom a következő szavakat: „*Mi a külföldön csak politikai propagandát fejtünk ki. Azt is kevés kivétellel, elég könnyű fajsúlyút*“ Rőpirataink, újabbán divattá vált levelezőlap-küldeményeink a propaganda színével kiáltóan „rouge“-ozott némely könyvkiadványaink — gyakran silány nyelvezetűekkel — nem szereznek megbecsülést, de még sajnálatot és szeretetet sem annyit, mint gondolnók. Önmagunkat, közönségünket áltatjuk velük. Széles néprétegeket nem tudunk és nem is tudunk megfogni. Magyar gondolkozással, magyar nyelven frott s jól-rosszul lefordított nyomtatványokban próbálunk hozzájuk szólani. És unósuntig ugyanazt: keservünket, igazunkat, veszteségeinket, de sohasem azt, hogy kik és mik vagyunk mi, akik vesztettünk. Könyvkereskedéseinkben hiába keres az idegen jó ismerető munkát kultúránkról, irodalmunkról, történelmünkéről, mezőgazdaságunkról, művelődésünkéről, még a magunk módja szerint írottakat is, hát még a maga gondolkozásmódja szerint írottakat, izlése szerint kiállítottakat. Ma, tizenhét évvel Trianon után... Szomszédaink, miután tönkretették jelenünket és ügyes kultúrpolitikával veszélyeztetik jövőnket, a külföld értelmiségi köreiből végzett kitaró és áldozatos komoly propagandájukkal elveszik tőlünk lassanként múltunkat is. A múlt és jelen ügyes kapcsolásával, állítások folytonos ismétlésével, elhittelik, hogy az elszakított országrészek, sőt a Duna-medence művelődése az ő alkotásuk. Ezt a munkát könyvekben, folyóiratokban és előszóval egyaránt végzik. Mindenütt jelen vannak... Lassanként teljesen elszigeteljük magunkat itt Európa közepén. Az európai népek életközösségének „levelezőtagjává“ válunk... Lefelé névelünk és nem vesszük észre a veszélyt, ahova ez vezet. Különösen nem veszi észre a közvélemény... *Ha tovább elzárkózunk, nem tanulunk nyelveket, nem érintkezünk sokszorta sűrűbben, mint ma, a külvilággal, elveszítjük a művelődési csatát.*“

Nem tudhatom hogy gróf Teleki Pálnak ez a lesújtó bírálatot és félelmes lehetőségeket nyújtó szemlélete milyen érzéseket keltett abban a „közvélemény“-ben, amelyik azt olvassa, de jómagam is, aki életem felét Amerika földjén töltöttem el, s a magyar sors hányódását és vetődését aggódo szemekkel onnan figyeltem, mélyen átérzem, hogy ez a szemlélet minden egyes vonásában mélységesen igaz és a benne adott intelem a legkomolyabban megszívlelendő. Alá tudnám támasztani ezt a szemléletet magam is rengeteg adalékkal, fel tudnék idézni emlékeket, amelyek éles megvilágításba helyeznék annak egyes részleteit, de ettől, egészen nyilvánvaló okokból, el kell tekintenem.

Azzal, amit az alább elmondandókban e hasábok olvasói elé tární óhajtok, egy olyan pontra kívánom ráirányítani a figyelmet, amelynek vizsgálata különösebben is nyilvánvalóvá teszi azt az óriási fontosságot, amellyel a külföldön folytatott propagandatevékenységek bírnak és a lehetőségeket, amelyeknek kihasználásával az ilyen tevékenységek nagyjelentőségű tényezőkké válnak. Vázolni kívánom azt a folyamatot, amelyben

szemem elé tárult, legalább is bizonyos részleteiben, az amerikai cscheknek magyarellenes propagandatevékenysége, különös tekintettel arra a hatásra, amelyet ez az amerikai magyar élet kialakulására gyakorolt. Egészen természetes, hogy mivel amerikai szolgálatomat az ott élő református magyarok között végeztem, megfigyeléseim református vonatkozásokkal bírnak, viszont a felekezeti vonatkozások különös jelentőséggel nem bírnak azokban. Amik az oltani reformátusokkal ebben a viszonylatban történtek megtörténhetek volna katolikus magyarokkal is. A felekezeti vonatkozások csak a külső keretét adják a képnek, a kérdés azonban amelyet tárgyalunk, magyar kérdés.

A könnyebb megérthetés érdekében bizonyos dolgokat előre kell bocsátanom. Amikor én 1911-ben kikerkeztem Amerikába, az oltani református magyarok három csoportban éltek hitéletüket. Eredetileg az amerikai németeredetű *Reformed Church* vette fel az amerikai magyar reformátusok lelki gondozását. A kilencszázas évek elején a skóteredetű *Presbyterian Church* is belevágt a kaszájába a magyar református rendelkezébe, ami a két tábor közötti kíméletlen harchoz vezetett. 1904-ben a hazai egyház is megkezdte amerikai hívei között az egyházi munkát, aminek eredménye az lett, hogy a másik két tábor, eltemetve a csatárdótot, összefogott a hazai csoport elleni harcra.

Amerikai szolgálatom két első évét Michigan állam legészakibb csücskében töltöttem el, ahol a külvilágtól elszakadva, teljesen gyülekezeti munkának éltem s emellett szorgalmasan tanultam az angol nyelvet. 1913 végén a Konvent utazólelkésznek nevezett ki a nyugati egyházmezőbe s ebben az állásban hamar böven nyílt alkalmam arra, hogy beletekintsek a három székely egyházpolitikai harc jegyében álló egyházi élet dolgaiba. Nagyjában az volt a helyzet, hogy bennünket, a magyarországi református egyház által kiküldött lelkészeket, egyszerűen magyar kormányügynököknek tituláltak a másik két tábor hívei. Célunk, szerintük, az volt, hogy megakadályozzuk az amerikai magyarokat abban, hogy elamerikasodjanak, s megtartsuk őket a magyar járszalagon. Ugy állították be küldetésünket, hogy kinevezetésünk előtt a Konvent esküt vett be tőlünk arra, hogy ezt a munkát hűségesen fogjuk végezni Amerikában. Az egyszerű igazság érdekében meg kell állapítanom azt, hogy tőlem senki semmiféle esküt nem vett ki Amerikába indulásom előtt. Az akkori konventi titkár, *Benedek Zsolt*, kezembenyomta utiköltséget, sok szerencsét kívánt a hosszú úthoz, s ezzel a hosszú útra el voltam bocsátva.

Nem sok időbe telt, amíg utazólelkézi szolgálatomban szemtől-szembe megismerkedhettem a harci renddel. Munkám főként legyengült egyházak újjászervezéséből állott s bárhol fordultam meg, mindenütt szembe kellett magamat találnom a másik két irány embereivel s ezeknek ellenmunkájával. A dolog különösebben nem izgatót, s az egyedüli érzés, amely foglalkoztatott, a mélységes felháborodás volt annak láttára, hogy magukat magyaroknak és még hozzá magyar református papoknak nevező egyének ilyen munka végzésére adhatták oda magukat. Munkánk, mindenféle ellenséges mesterkedés ellenére is, egyszerűen haladt előre, s minden okunk meg volt arra, hogy a jövő elé bizalommal nézzünk.

1914 nyarán egy hónapot Clevelandban töltöttem. Egy napon az oltani *East Side*-i egyházunk lelkésze, *Tóth Sándor*, egy kis nyomtatott füzetet nyomott a kezembe azzal, hogy olvassam el figyelmesen. A mindössze 15 oldalból álló füzetke itt áll előttem, ahogy e sorokat írom. Erdemes körülnézni. Címtábláját vastag piros-fehér-zöld keret díszíti s ennek közepe a magyar címer ékeskedik. Címe: *A Clevelandi Magyar Presbiterián Egyház*. A füzet célja: kitanítani az amerikai magyar reformátust arra, miért kell neki a presbiteriánus egyházhoz tartoznia és miért nem állik a Konvent fennhatósága alatt álló egyházakhoz tartoznia. Idézek belőle innen-onnan, úgyhogy a vastag szedésel

adott részeket én is az eredeti szedéshez alkalmazkodva adom. A presbiteriánus egyház, olvassuk, „Nincs CONVENTI hatóság, avagy politikai befolyás alatt, de a NÉP képviselői irányítják ezen egyház minden munkásságát. Nincsen politikai pénzből vagy állami adóból fenntartva, de keresztyén emberek, férfiak és nők önkéntesen felajánlott és adott filléreiből.” Leírja azután a füzetke hogy mi az a presbiteriánus egyház, s megmagyarázza, mi indította ezt az egyházat arra, hogy a magyarokat szeretettel kebelére ölelje. Az ok, mondja, a bibliában található meg. „Szeresd felebarátodat” — ennyi az egész. „Ezen egyház kötelességének tartja hogy szíves baráti kezet nyújtson a messze kelet vándorainak.” „*Ez az egyház nem politikai intézmény, így nem célja, hogy a magyarokkal megtagadtassa szülőföldjüket, sem hogy a magyarokkal megítáltassa Amerikát... A magyar embernek önérdéke, jövője boldogulása, gyermekeinek jövője megköveteli azt, hogy megismerje, tisztelje ennek a földnek a népét, ennek nyelvét, szokásait, törvényeit s azokat az alkalmakat s előnyöket, amelyeket ez az ország nyújt.*” A következő szakasz az eredetiben végig vastag nagybetűs szedésben így hangzik: „Az az ember, aki felhasználja az alkalmakat, melyeket ez ország nyújt s igyekszik haladni előre, aki megnyeri az amerikaiaknak rokonszenvét, barátságát és elismerését, az az ember a legnagyobb bajnoka a magyar névnek. Az az ember, aki gyűlölni tanítja a magyarokkal az amerikaiakat, ki az ország törvényeinek áthágására s kijátszására tanítja s vezeti a magyart, ki viszatartja őt attól, hogy itt úgy mint más nemzetek gyermekei, a magyar is haladjon és boldoguljon, aki rossz étellel szennyei hoz a magyar névre, az az ember a magyarnak legnagyobb ellensége, az a legnagyobb magyargyűlölő.” A továbbiakban pedig ezeket olvassuk: „Az amerikaiak tudják, hogy az idevándorolt magyar népnek sok, sok nehézséggel kell megküzdeni, ha boldogulni akar. Sejtik, hogy sok lelketlen ember elősködött rajtuk *farizeusi jelszavakkal*. Látják azt nagyon jól, hogy háború százai vannak a magyarnak Amerikában, valójában ezek a századok nem ismervén az amerikai nép nyelvét, nem ismerhetik Amerikát s az amerikaiakat s azokat az előnyöket sem, amelyeket ez az ország nyújt. Az amerikai keresztyének szeretnék felvilágosítani mindazokat, akik ide, ebbe az országba vándorolnak, szeretnék figyelmeztetni őket azokra a veszélyekre, amelyek ebben az új világban, különösen lelkiismeretlen emberek részéről leselkednek az ismeretlen s tapasztalatlan jövevényre.” Ezért a presbiteriánus egyház „igyekszik olyan intézményeket bocsátani rendelkezésükre, amelyek itt az amerikai életben a legnagyobb szolgálatot teljesíthetik, s melyek az amerikai életbe vágó szakértelemmel hivatják, hogy itt előforduló feladatokban s nehézségekben a legjobb segédkezet nyújtsák. Ezekben a helyeken úgy magyar-, mint angolnyelvű óvodák nyílnak meg a kisebb gyermekek részére; a nagyobb gyermekek szintén nyerjenek közimunka és háziipari oktatásokat és a magyar faj- és magyar nyelvismeretben taníttassanak; klubok, esti iskolák, felvilágosító irodák s olvasótermek a felnőttek részére; ezen helyek nyitva álljanak INGYEN minden magyar gyermek, férfi és nő részére valláskülönbség nélkül.” A füzet előadja azután, hogy milyen szolgálatokat végez az egyház és hozzáteszi ezt: „INGYEN — minden stóla nélkül.” Igéri a csatlakozó híveknek, hogy az egyház segíteni fogja a híveket abban, hogy megszerezhessék a megérdemelt megélhetést. Igér a gyermekeknek nyári iskolát, a magyar munkásnép tehetséges gyermekeinek kollégiumba küldését. „Igaz ugyan — mondja, — hogy egyes magukat magyar hazafiaknak hirdető egyének kevés súlyt fektetnek arra, hogy a magyar munkás ember gyermekéből is lehet tanult embert nevelni, sőt sok esetben azt hirdetik, hogy ha az apák munkás emberek voltak, gyermekeik is elégedjenek meg azzal *Ezen egyház ezzel az eszmével nem egyezik meg...*” „Az amerikai favágónak fiából nagy Lincoln lett, miért ne lehetne a szegény.

de becsületes magyar munkás gyermekéből is tanult ember?" Igér még a füzet a hívő magyaroknak társadalmi klubot, ingyenes jogvédelmi irodát és végül rámutat arra, hogy mit nem tesz a clevelandi presbiteriánus egyház. „Nem csatlakozik — mondja — a magyarországi egyházhoz. Miért? Mert a csatlakozott egyházat Magyarországról, az otthon nyomorgó nép pénzéből segítik. Ezen egyház nem tartja a már úgyszólván elfogyott, kiszáradt Magyarországtól elfogadott pénzeget összegezzethetőnek a magyar hazafiasággal. Magyarországnak nagyobb szüksége van az amerikai magyarság pénzére, mint nekünk az övére. Magyarországtól százezer koronát elfogadni akkor, amikor millió özegek és árvák éheznek és nyomorognak ott, az elhagyott édes hazában, az nem valami dicsőséges hazafiaság. Ezért nem csatlakozik a clevelandi magyar presbiteriánus egyház.”

Akkor, amikor ez a füzet a kezembe került, a magyarországi református egyház két egyházközséget tartott fenn Cleveland városában. Minta egyházi élet folyt mindkettőben. Az East Side-i egyház templomában gyakran végeztem istentiszteletet azokban az időkben, s ezer léleknek kevesebb sohasem volt a templomban. Az egyház lelkeséhez, Tóth Sándorhoz azt a kérdést intéztem, mivel tudja megmagyarázni ezt az egyháza ellen intézett, csunyakinézésű támadást. Válasza az volt, hogy „tudod, ilyen a presbiteriánus munka. Nehéz megérteni, hogy mi vezet őket, de a pénzt nem sajnálják. Bárkiből papot csinálnak, aki hajlandó szolgálatukba szegődni s a nótájukat fújni. Elégedetlen elem akad minden egyházban s elsősorban ezekre építenek. A magyarországi hivatalos körök elleni igazságra is könnyen bedől nekik nem egy magyar. Különben —”

„He hozzá — a clevelandi presbiteriánus egyházmegye missziói felügyelője egy cseh ember, névszerint Rev. Zorbaugh.” Visszaemlékeztem arra, hogy Pittsburghban, amint ezt ott hallottam, a presbiteriánus egyházmegye egyik vezető missziós embere szintén cseh volt. Ezt meg Rev. Losa-nak hívták.

Akkor, amikor Amerika is belépett az első világháborúba, nekünk, magyarországi lelkeseknek, rendkívül nehéz lett a helyzetünk. Egyre-másra mentek be ellenünk a feljelentések a hivatalos hatóságokhoz. Híveinket éjjelkor zaklatták ki ágyukból a titkos rendőrök, s úgy hallgatták ki őket afelelől, mit prédikál a lelkesük vasárnaponként a templomban. Engem nyíltan megvádoltak egy chicagói, renegát magyar újságban azzal, hogy a templomban azzal biztatom a híveket, hogy csak bízzanak, mert a német-magyar igazság csillaga csak ezután fog feljönni. Egy nagyon bizonytalan származású magyar vezéregénység kilátásba helyezte számomra, hogy „bizonyos magyar lelkeseknek még nagyon jó hely lesz a lámpaszlop”. A detektívek éjjel-nappal vadásztak reám Chicagóban. Végül 1918. júl. 8-án sikerült két egyházmegyénk képviselőjében küldöttségleg megjelennünk Wilson elnök előtt, akit biztosítottunk arról, hogy mi magunk és híveink a legteljesebb lojalitással viseltetünk Amerika iránt s lekötöttük magunkat további lojális magatartásra. Már magában az a körülmény, hogy az elnök kihallgatáson fogadott bennünket, jókora mértékben hozzájárult, ahhoz, hogy az ellenünk folytatott izgatások elesenedjenek, s amikor a vezető amerikai magyar napilap, a „Szabadság” is kikelt a lelkiismeretlen izgatások ellen, az említettekhez hasonló vádaskodások megszüntek ellenünk.

Sokkal súlyosabb helyzetet teremtett azonban számunkra a háborús helyzet alakulása. Egyre világosabb lett előttünk az, hogy a magyarországi református egyházzal nem leszünk képesek előbbi helyzetünket fenntartani. A jövő berendezkedését illetően két felfogás alakult ki. Egyik abban látta a megoldást, ha az egyházak független egyházi életre rendezkednek be és saját erejükből tartják fenn magukat. A másik csoport hívei kívánatosabbnak tartották azt, hogy mi is csatlakozzunk az amerikai

felekezethez támogatásával fenntartott egyházi alakulathoz, s azokkal egyetértésben igyekezzünk végezni munkánkat és szolgálni a reánk bízott ügyet. E csoport hívei hivatkoztak arra, hogy szülőhazánknak barátokra van szüksége, s talán ezen az úton, ebben az irányban is jótékony hatása lesz annak, ha az amerikai felekezetek embereivel baráti viszonyba kerülünk. Én, minden fenntartás nélkül, ez utóbbi csoport hívének vallottam magam, s tőle feltehetőleg igyekeztem ennek az irányzatnak az érvényesülését munkáimra. Leszegezhettem már itt, hogy édes-keves eredményel.

Az 1918-ik esztendő Chicagóban talált, ahol egy rendkívül nehéz sorsba került egyházunkat próbálgattam, hihetetlenül nehéz körülmények között, életrekelteni. Esperesünk, az egyház súlyos helyzetére tekintettel, de meg általános tájékozódás érdekében is utasított arra, kezdjek tárgyalásokat a chicagói presbiteriánus egyházi vezetőkkel abban az irányban, hogy esetleg vennék át ők a chicagói egyház gondozását, tennék meg ezt annyival is inkább, mert egyházunkban egyébként is úgy alakul a közvélemény, hogy szeretnők keresni a presbiteriánus egyházzal a jó viszonyt, s előkészíteni ezen az alapon egy szélesebbkörű egységesítő mozgalmat is. E megbízatásomnak eleget is tettem. Levelezésbe léptem a chicagói presbiteriánus egyházmegye titkárával, Clyde W. Smith úrral, s neki a chicagói helyzetről részletes jelentést tettem. Később személyesen is találkoztam vele, s előterjesztéseimet láthatólag rokonszenves érdeklődéssel fogadta. Mivel írásbeli előterjesztéseimre hosszabb időn át nem érkezett válasz, levélben fordultam hozzá annyival is inkább, mert helyzetünk napról napra romlott. Válasza meglepő felvilágosításokat nyújtott. Eöbbit, hogy éppen akkor, amikor a chicagói egyház dolgában intézkedni kívántak, az a figyelmeztetés érkezett hozzájuk, hogy a mi egyetemes egyházunk (Hungarian Reformed Church) pert indított egy másik amerikai felekezettel szemben, ez utóbbi által átvett egyházközség vagyonáért, s ez a körülmény megakadályozta őket abban, hogy bármit is tessenek a chicagói egyház érdekében. Elképedve olvastam sorait, annyival is inkább, mert a leghatározottabban tudtam, hogy egyházunknak egyetlen felekezettel sem volt semmiféle pere azokban az időkben. Mindazonáltal írtam e dologban esperesünknek s tőle is felvilágosítást kértem idevonatkozólag. Az esperes válasza mindenben megerősítette felfogásomat. Ennek tartalmát azonnal közöltem levélileg Smith úrral, s levelemben arra is kitértem, hogy az európai helyzet alakulása következtében kitűnő alkalom nyílt meg az amerikai presbiteriánus egyház előtt arra, hogy a magyarországi református egyházzal szorosabb kapcsolatba lépjen s ezen az alapon amerikai egyházi munkánk átvételére is a kezdeményező lépéseket teghesse. Válasza semmi határozott tartalommal nem bírt, de volt abban egy szakasz, amelyet lehetetlen volt meglepődés és különös érzések nélkül olvasnom. Így hangzik ez: „Tudomásul vesszük azt, amit az Európában jelentkező lehetőségekről írsz, s azzal teljesen egyetértünk. Igyekezzünk is fogunk megvalósítani abból valamennyit, ami Cseho-Szlovákiára vonatkozik. Amint bizonyára tudod, egyházunknak két cseh egyházmegyéje van Amerikában. Erről a körülményről nem volt ugyan tudomásom, de ez az értesülés egy szempillantás alatt világossá tette előttem az egyházi perünkről szóló híradás nyilvánvaló forrását, s afelelől sem hagyott bennem semmi kétséget, hogy a presbiteriánusok chicagói egyházmegyéje sem nélkülözte a cseh befolyás áldásait. Smith úrtól több levelet nem is kaptam. Kevés idő múlva engemet Duquesnebe hívtak meg lelkésznek s a chicagói egyház, távozásom után nem sokkal, tönkrement.

Valamikor ezekben az időkben történt, hogy a keleten levő New Brunswick városából egy sorozat kivágott újságickek érkezett címemre. A cikkek az ottani magyar hetilapból, a „Magyar Hírnök”-ből kivágták s ezek tartalmát a legnagyobb érdeklődéssel és

nem kevés megrökönyödéssel olvastam. Beszámol a „Magyar Hírnök” arról, hogy az ottani magyar presbiteriánus lelkész felesége előadást tartott egyik amerikai egyházi testület előtt. (Ne emlitsük meg az illető lelkész névét, mert a háború után itthon járva, beutazta a fél országot, előadásokat tartva arról a nemzetmentő munkáról, amelyet saját bevállása szerint, Amerikában végzett, s ünnepeztette magát a legmagasabb itthoni körök által. Egyik itthoni napilap interjút is közölt tőle, amelyben, mint „az amerikai magyarság nőapostolát” aposztrofálta a véleménye szerint, „csontjaiban reszketett a tűz”-től fűtött aszszonyt.) Az előadásról részletes beszámoló adott az ottani helyi lap, a „Home News”, amely, egyebek mellett ezeket tartalmazta: „Mormonizmusról beszélve Utahban, azok az állapotok össze sem hasonlíthatók az e városbeli magyarság állapotával. Én felnyithatnám szemüket a helyzet borzasztó mivoltára. Nyolcezer magyar lakik ebben a városban és sokan közülök birkamódra élnek bérkaszárnnyakban. Mosást és főzést egymás között felváltva végeznek. A városi szivargyárak tele vannak magyar munkásokkal, míg Johnson and Johnson-nál (nagy kötszergyár) a munkásság kétharmada e nemzetbeli. E bevándoroltak hazájukban szivargyárakban dolgoztak és Amerikába csalattak az itteni gyárak által adott magas fizetéssel. Azonnal, amint ideérkeznek, ruházatukat amerikaiassá változtatják és általános megjelenésük hat héten belül nagy átváltozásra megy keresztül. A gyapot kendőt és a fejkendőt a divatos öltöny váltja fel s a barsonykabát és tollas kalap egészíti ki öltönytüket. A nehézkes cipőt könnyű váltja fel. Kellene hogy az amerikaiak gondoskodjanak a bevándorlók részére a munkaidő utáni szórakozóhelyről, mivel nincs itt más hely, ahová mehelnének, s a nők nekik meg nem felelő helyekre járnak és a rossz mag el van vetve. Nemrégén vagyunk New Brunswickban, de az állapotok borzalommal töltöttek el. A magyarok általában véve nem kíváncsiak az amerikaiakkal társaságban összejönni. Csak sok pénzt akarnak keresni, részben, hogy szülőiknek vagy rokonaiknak hazaküldjék, részben, hogy az életet itt kellemesen éljék. Sok olyan szomorú esetet láttam, amelyben a szegény, előrehaladtkorú magyar nők nem tanulták meg az angol nyelvet kellőleg, de gyermekeik már jól ismerik az amerikai szokásokat, s amilyen gyorsan lehetnek, elhagyják öreg szüleit, mert szegyelik őket, s védelem nélküli hagyva, ők maguk elkallódnak.”

A „Home News” beszámolója, természetesen óriási riadalmat keltett a newbrunswicki magyarság körében. Gyűlésezések, felelősségrevonások következtek. Az egyik ilyen gyűlésen — olvasuk — Pogány Béla, a Szent István róm. kath. egyház kántora úgy vélte, hogy „az egész dolog úgy történt, hogy amikor N. N.-ék idejöltek, kevés volt a fizetés és be akarták magukat hízelgetni magukat az angolok között s az asszony nyelvcskéje eljárt, persze megcsípték, s most kéri az angol nőket, hogy mossák őket.” A szerencsenmosás meg is indult, de szánalmasan gyenge eredménnyel járt.

Természetesen a newbrunswicki amerikai magyarokat nem kell védeni azokkal a lealázó állításokkal szemben, amelyekkel őket a jeles előadó nő illette. Az amerikai magyarok erkölcsi élete, életmódja, jellemessége amerikaiak részéről annyi elismerésben részesült, hogy semmiféle védelemre, ilyen vádakkal szemben nem szorulnak. Elég éppen azért ha csak arra mutatunk rá, hogy milyen szellemben folyt az amerikai magyarok között az a missziói munka, amely meg akarta védelmezni őket, a felebarátj szeretet nevében, azoktól a káros hatásoktól, amelyeknek

a magyar kormány által kiküldött lelkészek részéről ki voltak állítva, téve. Nyilvánvaló, hogy az amerikai pénzen fizetett missziói munkások ilyen szellemben kellett beszéljenek azért, hogy munkájukat alátámasszák és kenyerüket megkeressék de még abban az esetben is, ha ez így van, nem változtal ez azon a lényen, hogy a környezet, amelyben éltek, amelyben nevelésüket vették, s amely munkájukat irányította, mélységes magyarellenességtől volt áthatva. Az pedig, hogy az az irányzat magyar embereket tudott megnyerni magának, s hogy céljainak elővitelét ilyen úton tudta munkálni, valóban bámulatos propagandaletjesítmény. Vegyünk azonban búcsút New Brunswicktól, ahova még vissza fogunk térni.

Kevésell a világháború befejeződése után történt, hogy egy pittsburghi könyvkereskedésben egy „Evangelizing the Immigrant” (A bevándorló evangélizálása) című kiadvány került a kezembe. Amint azt a címlap elárulta, a kiadványt az amerikai presbiteriánus egyház missziói bizottsága bocsátotta ki. Érdeklődéssel olvastam végig, annyival is inkább, mert magyar vonatkozásokat is fedeztem fel benne. A kiadvány ismertette azt az egyházi munkát, amelyet a presbiteriánus egyház folytat a különböző bevándoroltak között, s ezek között a magyarok között is. Beszámol arról, hogy a magyarok között nagymennyiségű vallásos kiadványt terjesztenek el. Folytatja aztán így: „Különösen fontos az, hogy a magyarok között széles körben terjesztessenek az ilyen iratok, tekintettel arra a nemzetiségi mozgalomra, amelyet a magyar kormány folytat Amerikába vándorolt népei között. A háború előtt sok református hitvallású magyar egyházat beparancsoltak a Magyarországi Nemzeti Református Egyházba (National Reformed Church of Hungary), amely, állami pénzekből, bőkezű támogatásban részesítette ezeket az egyházakat. főként politikai okokból. Szerencsére, a központi hatalmak veresége következtében a támogatás, amelyet ezek az egyházak a magyar kormánytól kaptak, megszűnt és most a Reformed Church in the United States (német eredetű református egyház) kebelébe való befogadásra törekcsenek. Gyűlekezeteiknek azonban szükségük van arra, hogy felvilágosítást nyerjenek az igazi amerikai szellem felől, ami előkészítse őket műveltségre és lojális polgárságra.”

A kiadványt megvásároltam s hazavivén azt, elhelyeztem könyvtáramnak a keresztyén missziói munkával foglalkozó más nyomtatott produktumai közé. Emlékszem a gondolatokra, amelyek ugyanakkor foglalkoztattak. Abban az időben, amikor ez a kiadvány megjelent, az amerikai presbiteriánus egyházban mintegy három tucat magyar egyház volt, s mindeniknek az élen egy magát következetesen „magyar református lelkész”-nek nevező, magyar református hívek lelki gondozását végző, magát kitűnő magyarnak valló egyén állott. Ezek mind olvasták ezt a kiadványt és nem akadtt közülök egyetlen egy se, aki, bár a legszéldebb formában is, felemelte volna a szavát a szándékos és tudatos félrevezetésnek ilyen és ha onló termékei ellen. Ellenkezőleg, sok ezek közül maga is lelkes hirdetője volt a magyarságukat lealázó, minden magyar érdeket komolyan veszélyeztető tanításoknak. Mi lesz a sorsa mi kell legyen a sorsa — kérdeztem magamban — Isten magyar népének, ha ilyen veszedelmek szakadnak reá éppen ott, ahol a legtöbb áldást és az élet legigazabb javait kellene elvegye: egyházában?

Sebestyén Endre

(Folytatjuk.)

N É G Y V I L Á G T Á J K R Ó N I K Á J A

(A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet közlése)

ÉSZAK. Az alatt az öt év alatt, amelyet Szlovákia megalakulása óta a magyarság a fiatal szlovák államban eltöltött, a szlovákiai magyarság életében olyan kibontakozást tapasztalhattunk, amelyre a magyarság egésze, de főleg a Szlovákiában élő magyarság és annak vezetői méltó büszkeséggel tekinthetnek. Ez alatt az öt év alatt a szlovákiai magyarság a gr. Esterházy János vezetést alatt álló Szlovákiai Magyar Pártba tömörülve olyan egységet alkotott, amelynek a szilárdsága a legmegnyugtatóbb biztosíték a szlovákiai magyarság életének további zavartalan fejlődésére.

A Szlovákiai Magyar Párt élete az utóbbi hónapokban igen élénk volt. A Párt Szlovákia különböző részein tartott taggyűléseket, amelyeken az elhangzott beszámolók és beszédek bizonyították, hogy gr. Esterházy János beszéde áll, amelyben a pártelnök tájékoztatta a megjelenteket a magyarságot érintő minden időszerű kérdéssről. Neumann Tibor dr. ismertette a szervezési ügyeket és a szlovákiai magyarságnak a közeljövőben megtartandó minden megmozdulását.

Az ország többi részeiben megtartott taggyűlések közül a legnagyobb jelentőségű a hártfai helyi szervezet gyűlése volt. A Szepesházy Bertalan dr. kerületi elnök jelenlétében megtartott gyűlésen Uhlig A. Leo, a helyi szervezet elnöke mondott beszédet. Beszámolójában kiemelte a szervezetnek azt az áldozatkészégét, amellyel 5000 Ks-t juttatott szorult anyagi helyzetben levő tagjainak. Megállapította, hogy a közigazgatási hatóság a szervezet működése elé akadályokat nem gördített és mindig szigorúan a törvényes előírások szerint járt el. „Ha egyes felelősen elemek részéről itt-ott velünk szemben barátságtalan magatartást észlelhetünk is — mondotta — az bennünket a legkevésbé sem nyugtalanít, mert az itteni lakosságban semmiféle visszhangra nem talál.” Beszédének kiemelkedő része volt, sajnálkozásának kifejezése ama magyarok fölött, akik a régi rendszer megfélemlítési módszereinek a hatása alatt nem mernek nyíltan a párt tagjainak a sorába lépni és ezáltal magyar nemzetiségüket nyíltan megvallani. Hangsúlyozza, hogy a Szlovákiai Magyar Párt regisztrálása folytán a magyar nemzetiség a törvény fokozott védelme alatt áll és a pártvezetőség oltalmára mindenki mindenkor számíthat. A taggyűlés a titkári jelentéssel záródott.

Hasonló keretek között tartották meg a Magyar Párt löcsei, eperjesi, zólyomi helyi szervezeteinek a taggyűlést is, ahol az évi jelentések ismertetése után az új tisztviselői és pártvezetőségi kart választották meg.

A szepesi magyarság a szlovákiai magyarság egyik leghigadtabb és legfigyelemre méltóbb része. Ahol megéri a szlovák állami tisztviselők intézik a szepesi magyarok ügyeit, ott a szepesi magyarok levelkózik a 20 év alatt jogosan felgyülemlett merev elzárkózásukat és saját kulturájuk védelme mellett résztvesznek a szlovák és német művelődési törekvések támogatásában. Ez a legeredményesebb munka, mert csak a kölcsönös politikai és művelődési megbecsülés állíthatja vissza ismét azt a teljes összhangot, amelyről ez a terület évszázadokon keresztül híres volt.

A Szlovákiai Magyar Párt szervezeti életével kapcsolatban figyelmet érdemel még a besztercebányai pártkerület pártvezetőségi ülése, amelyet dr. Bárczy Emil pártkerületi elnök hívott össze. Ugyanő nyújtott általános politikai helyzetképet az ülésen és megjelölte azokat az irányelveket, amelyeket a jövőben a szlovákiai magyarság életében követni kell. Kiemelkedik továbbá az országos elnöknek az a határozata, amellyel bejelentette, hogy az eddigi tisztviselői karnak a megbízatását további egy évre meghosszabbítja.

Magyar kulturmunka Szlovákiában. Az utolsó két és fél hónap a szlovákiai magyarok kulturális erőfeszítéseinek a szempontjából igen jelentős volt.

A vidéki szervezetekből is érkeznek hírek kisebb-nagyobb rendezésekről, főleg műkedvelő színelőadásokról, amelyeket a SzMKE rendezett, így pl. Poprádon, ahol a „Tokaji aszu”-nak olyan nagy sikere volt, hogy még háromszor meg fogják ismételni. Nagymihályon hasonló sikerrel adták elő Gárdonyinak „A bor” c. színdarabját.

A nevezetes és sok tekintetben nagy figyelmet érdemlő kulturális megnyilatkozásoknak azonban Pozsony volt a színhelye. Május elején osztották ki a szlovákiai magyar irodalmi díjakat a kitüntetettek között. Az ezzel kapcsolatos hivatalos elismerés Esterházy János és a Magyar Párt részéről kétségtelenül nagy támogatást jelent az írók és költők számára további munkájukban.

Igen jelentős eseménynek számít a szlovákiai magyarság életében Németh István Lászlónak, a szlovákiai magyarság reprezentatív muzsikusaként nemrég befejezett új műve, a Pozsonyi Mise. Ez az alkotás igazi értékkel gazdagítja a magyarságot és a zene útján is bizonyítja a magyarság alkotóerejét és tudását. Németh István László a pozsonyi Bartók Béla-dalegyesület alapító karnagya. A Dalegyesület Németh Istvánnal az élen már eddig is jelentős érdemeket szerzett zenei vonatkozásban a szlovákiai magyarság számára.

A szlovákiai magyarság képzőművészei közül, május közepén nyitotta meg kiállítását Álló Gyula, a Kisduna és Püspöki környékének neves festője, aki a szlovákiai magyarságnak egyik legjellegzetesebb festőművésze, pozsonyi tárlatán csaknem 50 képe került kiállításra.

A közelmúltban Pozsonyban magánvállalkozás nyílt meg, amelynek a kirakatában állandóan kiállítják mindazokat a népi jellegű iparművészeti termékeket, amelyeket a Magyar Párt női szakosztályának népi iparművészeti szakosztálya készít.

Meg kell még emlékezni a szlovákiai magyarság egyik legrégibb testedzőköréről, a pozsonyi Polgári Torna Egylet tevékenységéről, amely nemrég rendezett nagyszerű tornaszócskát a pozsonyi városi színházban.

Nem hagyhatjuk ki a négy pozsonyi színészgárdának az előadásait sem, mert azok mind jótékony célt szolgálnak. A színészgárda ezidén is egyhetes Magyar Színházi Napokat tervez.

A júniusvégi napok kulturális vonatkozású érdeklődésének az előterében kétségtelenül a Szlovákiai Magyar Közművelődési Egyesület főközbizsgálója állott. Csáky Mihálynak, a SzMKE elnökének a szavai nyitották meg a főközbizgyűlést. Beszédében rámutatott a SzMKE feladatkörének és a reá váró kérdések kiszélesedésére, valamint az ifjúság és a magyar nyelv nélkülözhetetlen szerepére a szlovákiai magyarság kulturális életében. Az elnöki megnyitó után, Németh Zoltán, a SzMKE országos főtitkára olvasta fel évi jelentését. Ebben rámutatott arra, hogy lakadatlan belső munka eredményeképpen a tavalyi közgyűlés óta újabb tíz szlovákiai városban és községben indulhatott meg a SzMKE munkája. Az eredmény azért is figyelemreméltó, mert a csatlakozottak között olyan helységek is vannak, melyeknek magyarjai között a kétévtizedes kisebbségi sorsban egyáltalában nem volt központilag irányított kulturmunka.

A SzMKE népszerűsödését a taglétszám nagy emelkedése is mutatja, mert az elmúlt egy év alatt 47.76 százalékos arányban növekedett a tagok száma. Megemlékezett végül a SzMKE-nek arról a nagyjelentőségű törekvéséről, amely a falun lakó magyarok könyvéhségének a kielégítését célozza.

A pénztári jelentés után megválasztották az új tisztikart. Ez

a következőképpen alakult. — elnök *Csáky Mihály*, alelnökök: *Gyürky Ákos dr. és Párkány Lajos dr.*, főtitkár *Németh Zoltán*.

KELET. A Dél-Erdélyben élő magyarság életében a legutóbbi hetekben lezajlott események között, a dél-erdélyi magyar iskolák évről-évre jelentette az egyik legkiemelkedőbb eseményt.

A bécsi döntés előtt Erdélyben a magyarság szempontjából jelentőséggel bíró iskolák közül — az 1933 évi kimutatás szerint — 427 volt magyar vagy magyar tagozattal bíró állami elemi iskola, míg 822 volt az erdélyi magyar egyházak elemi iskoláinak a száma. 1933-tól kezdve azonban az állami magyar elemi iskolák száma évről-évre rohamosan esett, úgyhogy az 1936—37. év végén már csak 44 iskolában tanították a magyar anyanyelvű tanköteleseket összesen 4527 gyermeket magyarul. Ha már most tekintetbe vesszük, hogy a román statisztika szerint 261.000 magyar nemzetiségű tanköteles volt Romániában és ebből csak 4527 magyar tanköteles járt állami elemi iskolába és körülbelül 175.000 magyar tanuló kizárólag románnyelvű iskolákba, akkor mérhetjük csak fel a maga teljes egészében a felekezeti iskolák jelentőségét. A különböző romániai magyar egyházak mintegy 760—800 (1933—1937-es kimutatás) felekezeti iskolát tartottak fenn a legsúlyosabb anyagi áldozatok árán, de így is csak 78—80.000 magyar tankötelessel voltak képesek befogadni. A gimnáziumok, főgimnáziumok s tanítóképzők szintén mind felekezeti jellegűek voltak. A bécsi döntés folytán Erdélyben előállott területi változás az erdélyi magyar felekezeti iskolákat annyiban érintette érzékenyen, hogy a magyar felekezeti iskolák egységét kettévágta. Ma Dél-Erdélyben a magyar iskolák, — amelyek egytől-egyig felekezeti — iskolafenntartóiak szerint a következőképpen oszlanak meg:

Iskolák Tanerők Tanulók			
	s	z	á m a
Ovodák:			
Római katolikus egyház	8	10	313
Református egyház	1	1	37
Összesen:	9	11	350
Elemi iskolák:			
Rk. gyulafehérvári egyh. ker.	42	86	3010
Rk. nagyváradai egyh. ker.	6	11	418
Róm. kat. szatmári egyh. ker.	—	—	—
Róm. kat. temesvári egyh. ker.	10	38	1054
Róm. kat. iskolák összesen:	58	135	5382
Erdélyi református egyh. ker.	95	159	6247
Királyhágómelléki ref. egyh. ker.	24	46	2324
Református iskolák összesen:	119	205	8571
Unitárius iskolák	8	13	556
Evangélikus iskolák	5	13	446
Felekezeti elemi isk. száma összesen:	190	366	14955
Középiscolák:			
Róm. kat. főgimnázium	3	57	550
Református főgimnázium	1	19	208
Unitárius főgimnázium	—	—	—
Főgimnáziumok összesen:	4	76	758
Róm. kat. gimnázium	7	77	732
Református gimnázium	1	19	117

Iskolák Tanerők Tanulók

Gimnáziumok összesen:	8	96	849
Róm. kat. tanítóképző	1	18	88
Református tanítóképző	1	25	185
Tanítóképzők összesen:	2	43	273
Róm. kat. kereskedelmi iskola	1	16	25
Református kereskedelmi iskola	2	—	70
Kereskedelmi iskola összesen:	3	16	95
Róm. kat. mezőgazdasági iskola	1	—	49
Református mezőgazdasági iskola	1	—	69
Unitárius mezőgazdasági iskola	—	—	—
Mezőgazdasági iskolák összesen:	2	—	118
Középiscolák összesen:	19	231	2093

A Temesváron megjelenő Déli Hírlapon, a Romániai Magyar Népközösség lapján keresztül a következő évről-évről kaptunk értesítést:

Május 30-án három délerdélyi iskolában történt meg a tanév ünnepélyes bezárása, a tanulmányi eredmények kihirdetése és, az érdemes növendékek megjutalmazása. A tanulóifjúság újabb bizonyítékát adta annak, hogy a komoly munka és kötelességteljesítés jegyében eltelt tanév méltán megbecsülte a szülőknek és az iskolafenntartó közösségnek az ifjúságot kifejtett szellemi és anyagi erőfeszéseit.

Az aradi római katolikus főgimnáziumban jutalmakra, segélyekre és pályadíjakra befutott 130.000 lej és nagy halom könyv, ami az aradi magyarság áldozatkészségének beszédes bizonyítéka. Maga a Romániai Magyar Népközösség 50.000 lej-jel járult hozzá a jutalmakhoz, azonfelül, hogy az iskola tizen-negy falusi diákjának teljes eltartását e tanévben is vállalta. A Kölcsey Egyesület a Schill József-emlékverseny díját fedezte. Dr. Palágyi Jenő, a Népközösség elnöke külön is adott jutalmakat.

Az iskola tanulmányi eredményei kielégítőek. Az alsó tagozat tanulói közül csak 10-en buktak osztályismétlésre, a felső tagozat 49 tanulója közül pedig kettő. Az egész intézet buktainak átlaga 5.19 százalék.

A temesvári római katolikus magyar főgimnázium évről-évről ünnepségén *Vajda Ernő* igazgató adott beszámolót az elmúlt tanévről. Az intézet két év óta nem a saját helyiségében végzi az oktatást, minthogy tantermeik kórházi célt szolgálnak. Munkahelyét ez idő alatt többször is meg kellett változtatnia. Más iskolában lévén a tanítás, ezt csak a délutáni órákban tarthaták meg. A beszámoló kiemelte a Temesvári Magyar Népközösségnek, a Magyar Nőegyletnek és az egyházközösségeknek a szegény tanulók számára nyújtott támogatását és értük köszönetet mondott. E támogatás nélkül a tanulók jelentős része nem juthatott volna oktatáshoz. A katolikus magyar gimnázium III. és IV. osztálya még máig sem kapta vissza nyilvánossági jogát; ezért e két osztály tanulói az állami iskolában kellett vizagázni. Az intézetnek ebben a tanévben 143 tanulója volt.

Az intézeti beszámoló után a jutalmak kiosztására került a sor. Ezt a Korvin Szövetkezet 2000 lejes adománya, az iskolaszék-adta könyvjutalmak és *Brády Albert* iskolaorvos 1000 lejes adománya tette lehetővé. A piarista liceum tanulóival közösen megtartott sportverseny győzteseit oklevéllel tüntették ki.

A temesvári piarista liceum évről-évről ünnepélyén *P. Tóth Lajos* kegyesrendi rendfőnök, a piarista liceum igazgatója vázolta részletes összefoglalásában az elmúlt tanév történetét. Az igazgatói beszámolóból kiténik, hogy ez a tanév a háborús esztendőket jellegét mutatta minden tekintetben. A diákok közül többen katonai szolgálatra vonultak be.

A liceumnak összesen 348 beiratkozott tanulója volt. Az év végén osztályzatot nyert 324. Ezek közül 244 tanuló végezte el sikeresen a tanévet. A jutalmak kiosztása alkalmával az öt legjobb diák 400—400 lej jutalmat kapott.

Ugyancsak május 30-án tartotta évzáró ünnepélyét a gyulafehérvári Majláth-főgimnázium. *Bujáki Domokos*, a főgimnázium igazgatója, beszámolójában megállapította, hogy az 1942—43-as iskolai évre 218 növendék iratkozott be. Ezek közül 170 végzett sikeresen. A jutalmak, amelyeket az arra érdemes tanulók között kiosztottak, az intézet tanári karának ajándékából kerültek ki.

Május 29-én a gyulafehérvári rk. leánygimnázium tartotta évzáró ünnepélyét. Az ünnepi műsorból kiemelkedett *Czilling Antal* tanár „Főzőiskola” című egyfelvonásos kisoperettje. A szórakoztató számok után *K. M. Tartézia* gimnáziumi igazgatónő adott beszámolót. Az elmúlt tanévben 98 növendéke volt a gimnáziumnak.

A brassói magyar református iskolák közös istentisztelet után együtt tartották meg tanévzáró ünnepélyüket. Az ünnepélyen a brassói református középiskolák „rector professzora”, *Dániel Antal* tartotta meg évzáró beszédét. Beszédében kiemelte az iskolának és a Nőszövetségnek azt az áldozatkészségét, amelyvel például 72 más közszékhelyi és 56 helyi növendék számára biztosította a továbbtanulás lehetőségét. Rámutatott a református kereskedelmi iskola munkájára, amelynek a célja olyan ifjak nevelése, akik a kereskedelem elméleti és gyakorlati ismereteivel felkészülten használják magukat a magyar társadalom számára. Gyakorlati felkészülésük legszembizonyítóbbja az iskola keretén belül működő iskolaszövetkezet, amely 15.300 lej alaptőkével indulva, az elmúlt évben 700.000 lej forgalmat ért el és a haszonból alaptőkéjét megkéttszerezte.

Hasonló időpontban búcsúzott az elmúlt tanévtől a nagyenyedi református Bethlen-kollégium. A kollégiumnak 570 növendéke volt, akik a kollégium öt intézetében az alábbi arányban oszlottak meg: teológiai növendék volt 30, főgimnáziumi 281, tanítóképzői 175, gazdasági iskolai 51, elemi iskolai 233. A felekezeti megoszlás a következő: 571 református, 66 római katolikus, 39 unitárius, 7 magyar ág. ev. és 1 baptista, akik a legesekélyebb felekezeti surlódás nélkül éltek egymás mellett az egész évben.

A kollégium két internátusában 14 teológus, 208 főgimnáziumi, 157 képzős, 2 elemiiskolás, 51 gazdasági, összesen 422 növendék volt elhelyezve, 90 tanuló díjmentesen tanult.

A *Nagy Ferenc*, református püspökhelyettes jelenlétében megtartott ünnepségen 49 végzett pap és tanító búcsúzott el a kollégiumtól.

A nagyszabadosi szentferenc-rendi nővérek vezetése alatt álló püspöki tanintézet gimnáziumi tagozatába 161 növendék, a kereskedelmi liceumba 68 növendék, a tanítóképzőbe 112 növendék iratkozott be és végezte igen kielégítő eredménnyel évi munkáját.

Május 9-én *Márton Áron* püspök látogatta meg az intézetet, ahol a látottak felett a legnagyobb meglepődését fejezte ki.

Az egyes tagozatok iskolaszövetkezetei az elmúlt évben oly szépen működtek, hogy az intézet számára a szövetkezetek jelentős jövedelmi forrást jelentettek.

A délerdélyi magyarság életében jelentős eseménynek számított az arad-bánsági evangélikus egyházmege július első napján Temesváron megtartott közgyűlése. Megjelent a közgyűlésen *Argay György* szuperintendens és *Purgly László* egyházkerületi felügyelő is. A közgyűlés előtt a gyűlés valamennyi résztvevője az evangélikus templomba vonult, ahol *Argay György* igehirdetését hallgatták meg. Az istentisztelet után folyt le az

egyházi tanácssteremben a közgyűlés, amelyen nagyfontosságú belső kérdésekkel foglalkoztak az egyházkerület és az egyházmege vezetői. Különös részletességgel vitatták meg az ifjúsági munka megszervezését.

Kulturális vonatkozásban a legkiemelkedőbb eseménynek számított a délerdélyi magyar képzőművészek brassói gyűjtéményes kiállítása, amelyet a pünkösdi ünnepekben rendeztek meg. A kiállítást pünkösdi első napján a brassói református felsőkereskedelmi iskola dísztermében nyitották meg. Ezen a reprezentatív művészeti megnyilatkozáson kilenc délerdélyi festő és egy szobrász munkáit állították ki. A kiállítás sikerét és jelentőségét nemcsak a magyar látogatók nagy száma bizonyította, hanem a kiállításra ellátogató nagyszámú román és szász érdeklődő is.

A romániai németiség nagyszabadosi kutató intézete. Két évvel ezelőtt bízta meg *Schmidt András* népcsoportvezető *Kaspar Hügel*t, hogy Nagyszabadoson a romániai németiség számára kutatóintézetet állítson fel: „Forschungsinstitut der Deutschen Volksgruppe in Rumänien” elnevezéssel. Az intézet azóta már megkezdte működését. Egyidejűleg *Deutsche Forschung im Südosten* címmel folyóiratot is ad ki. A kutatóintézet célja a romániai német népcsoport kérdéseivel foglalkozó valamennyi tudományág részére szervezett kereteket létesíteni.

Kutatásuk elsősorban is arra terjed ki, hogy a nordikus ember milyen hatással volt e területre a nordikus honfoglalás kezdetétől, és hogy az előállított vérkeveredés milyen hatással volt e terület más népeire. Ennek a fajtudományi kutatásnak a feladata a történetalkotó erőket, annak hordozóit fajtudományi nézőpontból vizsgálni és megismerni. Ennek kiegészítéseként szerepel a néprajz. Vizsgálatának a célja az, hogy a németiségnek az e területen élő többi népekkel való összehasonlítása könnyebbé váljék. Különös területet jelent a német kutatás számára ezen a területen a jogtörténet és a jogtudomány.

A nyelvtudomány feladatát egyrészt a szótárkészítésben, család- és helynévkutatásban látják, másrészt a német szellemnek a délkeleti térségben kifejtett hatásának a vizsgálatában.

A fentebbiek alapján működő intézet szervezeti beosztása a következő: 1. germanisztika, 2. néprajz, 3. történelem előtti korszak, 4. történelem, 5. fajtudomány, 6. természettudományok, 7. jogtudomány, 8. tudományos kiadványok osztálya.

A nagyszabadosi intézetnek fiókintézete is van Temesvárott. Az intézet azonkívül magába foglalja a nagyszabadosi Brunkenhalm-muzeumot, a brassói Burzenländer-muzeumot, a bánsági múzeumot Temesváron, a nagyszabadosi természettudományi múzeumot, az erdélyi nemzeti archívumot Nagyszabadoson, a bánsági archívumot Temesvárott, az erdélyi Wörterbuchstellet Nagyszabadoson. Ezeket az intézményeket „Verband der Museen, Archive und wissenschaftlichen Büchereien” név alatt foglalták össze. Vezetője dr. *Rudolf Spek*.

A temesvári intézet, tekintve, hogy a nagyszabadosi fiókja, hasonló elvek és beosztás alapján működik, csak hogy itt még különös feladatként jelentkezik a vidéki, helyi célok előtérbe helyezése, mint egy helyi múzeum felállítására, egy Bánsági Nemzeti Archívum és egy tudományos könyvtár létesítése. A múzeum berendezését már meg is kezdték.

Az intézet az elmúlt évek alatt meglehetősen nagy munkatempót diktált és valamennyi szakosztály élénk tevékenységet fejtett ki.

Az intézet működése a magyarság szempontjából is különös figyelmet érdemel, mert több vonatkozásban közelről érinti a magyarság problémáit is és az intézet által lefektetett új célkitűzések szerinti munka is a legnagyobb érdeklődésre tarthat számot.

DÉL. A bányási német népcsoport szervezete. A közzétett hivatalos közlések szerint a bányási népcsoport 5 szervezetre, 5 kerületre, 91 helyi szervezetre és 24 támaszpontra tagozódik. Az idősebb évfolyamot képviselő német férfialomány 5300 tagból áll. A német női szervezet 39.119 tagot számlál. A mindkét nembeli ifjúsági csoport 16.342 tagból áll. Német munkaszolgálatra 120 leány jelentkezett, akik hathónapi tábort kiképzésben részesültek. Az idén négy kiképző tábort állítanak fel. A német népcsoport egyik legfontosabb tevékenysége az iskolaügyi kiépítése. Hivatalos adatok szerint ez az utóbbi két évben híhatetlen fejlődésen ment át. Ezek szerint 78 községben napközi otthon, 85 községben német népiskola van, összesen 11.481 tanulóval. Kilenc községben német középiskola van, ezek közül kettő teljes - s három négyosztályú, összesen 1769 tanulóval. Működik továbbá egy tanítóképző 162 tanulóval, két tanítóképzőre előkészítő osztály és óvónőképző tanfolyam 31 tanulóval. A mezőgazdasági háztartási tanfolyamnak 19, a gazdasági középiskolának 68 tanulója van. Az otthonoktatást intézményes alapokra fektették. De hasonló tevékenység tapasztalható a kultúrtynekedés más terein is. Hívenek: a muzeumok kezelése, 15 iskolai füzet kiadása, évkönyv kiadása 80.000 példányban, 34 új helyi csoport könyvtárának felállítása, amellyel a német népcsoport

birtokában levő könyvtárak száma 101-re emelkedett, összesen 26.271 darab könyvvel.

A bánáti magyar tanítók képzése. Az újvidéki állami Eoem és tanítóképző intézet Szilágyi János igazgató szerkesztésében kiadta az elmúlt iskolaévről szóló évkönyvét, amely sok érdekes adatot tartalmaz. Az iskolai oktatás a Délvidéken élő nemzetiségek figyelembevételével történik: a szerb és a német nyelv kötelező tantárgy. A tanítóképző tanulói között igen sok a német és a szláv tanítójelölt. A tanulók nemzetiségi megoszlása a következő: magyar 174, német 13, szerb 6, bunyevác 1, rutén 2, szlovák 2, szlovén 1. Itt érdemes még megjegyezni, hogy az intézetnek mindössze 17 olyan tanulója van, aki a magyar nyelven kívül más nyelven nem beszél.

A tanulóknak 99 százaléka lakik a tanítóképző székhelyétől távol. Figyelemreméltó, hogy Horvátországból 5-en és a Bánáttól 28-an iratkoztak be. A bánáti 28 tanítójelölt van hivatalos otlani magyar tanítóhiányt megszüntetni. A bánáti tanítójelölteknek nagyobb számban való megjelenése a magyar tanítóképzőben igen öröndetes tény, mert tudvalevő, hogy a bánáti magyarság nagyon súlyos hiányokat szenved az ott élő magyar tanítók kis száma miatt.

— sipos —

K Ö N Y V S Z E M L E

MAGYARORSZÁG A DUNA TÉRSÉGÉBEN

Báró Wesselényi Miklós a szemére boruló örök sötétséggel bírközva is, nemcsak tisztán, de *előrelátott*, amikor száz esztendővel ezelőtt, levélmásolatit könyveinek tanúsága szerint, a témát évről évre megújítva, többi között a következőket írta Kossuth Lajosnak:

„Külföld előtt... lerontani s kiigazítani azon sok félszeg és halvéleményeket, melyek felőlünk tudatlanság, ellenünk gonoszsga s önhanyagságunk által világszerte megrögzöttek... s nem tűrni el fölé... terjedett, vagy terjesztett hibás véleményeket... szükséges teendő. Mindent mi honunk felől megjelentekben félszeg, vagy hamis, kiigazítani s megcáfolni, természetesen mindig legnagyobb illedelemmel s részre nem hajló hűleplettel... olyan lapokban, melyek szabadon járnak. Nem lenne-e más út és mód tudatni a német s más külföldi nyelven olvasó közönséggel a helytelenséget s azon igazságtalanságot, mellyel ellenünk minden rágalmat kikürtölnek: magunk mentességét s a dolgok valódi állásának tudatását pedig úgyszólván soha is közre nem bocsátják. most midőn a köznyilvánosság világszerte felvilágosító s hol kell sűjő hatalmát annyira gyakorolja, nem lehetne-e éppen ezen nyilvánosság útján is és által védeni magunkat azon sebző nyilak ellen, melyeket botor tudatlanság vagy gonosz szándék reánk mért? Nem lehetne-e a nagy ítélőszék elébe időzve reáknyszeríteni a csak hamis, vagy félszeg világ terjesztőit a való igaz fényének feltüntetésére?... Az ellenünk okádott rágalmak... nem nemzeti becsületünk s ügyünk iránti hívség parancsolja, az ilyet el nem hallgatni: — s vagyunk-e Hamlettel szólva, — a Lethe partján peshedő kákánál jobbak, ha barátunk s benne mimagunk elleni ily sértés sem képes henye nyugat-

munkból kizaklatni?... Azt se felejtjük, miszerint nemesak valószínű, sőt bizonyos, hogy az ellenünk szórt s meg nem cáfolt vádakat egész Európa előbb lassankint s végre teljesen elhívén, a közvélemény óriási hatalma fel fog ellenünk támadni, már pedig... ügy, melyet egy nemzetnél közvélemény kőrhoztat, sikerét vesztvén, bukni fog... A külföld előtt kiürtött ellenünk rágalmak, dolgaink s helyzetünk hamis adatok s ferde állítások ellenében nagyon kis haszon belföldi hírlapjainkban, vagy magyar rőpiratok általi cáfolata. Azok előtt kell magunkat igazolnunk, kik előtt rágalmaztatunk... A rosszul értesített s ellenünk felingerelt külföld az, melyet felvilágosítanunk, melynek sympathiáját megnyernünk, feladataink egyik nevezeteshike..."

Kísérteties *analógiák* győtrik a figyelőket! Rá kell eszmélnünk arra, hogy amit a szűk magyar nyelvkultúrterület bizonyos mértékben már kényszerűen is elszigetel bennünket, úgy még mindig mérges gyümölcsöket terem az az óvszázados függésünk, amely Ausztriának lehetővé tette, hogy minden rólunk tudósító hírt a maga sajátos érdekeinek megfelelő szűrőn bocsásson Nyugat felé. Nem, vagy félreismertek bennünket. A propagandához nem értettünk és nem is mindig a legalkalmasabb emberek vállalkoztak rá. Most érkeznek roppant tanulságos híradások arról, hogy Prága mennyi pénzt áldozott nemesak szimpátiák és határok *szerezésére*, de — *megtartására* is... A látóhatár peremén, innen is, onnan is, vad és féktelen hangok fenekednek felénk. Látszólag a *legkisebb ellenállás irányába*... Mintha valahol a *hallgatás pecsétjét* ütötték volna szánkra, — örökre... Szerződések egyoldalú betartásában lovagiasnak lenni, csak azonos etikájú partnerek között számíthatna, az — észrevételre, de ennek értékelésére a mai idők nem alkalmasak. Az egykori kisántant politikai örökségét keresők a szorító abroncs ko-

vácslósához kezdtek és néha váratlan oldalról is sikerült nekik támogatókra találniuk.

Szordinós hangunk ritkán hallatszik... Közben alig győzzük számontartani az új és újabb elméleteket, amelyek *egy-egy hatalmi politika meghosszabbított árnyékai*ként jelentkeznek és a tévedhetetlenség és egyedüli illetékeség fölényes kiállásával indokolni akarnak foglalást és öretörést. Vezető hatalmak fokozott érdeklődésére fordulnak a Dunamedence felé, ahol érdeklőkörök találkoznak és aspirációk metszik egymást. A nyomás erősödik, az ideológiai előkészítés egyre rikoltóbb. Már olyan eszmekereskedőt is látunk, aki évről-évre átfesti a cégláblát és a frissen mázolt betűk alatt egyre dühödtebben esküszik — tévedhetetlenségére... Minden égtáj felől teóriáramlás habzik körülötünk és mire az egyik ellen bizonyító anyagból szigeteket építünk, már a másik lép el a tereket különféle hasábokon, hiszen a világpolitikában és a harctereken történt eltolódásokhoz és változásokhoz. Ámde, ha ezek az elméletek valóban ezeknek a *jűggyénei*, nem hiú erőlködés-e *tudományos mezbe* öltöztetni őket?

A borúlátók szerint, amikor vezető nagyhatalmak verekednek, a kis államok szuverenitása a játékszer szerepét sem játssza. A fécék elszabadultak, a mohóság egyre szemérmellenebb, már gátlások sincsenek. *A tankok hernyótalpa szolja a határt*, a térképekre a foszforbombák rajzolják a *piros színt* és a hadi potenciál szabályozza az *erő jogát*. Nimes igazuk! *A háború a lelkekben is folyik*, érvek és igazságok és harcolnak és a küzdelem egy új, jobb rendért folyik. Nem lehet a szellemi vetélkedésből *kimaradnunk*, mert minden oltbhagyóit színtér egy-egy csatavesztést jelentene. Az új elrendeződésben a dunai térség szerepe elsőrendű. Vágyak, tervek, eszmék zűrzavarában, katonai, politikai és gazdasági lehetőségek firtatásában, ki-egyensúlyozatlanoknak ható tényezők váltakozásában egyre kell rádőbbennünk. *rólunk van szó!* Kövessünk el mindent, hogy ebben a zűrzavarban a Dunamedence népesedési, politikai, gazdasági, társas-

dalmi, nemzetiségi, művelődési, vallási és aspirációs viszonyai minél élesebben és tisztábban kerüljenek megvilágításba, — magyar szempontból... A feszítő erők küzdelmében látjuk, hogy a dunai térség problémáiról külön hatalmas irodalom keletkezett és abban mi sokkal kisebb mértékben szerepelünk, mint azt léteünkünk, arányszámunk, történelmi szerepünk, hivatásunk és jövőnk megkövetelné.

Nagy és jelentős szolgálatot végzett Gál István, amikor nemcsak magyar, de európai beállítással is, a feladat kitűnő felméréseivel és a munkatársak sikeres megválogatásával, megszerkesztette a „Magyarország a Duna térségében” című kiadványt, amely mint a Magyar Könyvtári németnyelvű sorozatának első kötete hagyta el a sajtót, a Danubia Budapest—Leipzig kiadásában. Dr. Kallay Miklós miniszterelnök nemes mértékű tartással, de széles távlatban és a magyar humanizmust értékelő önérzéssel írott, remekbe szabott bevezető tanulmányában, „Magyarország és Európa” címmel megállapítja, hogy Európa határát mi töltük Kelet felé és ez ad a magyarság térfoglalásának kontinentális jelentőséget. A Kárpátmedence és a Dunaköz mindenkor kulcspozíció volt, amelyet egyedül a magyarság tartott meg a veszélyekkel szemben és nemcsak kultúrértékeket vett át, de közönségi biztonságot is teremtett itt. Addig jelentünk értéket egész Európának, amíg a legsajátosabb magyarok vagyunk. Szolgai átvételt, beolvadást nem lehet várni tőlünk, sőt nem is szabad. Csak teljesen független és szabad Magyarország tud eleget tenni hivatásának és egész Európa veszélyét jelentené, ha ebből a szerepünkből kiemelnénk. Ez az előszó, amelyet nemcsak a miniszterelnök politikai tekintélye, de a nagy összefüggéseket felismerő és a jövőendő távlataiban gondolkozó államférfi is fémjeléz, aláhúzottan hangoztatja: *Minél magyarabbak vagyunk, annál európaiabbak! Mi nem voltunk soha mások, mint magyarok és nem is akarunk mások lenni!*

Dr. Jánossy Dénes a magyar élettéről, dr. László Gyula a Dunamedence eurázsiai kereskedelem útjairól, dr. Ujpey Elemér a Duna—balkáni tér geopolitikájáról, dr. Suhay Imre a Duna stratégiai jelentőségéről, Wulff Olaf Magyarország duna forgalmáról, dr. Rohringer Sándor a német víziúthálózat és a magyar gazdaság kapcsolatáról, dr. Borotvás-Nagy Sándor néhai Berzevics Gergely kelet-európai csatorna-rendszerének tervéről, dr. Ágyay Pál a magyar közlekedésügyéről, dr. Szurovy Géza Budapestről, a magyar tengeri kikötőről, dr. Ruisz Rudolf Magyarországról, mint Délkelet-Európa rendezőpályaudvaráról, dr. Keresztes Károly Budapest légiforgalmáról, dr. vitéz Surányi-Unger Tivadar Magyarország délkeleti gazdasági jelentőségéről, Ziegler Vilmos a dunai térség fejlődési keresztmetszetéről és dr. Siposs Sándor az élettéről és a magyar állameszméről írtak mélyenszántó és gondolatokat ébresztő tanulmányokat. A kötetben nem minden problémakör jutott szerephez, a közlemények hőfoka sem mindig egyező, de imponáló és sodró hatású kezdeményezés, anyagnak és érveknek olyan gyűjteménye, amellyel a jövőben is számolni kell. Kár, hogy egy-két térképének kivételése pirimitív, nomenklaturája pedig fölöslegesen lojális. A könyv szép kiállítása az Első Kecskeméti Hírlapkiadó-

és Nyomda Rt. izlését és felkészültségét dicséri.

Nyíri Imre

KEMÉNY GÁBOR: BARTHA MIKLÓS ES A NEMZETISÉGEK. A Pécs Egyetemi Kisebbségi Intézet kiadása, 1943.

Közel négy évtizede, hogy keserű szívvel, sok-sok csalódással a lelkében itt hagyta ezt a világot az u. n. „liberális” magyar korszak egyik legnagyobb ellenzéki alakja, az örökös költőgető és a „békebeli” Magyarország Vátesze, Bartha Miklós. Szomorúan jellemző, hogy közel négy évtized után jelenik meg csak róla az első átfogó és alapos tanulmány, amely nemzetiségszemléletét megvilágítja s egyben ujjaértékeli nemzetpolitikáját és a nemzetiségi kérdéssel vallott felfogását. És szinte kísérteties, hogy csaknem négy évtizeddel később majdnem ugyanazok a kérdések foglalkoztatják a magyar szellemi elitet, amelyek Bartha Miklóst öröklék fel, ugyanazok a kérdések, amelyeket csak felületükben szemlélő a béke jólétében elnyújtó és a millennium káprázatában sütkérező magyar társadalom. Az azóta eltelt közel félszázad sok tanulságot nyújtott ennek a társadalomnak, Bartha Miklós után a költészet síkján Ady Endre zörgetett a magyar kapukon, aztán Szabó Dezső és az utána következő „népi írók” és a tudományos világ területén Szekfű Gyula. A magyar nemzet azóta a trianoni megpróbáltatás és a belvederei ocsudás tüzes poklain haladt keresztül, a nemzetiségek saját bőrükön tanulták meg, milyen megoldást hozott ennek a hazának s ennek a földrajzi egységnek minden lakosa számára az eltűzött nacionalizmus, — de mintha mi sem változott volna, a kérdések megmaradtak s ugyanazok maradtak, nemzetiségi és szociális problémák egyképpen megoldásra várnak. A tanulság megvolt, sőt többszörösen és többoldalúan megvolt, vajjon levonják-e ennek a tanulságnak a következtetését és eljöhete végre az igazi megbékélés — ez még ma is nyitott kérdés. Mindenesetre vannak viaszgató jelenségek, Kemény Gábor fel is mutatja őket, így megnevezi a 4800—1923. sz. kormányrendeletet, amely az örök magyar humánus és igazságérzők szellemében gondoskodik a nemzetiségi érület társadalmi és politikai, nyelvi, közigazgatási stb. védelméről s melyet kiváló nemzetiségi jogszakértőnk, Oszvald György dr. méltón nevez az 1868. évi nemzetiségi törvény modern kiadásának, aztán a visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának rendezéséről szóló 6200—1939. M. E. sz. rendelet, a második bécsi döntés által kölcsönösen megállapított 8490—1940. M. E. sz. nemzetiségi rendelet s végül a nemzetiségi érület büntetőjogi védelméről szóló jogszabály, melyek a modern magyar nemzetpolitika végső kialakulása felé vezető jelenségeknek tekinthetők. Ezeknek a rendelkezéseknek nyomában járhat az a társadalmi egybehangelődés, amely kialakíthatja a lélektani állapotot, amelyben az elzárkózás politikájával szemben magyarság és nemzetiségek között kialakulhat a végleges és békés konszolidáció. Természetes, hogy ez csak a nemzetiségi kérdésekkel szorosan és szervesen egybe- függő szociális kérdések megoldásai egyidejűleg következhetik el s ép ezért időszerű és fontos ma Bartha Miklós örökségét megvizsgálni s magunkévá tenni, mert az ő nemzetiségpolitikai szemléleté-

nek tanításai és szempontjai is ezeken alapulnak. Viszont szembe kell néznünk azzal a jelenséggel is, hogy a ma már minden oldalon szinte divatosan elátkozott liberális korszak nemzetiségi szemléletét, annak minden hibájával együtt nacionalis hiúságának legyezgetésére szinte öntudatlanul átvesszi a mai polgári társadalom és a nemzetiségek vezetőinél sem látjuk a négy évtized tanulságainak levonását, mert még sokan mindig olyan eszméktől látják a vajudó Középeurópa kérdéseinek megoldását, amely eszmék ép a boldogtalan szétűzást, a gyűlölködést jelentették és a teljes gazdasági és politikai bomlás csírát hordozták magukban s ezekből a csírákból keltek ki Trianon mérges és dúslombosító növényei.

Kemény Gábornak van bátorsága az igazi Bartha Miklóst felmutatni s van bátorsága arra is rámutatni, hogy ezt az arcot nem egész életűen mutatják be azok, akik az utóbbi időben Bartha Miklós személyével foglalkoztak. Mert Bartha Miklós a maga korában a nemzeti uszítókat, ködevőket és délibábkergetőket egyként károsnak tartja a külföldről támogatott nemzetiségi propagandistákkal s jól látja, hogy e két látszólag ellentétes, de munkájuk következményeiben egyaránt káros oldal végeredményben mennyire egyhúron pendül. Időrendben és problémakörök szerint számol be Bartha Miklós legmélyebb szellemi megnyilatkozásairól, a nemzetiségi cikkekről. Kiemeli, hogy amikor Bartha Miklós Erdély megtartásáért harcolt, a megtartás fogalma alatt nem csupán a területi státuszkvót érti, hanem az erdélyi népek, a magyarság, a szászok, románok s az erdélyi magyarok együttműködését, azt a területi harmóniát, amely mindörökké biztosíthatja Erdélyt a magyar államiság számára. A magyar politikai nemzetlen mindig a magyarokat és a nemzetiségeket együttesen érti és érti ezt szintén, minden fenntartás és hátsó gondolat nélkül.

Ennyi őszinteség és becsületesség következménye, szinte természetesen az, hogy azok a nemzetiségi politikusok, akiknek malmára hajtja a vizet, ha magyar oldalon nem találják megértésre, sokszor ellen fordulnak Barthanak, nem akarják megérteni őszinte álláspontját (valójában nagyonis megértik) s Bartha Miklós szinte két malomkö között őrlődik, a két ellentétes, de lényegében egyazonképpen a magyar nemzet- és állameszmétől idegen felfogás; a nemzeti túlzók és a nemzetiségi vezetők felfogása között. Ez a két szembenálló rosszakarat a nemzetiségi kérdésel manapság foglalkozók előtt sem ismeretlen s egyenes szellemi öröksége ennek a korszaknak, a magyar nemzeteszmétől távol álló idegen nemzeteszméknek. S Bartha nagyon is mélyen érti, hogy magyar oldalon miért éppen a frissen asszimiláltaknál mutatkozik oly erővel a meg nem értés és a türelmetlenség. A családások egymás után érik s nem csoda, ha az igazi otthon építő nemzetpolitikus ennyi rosszakarat és mesterségesen szított gyűlölet között élete alkonyán maga is fegyvert és katonai szellemet sűrget a megmaradás érdekében.

Bartha Miklós nemzetpolitikája — ezt egyetlen pillanatra nem szabad felednie a mai korszak emberének — a népi-nemzeti közösségre épül s megoldásában mindig együtt halad a magyarság szociális kérdéseinek megoldásával. Elégedetlen és szociá-

lis kérdéseinek megoldatlanságában maradt magyarságtól természetesen nem lehet a nemzetiségi kérdés nagylelkű rendezése iránt megértést várni, hiszen így a magyar nép széles tömegei csalódnának s jutnának saját hazájukban szinte kisebbségi sorsba. Erre már Bartha Miklós figyelmeztet, mikor nemzetiségi cikkeiben egyúttal a szociális kérdések megoldásának szükségességére rámutat és pedig itt is teljes őszinteséggel és pártatlansággal minden oldal iránt.

Bartha Miklós nemzetiségi cikkeinél legfeljebb ott érzünk hiányt, hogy mindvégig csak elvi síkon mutat rá a nemzetiségi kérdés rendezésének alapjaira és nem találjuk a kiolgozás részleteit. Ennek okát Kemény Gábor abban látja, hogy míg a liberális kormányok halogató, érélyes, majd ellentétes intézkedésekkel tarkított kapkodó nemzetiségi politikát folytattak, ez kitűnően kedvezett az elszakadás jegyében dolgozó politikai kalandoroknak s míg Barthanak egyrészt a kormány naiv nemzetiségi intézkedései ellen kellett küzdenie, ugyanakkor a szakadár nemzetiségi vezetőkről frott leleplezései igen kényelmetlenül érintették mindkét tábor személyiségeit s így Bartha a két oldal között felülrövidve nem juthatott a nemzetiségi kérdés megoldásának részletesebb kidolgozásáig. Feljegyzí azonban a megoldás három alapféléit, melyek közül első a magyarság erkölcsi és gazdasági vezetőszerepének biztosítása, második a nemzeti függetlenség és önállóság elérése, harmadik pedig az, hogy a nemzetiségek ügye nemcsak az ő ügyük, mert jólétük és megelégedettségük a magyar államhatalmat is erősíti, míg az ellenkező helyzet a nemzeti erők gyöngülését idézi elő.

Végezetül a nemzetiségi probléma ma is nyitott sorskérdés, amely teljes megoldást kíván, olyan megoldást, amelyben az itt élő népek a megbékélés és építő munka szellemében találkozhatnak.

Bartha Miklós nemzetiségi szemléletét politikai beszédeim keresztül is megvilágítja Kemény Gábor s mi úgy érezzük, hogy itt még tisztábban tűnik elő Bartha felfogása, mint cikkeiben. Az asszimiláció sokat vitatott kérdésében mintha a trianoni korszak súlyos tanulságait is átélte volna ez a nagy nemzetpolitikus, annyira tisztán lát ebben a kérdésben. Erdemes itt is leszögezni egyik megállapítását ebben a kérdésben:

„Ma már túl vagyunk azon — állapítja meg Bartha Miklós egyik elvi beszédének zárószakaszában, — hogy vérmes reményeket tápláljunk a románok és mások magyarosításáról. Az ilyen kifejezések, hogy asszimilálni fogjuk őket, valósággal veszélyesek, mert felébred bennük a gyanú és a visszahatás. En részéről nem kívánok asszimilációt. Nem kívánom, hogy a magyar fajba beolvadjanak fajlag, meg vagyok elégedve, ha a hazafiság terén ép úgy fognak gondolkodni, mint mi. Akkor megbízható polgárai lesznek a hazának és nekünk, mint államnak elsősorban erre van szükségünk.”

S milyen furcsa, mennyi gáncsoskodás kellett ahhoz, hogy ezt a felfogást nemzetiségi ellenfelei gyakran mégis sovínnyal vádolták. Milyen tragikus, hogy nemzetiségi oldalon is félreértették, sőt — úgy hisszük — sokszor tudatosan értették félre azok, akiknek nem állott érdekében a magyarság és a nemzetiségek összlete és végleges megegyezése. Ezek a nemze-

tiségek mindig sérelmeket kerestek, sőt sokszor provokáltak, hogy azokra hivatkozhassanak. S mi, akik átértük Trianont, keserű mosollyal olvassuk, mik leheltek abban az időben az ilyen „sérelemek”. — Goldis püspököt például azért támadták nemzetiségi részről, mert elrendelte, hogy ünnepeken magyar zászlót tűzzenek a templomokra. Vajjon ki merete volna Romániában vagy Jugoszláviában megtenni, hogy nemzeti ünnepen ne tűzze ki az állam lobogóját. Ujvidéken, Obecsén, Zomborban, az erdélyi nemzetiségi városokban a nemzetiségek nyelvén is meg voltak az utcafeliratok. A nemzetiségi jogok követelőinek első dolga volt az államfordulatkor a magyar feliratokat végleg eltüntetni. És sorolhatnánk fel itt sérelmeket, amelyek a háború előtti magyar világban magyar részről elképzelhetetlenek voltak.

Kemény Gábor bátor szívvel és biztos kézzel nyúlt a tárgyhoz s valóban megérdemelné, hogy a nemzetiségi kérdés iránt érdeklődők minél nagyobb számban olvassák a könyvét.

Szomorú szívvel látjuk, hogy a magyar napisajtó (még azok a lapok is, amelyek sokszor szinte kérkednek Bartha Miklós szellemi örökségével), csaknem teljesen elhallgatják ennek a fontos kötetnek a megjelenését. Faluhelyi Ferenc dr., a Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet igazgatója ugyancsak a nemzetéért felelős lélekkel írt bevezetőt a kötethez, kiemelve, hogy Bartha Miklós eddigi elhagyatásának legmélyebb oka a barthamiklósi lélektől való tudatos vagy öntudatlan tartózkodásban rejlik. Ez a lelkeség olyan magyar szellemet követel, mely igen sokak számára ma is kényelmetlen. „Azokhoz szól ez a könyv — írja bevezetőjében Faluhelyi professzor, — akik a szabad, független és szociális Magyarország, a nemzetiségekkel összefogó és azokkal együtt munkálkodó dunatúji magyar középhatalom kibontakozásáért küzdenek.” A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet ennek az örök és változhatatlan magyar szellemnek tett szolgálatot a könyv kiadásával.

Csuka Zoltán

S A J T Ó S Z E M L E

ZORJA — HAJNAL. II. évf. 1942. 3—4. szám.

A Kárpátaljai Tudományos Társaság ruszin-magyar kétnyelvű szemléjének legújabb kötete a közelmúltban jelent meg. Az új kötet egész sorát adja az önálló kutatásokon alapuló hézagpótló tanulmányoknak, melyek egyaránt kiterjednek a kárpátaljai egyház-, irodalom- és nemzetiség-történet, régészet, néprajz és rokentudományok körére.

A válogatott tartalmú kötet bevezető tanulmányában Papp György a munkácsi egyházmegye székeskáptalanjának statutumairól szól, illetve a keleti szertartású egyházak káptalanjainak s ezek statutumának rövid ismeretése után közreadja az ungvári püspöki levéltárban lévő s eddig kiadatlan anyagból a munkácsi egyházmegye káptalanjának statutumát, mely 1776-ban készült s időközben annyira feladásba merült, hogy legutóbb a káptalan új statutumot készített, anélkül, hogy ennek a rendkívüli fontosságú egyháztörténeti anyagnak létezéséről tudott volna. Papp György ezirányú kutatása tehát valóssággal tudományos felfedezésnek számít, mely joggal felkelti a szakkörök figyelmét, annál is inkább, hiszen Hodinkának a munkácsi püspökség történetéről írt alapvető művében sem esik erről szó. Egyházi szempontból a statutum legnagyobb jelentősége az, hogy egyáltalán nem utal a keleti egyházjogra, de annál határozottabban támaszkodik a latin egyház jog előírásaira, a kánonjogra s a trienti zsinat határozataira. Szerző szó szerint közli a latin nyelvű statutumot s a részletes tárgyalás során arra a megállapításra jut, hogy bár az egyéb statutumok is vonatkozásban voltak a római egyházzal, „a latin hatás sehol sincs annyira kihangsúlyozva, mint a munkácsi egyházmegye székeskáptalanjának statutumában”. Ez a körülmény olyan jogtörténeti jelentőséget ad Papp György felfedezésének, hogy biztosra vehető a széleskörű tudományos érdeklődés, mely a közzétett anyaggal kapcsolatban további megállapításokat fog eszközölni.

Stripszky Hádor ismét igen értékes nemzetiség-történeti anyagot dolgozott fel. A sajtóélet kezdeti Kárpátalján című összefoglalásban, mely kiegészíti és számos eddig ismeretlen anyaggal bővíti az erre vonatkozó korábbi gyűjtemést, mely „Az ungvári sajtó története 1845-től 1916-ig” címmel még 1916-ban jelent meg a Görög-katolikus Szemle-ben. Igen sajnálatos, hogy közel három évtizednek kellett elteltelnie, míg hivatott kutató tollából a hézagpótló új tanulmány megjelenhetett. Stripszky ugyanis a korábbi kezdeményezések rövid bemutatása után az 1845—49. évek közötti ruszin sajtókisérlet részletes tárgyalására fekteti a főszólyt, amikor a szabadságharcot előző időszak nemzeti felbuzdulásában az Ellinger-féle ungvári fiók-nyomdáiban komolyan készültek a ruszin időszak sajtó első példányainak kiadására. A némes törekvést a szabadságharcot követő abszolutizmus az első ungvári nyomdával együtt megfojtotta s a ruszin nyomdászat korai zsengei közül csupán két egyházi sematizmus (1845 és 1847-ben) a turjai kerület papságának politikai kívánalmait tartalmazó irat (1848-ban) és két eddig nem ismertett hazafias kiadvány, Hrabár János papnövendék 1848-ban készült magyar nyelvű buzdító verse s egy lengyel ezredesnek a magyar szabadságharcosokhoz intézett 1849. évi kiáltványa jelent meg. Míg a szabadságharc idején komolyan foglalkoztak az ungvári nyomdában kiadásra kerülő ruszin Néplap megszervezésével s csak a katonai események akadályozták meg az első kárpátaljai ruszin sajtóorgánium megjelenését, addig 1849 decembereben az osztrák hatóságok kereken elutasították a ruszin egyházmegyei ténylezők ezirányú kérelmét, holott a Dobrjanszkij Adolfnak tett ígéretük alapján ezt meg kellett volna adniok a kárpátaljai népnek. De éppen a ruszinság közismert uralkodóházellenes magatartása s az ungvári ruszin papnövendékek fegyveres részvétele miatt, melyről legújabbban a Kárpáti Híradó f. évi március 21. és a Görögkatolikus Szemle f. évi április 4. számai közölnek becses egykorú adalékokat, Bécs hallani sem akart arról, hogy a „rebellis” ruszi-

nek hazai sajtót kapjanak. Hasztalan terjeszti fel 1849 december 7-én Paulovics Lázár teológiai tanár ezirányú tervezetét (Nézet egy Orosz Néplap létrehozását illetőleg) a kérelem csupán nemzetiségtörténeti relikvia maradt, melyet Sztripszky most egész terjedelmében közöl. Ennek a tervezetnek bevezető szakasza a Világos utáni korszak megkívánta szövegezésben is szemléltetően mutatja milyen elhatározó befolyást gyakorolt a magyar szabadságharc eszméisége a ruszin nemzeti öntudat elmélyülésére. „Az idők e jelentékeny szakában, — hangzik a ruszin időszaki lapot kérelmező „Nézet” — midőn Monarchiánkban a nemzetiségek öntudatra ébredvén, kivívja bírják azon Isten adta természetes jogot, hogy nemesek magány ügyeikben használhassák nyelvüket, de minden kőa belügyeiket is az Édes Anya tejjel szítt hangokon, nyelven intézzék, — minden, tehát az Orosz Nemzetisége is nélkülözhetetlenné vált egy Néplap szerkesztése, mely valamint a nyelvnek, a Nemzetiség e lényeges kellékének művelését előmozdítja, úgy tartalmával a magány, s közzélet sokszoros viszonyaira kihatván, a Népet az Egyházi ügy mint Világi művelődés pályáján léptőként kellő arányban elősegítse, a Népek mint Vallási, mint Világi érdekeit előmozdítsa.” Említésre méltó, hogy az 1849-ben osztrák részről elutasított kérelem a kiegyezés évében magyar részről elintézését nyert s 1867 július 13-án megindulhatott a Szvjat (Világ) c. ruszin hetilap, majd az Ucsitely (Tanító) című havonta megjelenő tanügyi közlöny.

Megszívlelendő figyelmet érdemlő tartalmaz illetékesek felé Jankovich Józsefnek, a munkácsi Lehoczky Múzeum cseh megszállás alatti régészeti ásatásairól szóló beszámolója, melyből kiderül, hogy kárpátaljai szakemberek milyen értékes műzeumi anyaggal gyarapították ismételt kutatásuk révén a visszatért Felvidék régészeti szempontból legkiválóbb intézményét, a munkácsi Lehoczky-Múzeumot. Jelenleg nemesek az ásatások színterének, amit bizonyos mértékig indokol a háborús helyzet, bár az ország más területein ez időtájt is megszakítás nélkül folynak hasonló munkálatok, hanem a kiásott emléktárgyak jelentékeny része — írja Jankovich — a helyszűke miatt nincs is kiállítva, hanem a szekrények alján elraktározva hever. „Sajnálatos tény, hogy az a kultúrintézmény, mely a cseh megszállás alatt számos magyar emléket mentett meg az elkallódástól és a pusztulástól azáltal, hogy őrizte az emléket, ma olyan helyzetben van, hogy saját gyűjteményeit sem tudja a tudomány követelményeinek megfelelő módon őrizni és kezelni.” Magunk részéről őszinte csodálkozásunknak adunk kifejezést a munkácsi városi hatóságok érzéketlensége felett és illetékesek figyelmébe ajánljuk a rendkívüli értéket képviselő múzeális anyag ügyét.

Ebben a számban olvastuk még Julij Borsos-Kumjatszky ismert ruszin költő Bogdáni búcsú című leíró költeményét, sajnosan a kifünő vershez nem illő magyar átültetésben. A Kárpátaljai Tudományos Társaságnak, mely az elmúlt másfél évben bebizonyította rátermettségét a népi szellemű ruszin művelődés vezetésére és felelős irányítására, irodalmi szakosztályán keresztül különleges gondot kell fordítania a műfordításokra, mint a magyar-ruszin irodalmi kapcsolatok fontos láncszemére. Ezzel kapcsolatban megemlítjük, hogy hosszabb idő óta nélkülözzük a Tár-

saság kiadásában megjelent magyar nyelvű ruszin antológia kiadását, mert újabbban a ruszin vers az alkalmatlan tolmácsolók miatt egyre árodalmatlanabb formákban jelentkezik a magyar olvasó előtt.

A Zorja új kötetét, mely kétségtelenül eddig legjobb száma a színvonalas folyóiratnak a Lelekács-Harajda-féle ruszin bibliográfia-részlet és Ilinczky Sándor irodalmi veretű könyvismertetései zárják le.

K. G.

MAGYAR SZEMLE, 1943. júliusi számában Török Pál: Szellemeik harca címmel a magyar történelmírók viaskodását mutatja be ahogyan szellemi fegyvereikkel védik a magyar földet és a magyar népet. „Örönnünk telhetik abban, hogy derék gárdánk van e munka végzésére.” (36. oldal.) A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyvének ismertetésével kapcsolatosan bemutatja a történelemtudomány mezején folyó nemzetvédő, országmentő küzdelmet. — „Eddig nem volt vitás, hogy Szent István minden világi uralkodótól függetlenül uralkodó volt. Most egyes német tudósok azt bizonyítgatják, hogy Szent István csak helytartója volt a német római császárnak, mint Boleszláv lengyel herceg és Magyarországot a birodalomhoz hűbért jellegű formák kapcsolták. Itt Deér József teríti vállra érveivel a képzelgő ne-

met történéseket. J. Tóth Zoltán a románok étvágyának vet gátat. Gáldi László, Mollay Károly, Kring Miklós, Kniezsa István, Csapodi Csaba, Hadrovics László munkáinak bő ismertetése után szinte keressük a Magyar Történettudományi Intézet Évkönyvét, (Budapest, 1942.), hogy most már Török Pál névűs ismertetése után magunk is gyönyörködhesünk a nagy szellemi harcban. Az ismertetésből szerzett élvezetünket Török Pál csak emelte volna, ha kissé élesebben rajzol ott, ahol a sebek jobban fájnak.

Polácsi János

A HORVÁTORSZÁGI MAGYAR KOZMŰVELŐDÉSI KÖZÖSSÉGI 1943. évi június havi Munkafüzeté a horvátországi magyarság részére „olyan szükségesség, mely részben pótlja az iskolai tanítás hiányait”. Vezető cíke: Horthy Miklós hetvenöt éves. A füzet értékes cikkeiben gazdag tartalmából kiemeljük a következőket: Édes anyanyelvünk. Hőseinkre emlékezünk. A vulkánokról. A fehér hangyák. A napugár és a növény. Miért kell jól gazdálkodni? — A szerény köztömben megjelenő, de belső értékben gazdag tartalmú füzet a Horvátországban élő szórványmagyarok lelkében bizonyára visszhangra talál. Kívánatosnak tartanók, ha földrajzi és történelmi, stb. ismereteket is közölné.

Ő R H E L Y

NEMZETISÉGI HÉT A DEBRECENI NYÁRI EGYETEMEN

A debreceni Nyári Egyetem ezévi gazdag programját még változatosabbá teszi az, hogy külön előadásorozatban tárgyalják meg a magyarországi nemzetiségek problémáit is. Az eddigi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy az ilyen irányú előadások a legnagyobb és legjobb szolgálót tették a magyar ügynek s elősegítették azt, hogy ebben a hazában megértés és szeretet vezesse a különböző népeket. Dr. Flachbarth Ernő egyetemi nyilvános r. tanárt a debreceni egyetem jogi karán a kisebbségi jog professzorát, a nemzetiségi kérdés egyik legkiválóbb magyar ismerőjét a Nyári Egyetem ezévi nemzetiségi előadásorozatának igazgatásával bízta meg a magyar kormányzat. Szakavatott, kiváló tudós irányítása mellett a legjobb szakemberek fogtak előadást tartani, hogy az időseregű hallgatókat megfelelő ismeretekhez és helyes magyar szemlélethez juttassák. Nemzetnevelő feladat ez s a debreceni Nyári Egyetem munkásságának a legszebb elismerése, hogy az ilyen irányú előadások rendezésével is megbízta a felelős kormányzat.

A nemzetiségi előadásorozat aug. 1—7-ig tart, az első előadást a Nyári Egyetem régi patrónusa, dr. Pataky Tibor, miniszterelnökségi államtitkár, a kiváló szakértő tartja. Az előadók nevei közt szerepel dr. Oszvald György miniszteri osztályfőnök, a magyar kisebbségi élet és az arra vonatkozó tudományos irodalom kiváló ismerőjének előadása. Előadást fognak még tartani ennek a kérdésnek kiváló magyar ismerői: Asztalos Miklós, Bozóky Ferenc, Bíró Sándor, Flachbarth Ernő, Hadrovics László, Haresár Miklós, Lux Gyula, Mikola Sándor, Moravec Endre, Podhradsky György, Vukovics Gerő. Itt említjük

meg, hogy dr. Balta Pál miniszteri osztályfőnök, a magyar-szerb kérdés egyik legalaposabb ismerője, erről a tárgyról szintén tart előadást a Nyári Egyetemen, ez az előadás azonban a helyes tantervi csoportosítás miatt a Balkáni Bizottsággal karöltve rendezett Balkáni Hét előadásai közé kerül.

A Nyári Egyetem programjának ez egyik részlete, mert a rendes előadásorozaton kívül lesz még Balkáni Hét, Keleti Hét, francia továbbképző tanfolyam tanárok számára, Irói Napok, Lektorai konferencia, stb. A jövő hónap 1-én megnyíló nyári egyetemi előadások iránt az eddiginél sokkal nagyobb az érdeklődés: több mint 800 hallgató jelentkezett.

KERELEM A KULFÖLDI MAGYAROK ITTHONI HOZZÁTARTOZÓIHOZ. A Magyarok Világszövetsége másfélévtized óta azon munkálkodik budapesti központjában, hogy a külföldön élő magyarokat minél szorosabb kapcsolatokkal fűzze az óhazához. A kapcsolatok kiépítésének egyik leglényegesebb feltétele a külföldön élő magyarok számbavétele. Sok tízezer külföldi magyart tart számon a Magyarok Világszövetsége, de a közbejött világháború a munka folytatását megakadályozta, bár a világháború után nagy szükség lesz arra, hogy minél több külföldön élő magyarral vegyük föl újra az összeköttetést. Ezért a Magyarok Világszövetsége (Budapest, Géza-utca 4.) arra kéri az itthoni hozzátartozókat, akiknek külföldön élő rokonaik és ismerőseik vannak, hogy azok pontos külföldi címét vele levelezőlapon közöljék.

GAZDASÁGI LÁTHATÁR

Rovatvezető: Doma János

HIREK SZLOVÁKIABÓL

A Kárpátia Biztosító Társaság, Pozsony — most terjesztette közgyűlés elé mérlegét, amely 56,2 millió koronát kitevő forgalom mellett 104.180 korona tiszta nyereséget mutatott ki az elmúlt üzletévre. Az életbiztosítási ágban 8867 biztosított szerepel, több mint 87 millió korona biztosítási tőkével. Az elmúlt üzletévben 151 faggal emelkedett a biztosítottak száma, ami 22 millió korona tőkeemelkedést jelent.

A magánbiztosításra vonatkozó magyar—szlovák egyezmény kihirdetése

A szlovák kormány 74. sz. rendeletével kihirdette, hogy az 1938-as területi változások szerint a két állam területén kötött egyes biztosításokat egymásra átruházzák.

A szlovák gazdasági helyzetjelentés a kereskedelmi és iparkamara közgyűlésén

A Pozsonyi Kereskedelmi és Iparkamara most tartotta meg közgyűlését, amelyen az elnökség ismertette a szlovákiai gazdasági helyzetet. A jelentésből kitűnik, hogy az év első felében, a kedvező időjárás következtében, különösen az építőipar volt kedvező helyzetben, az építkezési tevékenység folytán. Számos foglalkozási ágban munkáshiány, főleg szakmunkáshiány állapítható. A kéziipari szakemberek igen nagy százalékát a gyáripar vette fel.

Kitüntetés

Mint Pozsonyból jelentik, Walkó-Collmann János gölniebányai nagykereskedő és gyáros magyar testvérünk fiát, Walkó Árpád dr. m. kir. miniszteri titkárt Hitler Adolf vezér és kancellár a Német Sasrend lovagkeresztjével arany keretben tüntette ki. Ez a kitüntetés annival inkább is örömmel tölti el a *Láthatár-t* és annak minden olvasóját, mert e kitüntetés egy Szlovákiában élő magyar testvérünket, mint apát érint, aki az ottani magyarságnak mindig lelkes és őnzetlen szószólója és előharcosa.

A szlovákiai gyümölcs legmagasabb árai

A Legfelsőbb Közellátási Hivatal megállapította a belföldi termésszerű gyümölcs legmagasabb árát. A rendelet szerint csak előírt minőségű gyümölcsöt a fogyasztók számára forgalomba hozni, pl. zöld diót és éretlen gyümölcsöt nem szabad eladni.

A szlovák népi ipar fellendítése és nemzeti jellegének megőrzése

Turócszentmárton székhellyel állami intézet alakult Szlovákiában azzal a céllal, hogy a háziipar minden fajtát nyilvántartsa, háziipari szakmunkásokat képezzen ki, a háziipari termékeket ellenőrizze, hogy azok nemzeti és művészeti szempontból megfelelelők legyenek, továbbá, hogy közös műhelyeket tartson fenn és az értékesítést szabályozza. Ezek szerint csak olyan készítmények vihetők ki Szlovákiából, amelyeket az Intézet fémjelez.

A Földműves Hitelszövetkezetek

Központi Szervezete, a Földműves Kölesönös Pénztárak Szövetsége június végén tartotta meg közgyűlését. Ennek a Szövetségnek nagyon sok magyar testvérünk tagja. A Földművesbank kötelekéhez tartozó 58 Földműves Kölesönös Pénztár mérlegösszege 836,6 millió korona volt és ebből a tiszta nyereség 5,1 milliárd forgalom mellett 653.000 korona volt.

A Haas Fülöp és Fiai Rt.

az elmúlt évre fél millió korona alaptőke mellett 132.000 korona tiszta nyereséget mutatott ki.

A Magnezit Ipar Rt. zárszámadása

A pozsonyi Magnezit Ipar Rt., amely az év elején alaptőkéjét 10,3 millió koronáról 31 millió koronára emelte, az 1942. évre 7,2 millió korona tiszta nyereséget mutat ki.

HIREK ROMANIABÓL

A tavalyi szemes kukorica ára

Mint Bukarestből jelentik, az országos árkormánybiztoság július 1-i hatállyal a tavalyi szemes kukorica árát 180.000 lejben állapította meg 10 tonnás vagononként. Amennyiben a kukorica 3 százalékánál több dohos szemet tartalmaz, ez az ár csökken, míg ha még ennyi dohos szem sincs benne, akkor az ár magasabb.

Direktermő szőlőből sajtolt bor szabadá tétele

A szeszmonopól vezérgazgatósága feloldotta a zárolás alól azokat a 7500 hektárnál kisebb bormennyiségeket, amelyeket direkttermő szőlőből sajtoltak. A zárolás alól feloldott bor szabadon árusítható és fogyasztható, de pálinkát nem szabad belőle főzni.

Két kenyértelen nap Temesvárott

A város közéletmezési szolgálata elrendelte, hogy az eddigi három kenyértelen nap helyett két ilyen napot kell tartani és pedig hétfőn és kedden. A kenyértelen napokat azért kellett egymás utáni napokra tenni, mert a pékek kemencéit így olcsóbban fűthetik, mivel nem hűl ki, mint ha két egymástól távoleső napra tették volna a kenyértelen napokat, amit pedig a közönség szívesebben vett volna.

A húsfogyasztás enyhítése

A katonai és polgári ellátási államtitkárság a húsfogyasztás terén hozott korlátozó intézkedések enyhítésére Erdélyben a három hónap és két év között levő szarvasmarhák vágását engedélyezte.

AZ ELSŐ MAGYAR ÁLTALÁNOS BIZTOSÍTÓTÁRSASÁG KÖZGYŰLÉSE

Június 30-ára hívta össze rendes évi közgyűlését az Első Magyar Általános Biztosító, mely alkalommal az 1942. évi üzleteredmény felett döntöttek. A közgyűlésen jelentékeny összegeket fordítottak közhasznú és jótékony célra. Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság feleslege 525.743 pengőt tesz ki.

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS

IDEGENFORGALMI HIVATALA

BUDAPEST V., DEÁK FERENC UTCA 2.

**BÁRMILYEN IDEGENFORGALMI VONATKOZÁSÚ
FELVILÁGOSÍTÁSSAL DIJMENTESEN SZOLGÁL
BUDAPESTRŐL ÉS A MAGYAR VIDEKI VÁROSOKRÓL**

Ajánlható könyvek a nemzetkisebbségi szakirodalom köréből:

- A „Stadium“ (Budapest) könyvnapj könyve:
 Széchenyi vallomásai és tanításai (Széchenyi anthológia) II. kiadás. Összeállították Fekete József és Váradi József. 442 old. Könyvnapj ára 8.— P
- A Minerva (Kolozsvár) könyvnapj könyve:
 Herményi Dienes: A nagyenyedi Demokritus. (Régi erdélyi anekdoták gyűjteménye) 2 kötetben. Könyvnapj ára 8.— P
- Bogner József: A szerb uralom hatása a délvidéki magyar nyelvre 4.— P
- Kemény Gábor: Bartha Miklós és a nemzetiségek (Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet kiadása) .. 5.— P
- Pusztai Popovits József: Az észak-erdélyi románok kultúrúnnepélyei (Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet kiadása) 1.50 P
- Szenteleky Kornél: Irodalmi levelei 1927—1933. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Bisztray Gyula és Csuka Zoltán Szenteleky Társaság kiadása 24.— P
- Herceg János: Gyászoló köművesek (Elbeszélések) 5.— P
- Szenteleky Kornél: Holnap-holnapután (Elbeszélések) A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség kiadása 6.— P
- Szenteleky Kornél: Ugartörés (A Délvidék nagy irodalomszervezőjének tanulmányai a kisebbségi időkben) DMKSz kiadása 6.— P
- Délvidéki daloskönyv. Bácskai, bánági és szerémségi magyar népdalok. Egybegyűjtötte Kiss Lajos dr. (Magyar Kórus kiadása) 2.— P
- Radányi—Radicevich Sándor: Hiszünk 4.— P
- Follajtár Ernő: Baranya vármegye eltűnt helységei 30 old. térképmelléklettel (Községi Adattár 4. sz.) füzve 2.— P
- Krisztics János: Nép, nemzet, állam viszonya korunkban, 28 old. füzve (Szociogr. Értekezések Tára 3. sz.) 2.— P
- Ruh György: Magyarok Horvátországban, 16 old. térképmelléklettel, füzve (Szociogr. Értekezések Tára 4. sz.) 2.— P
- Dr. Tóth István: Délvidéki szerbek élete és szokásai, 17 old. füzve (Szociogr. Értekezések Tára 6. sz.) 2.— P
- Dr. Vörös László: Bonyhád, 24 old. füzve. (Községi Adattár, 6. sz.) 2.— P
- Dr. Imre Sándor: Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés, 348 old. 6.50 P
- Mályusz Elemér: A magyar történettudomány. 156 old. Füzve 5.— P, kötve 6.80 P
- Mályusz Elemér: Erdély és népei 6.80 P
- Pukánszky Béla: Erdélyi szászok és magyarok. 196 old. kötve 10.— P
- Carte etnografice rumene e loro critica. 41 old. 15 tábla 10.— P
- Rumänische ethnografische Landkarten und ihre Kritik. 44 old., 15 tábla 10.— P
- Steinsch Irma: Die Ansiedlung der privaten Grundherrschaften d. schwäbischen Türkei in Ungarn im 18. Jahr. 6.— P
- Beranek: Die deutsche Besiedlung des Pressburger Grossgaues, 91 old. 11.36 P
- Buckreis: Politik des 20. Jahrhunderts. Weltgeschichte 1901—1936. 792 old. 25.26 P
- Goetz: Ungarn. Eine Reise durch seine Städte u. Gemeinden 6.39 P
- Höhn: Reich, Grossraum, Grossmacht. 143. old. 9.23 P
- Lange: Kleine und grosse Völker. 152 old. 1.70 P
- Meynen: Amtliche und private Ortsnamverzeichnisse des Grossdeutschen Reiches und der mittel- u. osteuropäischen Nachbargebiete 1910—1941. 162 old. 8.52— P
- Moravec: Tatsachen und Irrtümer. Der Weg ins neue Europa. Die Tschechen und der gegenwärtige Krieg 2.13 P
- Pfeiffer: Zur Geschichte der Madjarisierung des Sathmarer Deutschtums. 101 old. 9.94 P
- Schneefuss: Donauräume und Donaureiche 5.68 P
- Ullmann: Die Völker im Südosten. 297 old. 6.80 P
- Köhler: Beiträge zur Ideologie der kroatischen Frage in ihrer Entwicklung bis 1918. 89 old. ... 7.81 P
- Das Deutschtum in Slawonien und Syrmien. Landes- u. Volkskunde, 595 old. számos ábrával, térképpel 51.12 P
- Deutsches Blut im Karpatenraum, 15 old., 7 térkép, 35 képpel 10.65 P
- Das ist Suomi. Finnland in Bild und Wort, kötve 8.52 P
- Finnland. Jahrbuch, térképpel, kötve 14.20 P
- Loesch u. Mühlmann: Die Völker und Rassen Südosteuropas 4.97 P
- Die Rückkehr der Volksdeutschen aus der Dobrudscha und dem Südbüchenland 6.80 P
- Geschichte der Rumänen. Herausg. v. Ladislaus Gáldi und Ladislaus Makkai. 488 o./d., térképekkel, táblákkal kb. 56.— P
- Hoffmann: Rumänien von heute. Ein Querschnitt durch Politik, Kultur und Wirtschaft. 263 old., füzve 11.36, kötve 14.20 P
- Osteuropa, historisch-politisch gesehen. T. I. Osteuropa. v. P. Rohrbach. 2. Polen. Von A. Schmidt 14.62 P
- Haucke: Bulgarien. Land, Volk, Geschichte, Kultur, Wirtschaft. 180 old. Képekkel, térképekkel, kötve 10.65 P

STUDIUM könyvkereskedés

Budapest, IV. Kecskeméti-utca 8. — Tel. 185-616

FIDELIO KONZERVEK
 Kiválóak! Olcsók!

Évtizedek óta
Imperial fügekávé